

Eesti Inimarengu Aruanne 2006

Eesti Inimarengu Aruanne 2006

Ühiskondliku Leppe Sihtasutus

Tallinn 2007

Peatoimetaja: M. Heidmets

I peatükk

toimetaja R.Vetik

Autorid: R. Vetik (1.1.); L. Hansson ja N. Derman (1.2.); M. Unt ja E. Saar (1.3.);
T. Roosalu (1.4.) ; E. Saar ja L. Helemäe (1.5.); A. Allaste ja A. Kurbatova (1.6.);

II peatükk

toimetaja J. Kivirähk

Autorid: J. Kivirähk (2.1. ja 2.6.); J. Hämmal (2.2. ja 2.5.); R. Vöörmann (2.3.);
M. Lauristin (2.4.);

III peatükk

toimetaja E. Terk

Autorid: E. Terk (3.1. ja 3.4.); J. Sepp (3.1. ja 3.2.); P. Pruulmann-Vengerfeldt (3.1. ja 3.3.),
P. Vihalemm (3.3.), A. Viia (3.3.)

IV peatükk

toimetaja ja autor M. Heidmets

Keelekorrekatuur: Eesti Ekspressi Kirjastuse AS

Kujundus: Mart Nigola

Fotod: Ühiskondliku Leppe Sihtasutuse fotokonkursi „Minu Eesti” võidutööd

Esikaanefoto: Tiit Blaat “Poisid”, fotokonkursi „Minu Eesti” võidutöö

Kirjastaja: Eesti Ekspressi Kirjastuse AS

Autoriõigus: Autorid, Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, 2007

Trükkitud: OÜ Print Best

ISSN 1406-5398

Sisukord

I PEATÜKK EESTI INIMARENGUST

- 1.1. Eesti inimarengu indeks võrdluses teiste riikidega 8
- 1.2. Tööstress ja tervis 10
- 1.3. Noored ja tööturu paindlikkus 14
- 1.4. Paindlik tööaeg 19
- 1.5. Kutsekeskharidus Eestis 22
- 1.6. Sõltuvus ja sellest vabanemine 27

II PEATÜKK EESTI AVALIK ARVAMUS

- 2.1. Sissejuhatus 32
- 2.2. Eesti elu inimeste hinnangutes 33
- 2.3. Eesti ühiskonna kihistumine 43
- 2.4. Maailmavaade ja toetus erakondadele 46
- 2.5. Eesti elanike väärtusmaailm 60
- 2.6. Kokkuvõtteks: avalik arvamus kui Eesti elu peegel 63

FOTOKONKURSS “MINU EESTI”

- Kategooriate võitjad ja äramärgitud tööd 66

III PEATÜKK ARENGUPOTENTSIAALI LOOMINE JA REALISEERIMINE

- 3.1. Inimareng: eesmärgid ja vahendid 80
- 3.2. Inimkapitali ja institutsioonide roll majanduskasvu saavutamisel 88
- 3.3. Digitaalsed võimalused arengutegurina 95
- 3.4. Kokkuvõtteks 105

IV PEATÜKK KUS ON EESTI?

- 4.1. Eesti eripärad 108
- 4.2. Väärtuspilt 113
- 4.3. Eesti Euroopa peeglis 115
- 4.4. Suur pilt ja nõrgad kohad 116

LISAD

- Lisatabelid 120

Hea lugeja.

Läbi ajaloo on teadlased, kirjanikud ja kunstiinimesed keskendunud pikaajaliste protsesside kirjeldamise kõrval ka hetke tabamisele. Õigesti tabatud ja jäädvustatud hetk ütleb iga dünaamilise protsessi kohta palju: kuhu ja kui kiiresti liigutakse, kas suund ja tempo on õige. See info lubab protsessi juhtida ja tarvilikke korrektiive teha.

Nende kaante vahel on Eesti Inimarengu Aruanne, Eesti Vabariigi majandusliku ja sotsiaalse arengu hetkepilt anno 2006. Viimasest sellesarnasest tööst ja trükisest on möödunud mitu aastat. Soovin tänada kogumiku autoreid, koostajaid ja toimetajat mahuka töö eest ning Ühiskondliku Leppe Sihtasutust projekti rahastamise eest.

Seda, kas hetkepilt sai tehtud õige rakursi alt ja vajaliku teravusega, ning kas suudame selle alusel teha järeldusi ja õigeid otsuseid, näitavad meile järgmistes aruannetes ilmnevad nihked.

Sarnase metoodika alusel tehtavad uuringud lubavad meil võrrelda Eestit teiste Euroopa ja maailma riikidega. See näitab meile kätte redelipulga, millel hetkel seisame. Juba ammu ei rahulda meid, õieti pole kunagi viimase 15 aasta jooksul rahuldanud võrdlus teiste Nõukogude Liidu vabariikidega. Eestil on teised mõõdupuud, meil on teine redel, mille mõõtühikuiks on Soome ja Saksamaa, mitte aga Moldova või Tadžikistan. See ongi viinud meid Euroopa Liitu ja NATO-sse.

President Lennart Meri kirjutas Eesti Inimarengu Aruande 1996 eessõnas: “Demokraatlikus riigis kriitiline arutelu on enesekriitiline arutelu. Kõik see, mida me hindame positiivseks, on saavutatud meie ühise jõu ja ühise arukusega ning me võime seda uhkelt enese ja ainult enese arvele kirjutada. Tingimusel, et tunnustame ka selle lause pöördkülge: kõik see, mida me hindame negatiivseks, on sündinud meie ühisel nõul ja ühisel vastutusel, ning meil ei ole õigust kedagi süüdistada peale iseenda.”

Sestap tundkemgi kümme aastat hiljem uhkust nii sellest aruandes kui mujalgi kajastuva majanduskasvu ja kosuvate sissetulekute-pensionide üle, kuid leidkem lõpuks ometi lahendus, et iga Eesti elanik saaks osaleda meie ühist käekäiku mõjutavate otsuste langetamisel. Väärtustagem Eesti tugevat positsiooni meie horisonti avardava interneti leviku küsimuses, kuid ehitagem lõpuni tugevad ja kahesuunalise liiklusega sillad Eesti erinevate kogukondade vahele.

End euroopaliku elukorralduse põhiväärtustele ümber häälestav Eesti ühiskond pakub uurimis- ja avastamisrõõmu nii meie kui välismaa teadlastele. Kindlasti jagub ses tänuväärse töö arenguruumi värskeks sihiseadeks, metodoloogia ja analüüsi lihvimiseks.

Mitte iga redel ei vääri ronimist ja iga mäetipp alistamist. Valigem siis endale õiged ja vajalikud eesmärgid ning leidkem demokraatialle omase avatud ja kriitilise mõttevahetuse käigus õigeim tee nendeni. Olgu käesolev kogumik üheks suunanäitajaks sel teel.

Toomas Hendrik Ilves

Vabariigi President

Eessõna

Alates 1990. aastast annab ÜRO Arenguprogramm (UNDP) välja inimarengu aruannet, sooviks heita pilk muutuvale maailmale läbi inimeste heaolu ja hakkamasaamise, peegeldada tänase maailma kirevust ja valu-kohti. Inimarengut käsitletakse aruandes kui "... võimaluste avarumist inimväärses eluks, igas inimeses peituvat arengupotentsiaali realiseerimist. Aruanne, mille paatoseks on elu ja hea käekäigu väärtustamine kõigil kontinentidel, on saanud üheks enamsiteeritud arengudokumendiks maailmas. Selle traditsiooniliseks osaks on riikide võrdlemine nii inimarengu indeksi kui järjest laienevas mahu ka teiste inimarenguga seotud näitajate põhjal.

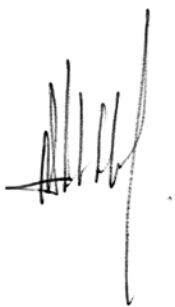
Oma inimarengu ülevaadet üllitavad paljud riigid, analüüsides nii selles valdkonnas saavutatut kui ka probleeme ja tagasilööke. Eesti inimarengu aruandeid on koostatud alates aastast 1995, ilmunud on üheksa aruannet. Peale mõneaastast pausi võttis 2006. aasta aruande ettevalmistamise oma mureks Ühiskondliku Leppe Sihtasutus. Kuna 2006. aastal möödus 15 aastat Eesti taasiseseisvumisest, andis see põhjuse küsida, kuhu on Eesti viieteistkümne iseseisvusaastaga jõudnud, kuidas me ennast tunneme, mis on läinud hästi, kus on murekohad. Eesti Inimarengu Aruande 2006 ideeks on vaadata Eestit laiemas kontekstis, küsida – kus on Eesti?

Ennast määratleda saame ennekõike võrdluse kaudu, taustaks teised maad ja rahvad. Võrdlus on käesoleva aruande keskseks lähenemisviisiks. Loodetavasti aitab Eesti asetamine laiemasse konteksti meil ennast õigemini hinnata, üle saada nii eksiarvamustest kui enesekesksusest. Eestil on läinud hästi, aga mitte niivõrd, et pidada tänast päeva ajaloo lõpuks ja uskuda seniste käitumismallide igavikulist olemust. Rahvusvahelises võrdluses tulevad selgelt esile ka meie nõrgad kohad. Eesti tarkus on neile ausalt silma vaadata ja nendega hakkama saada. Mis polegi nii lihtne, märksa meeldivam on hoida silme ees edupunkte ja uskuda, et mured lahenevad iseenesest.

Eesti Inimarengu Aruanne 2006 koosneb neljast peatükist. Esimene on pühendatud inimarengu indeksile ja selle komponentidele – haridusele, tervisele ja majandusarengule. Teine peatükk uurib Eesti avaliku arvamuse hetkeseisu ja arengutrende. Kolmandas on vaatluse all Eesti positsioon erinevate arenguindikaatorite ruumis, fookuseks majandusareng ning info- ja kommunikatsioonitehnoloogia kasutuselevõtt. Viimane, neljas peatükk käsitleb Eestit Euroopa Liidu taustal, tuues esile nii meie tugevused kui ka nõrgad kohad.

Aruanne on mõeldud laiale lugejaskonnale, kõigile, kelle huviks Eesti tänane seis, meie ühiskonna käekäik. Aruande väljaandjad ja autorid on tänulikud nii lugejatepoolsete märkuste kui ka võimalikke tulevase aruandeid puudutavate ettepanekute eest.

Sisukat lugemist!

Mati Heidmets

Tallinna Ülikooli professor,

EIA06 peatoimetaja

Eesti inimarengust

1.1. Eesti inimarengu indeks võrdluses teiste riikidega

Globaalset inimarengu indeksit koostatakse alates 1990. aastast ning see koosneb kolmest komponendist: tervis (keskmine oodatav eluiga sünnihetkel), haridus (täiskasvanute kirjaoskus pluss kooliskäimise võimalused) ning majanduslik heaolu (sise-majanduse koguprodukt elaniku kohta võrreldavates hindades). Indeksi eelis on tema lihtsuses, samas ületab ta pelgalt SKT baasil tehtud võrdluste ühekülgsuse.

Siiski tuleb arvestada, et inimarengu indeks on koondnäitaja, mis jääb paratamatult pinnapealseks. Seetõttu peaks inimarengu põhjalikum analüüs sisaldama lisaks indeksiga seotud numbriliste näitajate esiletoomisele ja eri riikide võrdlemisele ka vastavate valdkondade põhjalikumat käsitlust. Eesti Inimarengu Aruande 2006 esimeses peatükis püütaksegi seda teha, keskendudes globaalse inimarengu indeksi alusel koostatud järjestusele ja Eesti positsioonile teiste riikide seas ning inimarengu indeksi komponentidega seotud olulisematele sotsiaalsetele probleemidele praeguses Eestis.

Eesti inimarengu hetkeseisu analüüsimisel on kasulik seda võrrelda eelkõige meie naaberriikidega, aga ka teiste post-sotsialistlike riikidega. Tabelis 1.1. toodud andmetest selgub, et viimase kümne aasta jooksul on Eesti inimarengu indeks kasvanud jõudsalt ning on praeguseks kõrgem kui kunagi varem – 0,858. Eesti koht edetabelis on eelmise aastaga võrreldes küll paari pügala võrra langedud, kuid see ei muuda üldpilti. Andmed näitavad, et meie kiire arengu mootorina toimib majanduse jõuline kasv, võrreldavates hindades on SKT elaniku kohta jõudnud juba pea 15 000 USA dollarini, mõnede kalkulatsioonide järgi kõrgemalegi. Analoogne arenguloogika iseloomustab ka Lätit ja Leedut, kes on Eestist inimarengu indeksi edetabelis paari koha võrra tagapool. Meie põhjanaaberid Soome ja Rootsi kuuluvad aga traditsiooniliselt edetabeli tippu, kuid nende arengudünaamika on kõrgema algtaseme tõttu oluliselt aeglasem. Meie

idanaaber Venemaa kuulub keskmise inimarenguga riikide hulka ning ka tema dünaamika jääb mitmetel sotsiaal-majanduslikel ja poliitilistel põhjustel Balti riikide omast tunduvalt maha.

Inimarengu indeks kujuneb kolme osaindeksi põhjal. Tabelis 1.2. on toodud inimarengu indeksi osaindeksid meie naabermaades ja nendes Ida-Euroopa maades, mille inimarengu näitajad on Eesti omadest kõrgemad ja millega võrdlus võiks olla meile õpetlik – need on Sloveenia, Tšehhi Vabariik ja Ungari. Tabelist on näha, et võrreldes meist edukamate Ida-Euroopa riikidega on Eesti koguindeksi nõrgim lüli eluea indeks, natuke nõrgemad on ka Eesti SKT näitajad. Analoogne tendents ilmneb ka siis, kui võrrelda Eesti näitajaid kõrge inimarenguga riikide rühma keskmistega. Kui Eesti inimeste keskmine oodatav eluiga on 72 aastat ja SKT elaniku kohta pariteetsetes hindades 14,555 USA dollarit, siis kõrge inimarenguga riikide rühma vastavad keskmised on 78 eluaastat ja 26,568 USA dollarit. Seega asub Eesti praegu kõrge inimarenguga riikide keskmisest veel küllaltki kaugel. Neile järelejõudmine sõltub mitte ainult majanduskasvust, vaid ka üldisest sotsiaalsest edemisest, mis mõjutab nii inimeste tervist kui ka võimet majandusse panustada.

Võib väita, et inimarengu indeksi nõrk külg ongi SKT osakaalu mõningane ülehindamine koguindeksis. Seetõttu ütleb indeks vähe Eesti ühiskonna sotsiaalsete probleemide kohta, mille on esile toonud paljud teised uuringud ja mis üha enam mõjutavad meie majanduskasvu. Eesti on jõudnud arengufaasi, kus edasine kiire majanduskasv ei saa enam toimuda sotsiaalse arengu arvelt, neid valdkondi tuleb arendada koos. Samas ei ole majandusliku ja sotsiaalse arengu ebaühtlus unikaalne nähtus, sellele viitab ka näiteks asjaolu, et meie lähinaabriteks inimarengu indeksi järjestuses on sellised riigid nagu Bahrein, Brunei, Kuveit jt. Nimetatud riikides on Eestist kehvem kirjaoskuse

tase ning kooliskäimise võimalused, ent nad ületavad meid nii elu kestuses kui looduslike ressursside poolest, millel põhineb nende suhteliselt heal järjel majandus. Kui Eesti ei soovi oma arengumudelil lähtuda nimetatud riikidest, siis on majanduse ja sotsiaalvaldkonna arengunäitajate tasakaalustamine väga oluline.

Üheks sotsiaalse arengu näitajaks on ebavõrdsuse tase ühiskonnas. Tabelis 1.3. toodud sissetulekute ebavõrdsuse näitajad kinnitavad ühelt poolt Eesti sarnasust teiste Balti riikidega ning Venemaaga ja teiselt poolt suurt erinevust võrreldes nii meie kõrgeltarenenud põhjanaabritega kui ka meist inimarengu indeksi edetabelis edukamate post-sotsialistlike riikidega. Sotsiaal-majanduslik kihistumine näitab kõige selgemalt, millist tüüpi arengumudelile on vastav riikideühm orienteeritud. Kui Ungari, Tšehhi Vabariik ja Sloveenia esindavad suhteliselt võrdsete võimaluste arengumudelit, mis teeb panuse võimalikult paljude inimeste kaasamisele ühiskonna arendamisse, siis Eesti ja teised Balti riigid on seni lähtunud äärmusliberalistlikust arengumudelist. Viisteist aastat tagasi oli kõigi endiste sotsialistlike riikide stardipositsioon ebavõrdsuse taseme mõttes suhteliselt sarnane. Praeguseks oleme aga jõudnud olukorda, kus Eestist edukamad post-sotsialistlikud riigid sarnanevad pigem meie põhjanaabritega, Eesti ja teised Balti riigid aga endiselt pigem meie idanaabriga.

Taoline arengumudel on küll soodustanud kiiret majandusarengut, kuid tekitanud ka hulgaliselt uusi sotsiaalseid probleeme. Eelkõige tuleb nimetada mitmeid tervisenäitajaid, mille poolest Eesti kuulub mitte arenenud, vaid pigem arenguriikide hulka. Kõige drastilisem näide on HI-viirusesse haigestunute osakaal, samasse ritta võib asetada ka suhteliselt kõrge tuberkuloosi haigestumuse (vt ka aruande osa 1.6.). Samas on Eesti riigi tervisekulutused elaniku kohta (4,1 % SKT-st) oluliselt madalamad kui meist inimarengu edetabelis edukamas Sloveenias (6,7%), Tšehhi Vabariigis (6,8%) või Ungaris (6,1%), rääkimata meie põhjanaabritest. Võrreldes teiste arenenud riikidega on meil erakordselt madal meeste eeldatav eluiga (66 aastat), mille põhjused on aga mitte ainult tervises, vaid paljuski sotsiaalsed.

Eelnev analüüs ja ka järgnev käsitlus toetuvad arusaamale, et Eestis pööratakse inim- ja sotsiaalsele kapitalile liiga vähe ja pinnalist tähelepanu, keskendudes eelkõige makromajanduslikele näitajatele. Eesti poliitikas domineeriv lihtsustatud ideoloogiline skeem lähtub võrdsuse ja efektiivsuse dilemmast, eeldades, et mida enam majanduslikku võrdsust, seda väiksem majanduse toimimise efektiivsus. Tegelikult näitab paljude riikide arengu analüüs ja ka inimarengu indeksi alusel koostatud edetabel, et võrdsuse ja majanduskasvu

TABEL 1.1. BALTI- NING PÕHJAMAADE JA VENEMAA KOHAD INIMARENGU PINGEREAS 1995–2004

	1995	2000	2004
Eesti	45. (0.793)	45. (0.831)	40. (0.858)
Leedu	46. (0.789)	46. (0.830)	41. (0.857)
Läti	54. (0.769)	48. (0.815)	45. (0.845)
Rootsi	3.–4. (0.933)	2. (0.949)	5. (0.951)
Soome	13. (0.917)	12. (0.938)	11. (0.947)
Venemaa	61. (0.771)	62. (0.785)	65. (0.797)

Allikas: Global Human Development Report 2006

TABEL 1.2. IAI OSAINDEKSID BALTI- NING PÕHJAMAADES, VENEMAAL JA KÕRGEIMA INIMARENGUGA IDA-EUROOPA MAADES 2004

	Eluasi indeks	Haridusindeks	SKT indeks
Eesti	0.78	0.97	0.83
Leedu	0.79	0.97	0.81
Läti	0.78	0.96	0.79
Soome	0.89	0.99	0.95
Rootsi	0.92	0.98	0.95
Sloveenia	0.86	0.98	0.89
Tšehhi	0.85	0.93	0.88
Ungari	0.80	0.95	0.86
Venemaa	0.67	0.95	0.77

Allikas: Global Human Development Report 2006

TABEL 1.3. SISSETULEKUTE EBAVÕRDSUSE NÄITAJAD 2004

	Rikkaim 10% võrreldes	Rikkaim 20% võrreldes	GINI koefitsient
Eesti	10.8	6.4	35.8
Leedu	10.4	6.3	36.0
Läti	11.6	6.8	37.7
Soome	5.6	3.8	26.9
Rootsi	6.2	4.0	25.0
Sloveenia	5.9	3.9	28.4
Tšehhi	5.2	3.5	25.4
Ungari	5.5	3.8	26.9
Venemaa	12.7	7.6	39.9

Allikas: Global Human Development Report 2006

vahel on pigem positiivne seos. Suurema võrdsusega ühiskondades on vähem inimesi ühiskonnale koormaks ning inimpotentsiaali kasutatakse efektiivsemalt. Eesti edasise arengumudeli põhijooned on sõnatatud riiklikus arengustrateegias „Säästev Eesti 21”, mis lähtub eeldusest, et nii üksikisiku kui ka ühiskonna kui terviku edukus on omavahel seotud.

1.2. Tööstress ja tervis

Arenenud riikidega võrreldes on Eesti inimeste oodatav keskmine eluiga märgatavalt madalam, mis on peamiseks põhjuseks, miks Eestil on raske inimarengu indeksi pingereas oma kohta oluliselt parandada. Kui näiteks Soomes on naiste oodatav keskmine eluiga 82 ja meestel 75 aastat, siis Eestis on see vastavalt 77 ja 66 aastat. Seega, eestlaste tervisega on midagi tõsiselt korrast ära. Nagu andmetest ilmneb, on erinevused Eesti ja Soome naiste oodatavas keskmises elueas väiksemad kui erinevused meeste osas. Mitmed terviseuuringud on välja toonud teisegi olulise fakti. Kui varajase suremuse tõttu kaotatud eluaastate peapõhjustajaks on Eestis nii meeste kui naiste puhul südame-veresoonkonna haigused, siis teisele kohale jäävad naiste puhul kasvajatest põhjustatud haigused, meeste puhul aga välispõhjused, st õnnetused, mürgistused, enesetapud, hukkumine kurjategija käe läbi jne. Kuni 45-aastaste meeste hulgas omavad välispõhjused eluaastate kaotuses suurimat kaalu (täpsemalt vt „Haiguskooormuse...” 2004).

Enneaegsete surmade tõttu kaotatud eluaastate kontekstis on välja toodud erinevaid riskifaktoreid. Suitsetamist, vähest kehalist aktiivsust, ülekaalu ja valesid toitumisharjumusi seostatakse eeskätt südame-veresoonkonna haigustega. Alkoholi ja narkootikumide tarbimine seostuvad enam välispõhjustega nagu liiklusvigastused, enesetapud jms, ent alkoholi liigtarbimist seostatakse ka arvukate haigustega. Arvestuslikult võib alkoholiga seostada ligikaudu 2000 surma aastas.

Võib öelda, et eelpooltoodud riskifaktorite mõju tervisele ja nende roll eluaastate kaotamises on üldiselt teada fakt, seda nii ühiskonna kui indiviidi tasandil. Siit tõstatub küsimus, miks inimesed nimetatud terviseriske teades nendega ei arvesta ning käituvad oma tervist hävitavalt. Järgnevalt vaatleme veel ühte riskifaktorit, millest Eestis senini suhteliselt vähe räägitakse – stressi. Kuigi Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumist puudutavad uuringud (viimane aastast 2004) on näidanud, et enam kui viiendik meestest ja naistest

tud. Individuaalse aktiivsuse soodustamisele, mis seni oli meie peamine arengumootor, peab lisanduma ka ühiskonna tasakaal ja koostöö. Kui paranevad tervise, hariduse jt inimarengut iseloomustavad näitajad, siis on see kasulik ka majandusele ja lõppkokkuvõttes ühiskonnale tervikuna.

on viimase 30 päeva jooksul kannatanud tugeva stressi käes, on Eestis seni suhteliselt vähe käsitletud stressi, eriti tööga seotud stressi mõju mitte üksnes erinevate haiguste ja terviseprobleemide, vaid ka teiste oluliste riskifaktorite (suitsetamine, alkoholi tarvitamine, vähene kehaline aktiivsus, ülesöömine jms) tekkimisel.

Tööga seonduva stressi e tööstressi all mõistetakse pingeseisundit, mille põhjused peituvad töökeskkonnas, töökohal valitsevates sotsiaalsetes suhetes või tööga seonduvates nõudmistes, mis ületavad töötaja võime nendega toime tulla. Euroopa Tööohutuse ja Töötervishoiu Agentuuri andmetel (Facts 32) kannatab tööstressi all pea iga neljas Euroopa Liidu töötaja. Stress ei ole haigus, ent pikaajaline tugev stress võib viia tõsiste terviseprobleemideni. Nii on mitmed uurimused tõestanud, et tööstressi võib pidada mitte üksnes tööõnnetuste tekkimist, vaid ka südame- ja veresoonkonna haigusi soodustavaks riskiteguriks. Nagu eelpool öeldud, on südame- ja veresoonkonna haigused Eestis surmapõhjuste seas esikohal. Et tööstressi puhul ei ole tegemist teisejärgulise või üksnes indiviidi ja tema peret puudutava, vaid oluliselt laiemaga probleemiga, näitab fakt, et 50–60% Euroopa maades haigestumise tõttu kaotsi läinud tööajast, sealhulgas pea neljandik üle kahe nädala pikkustest töölt puudumistest on ühel või teisel moel seotud stressiga (Cox et al. 2000). 2000. aastal läbi viidud Euroopa töötingimuste uurimus näitas, et tööstress on seljavalude järel tööga seonduvate terviseprobleemide hulgas teisel kohal (Third European...2001).

TÖÖSTRESSI SÜMPTOMID

Tööga seonduva stressi mõõtmiseks kasutatakse erinevaid indikaatorite süsteeme. Soome töötervishoiu spetsialistid võtsid 1977. aastal kasutusse tööstressi taseme hindamise mudeli, mis sisaldab kahte tüüpi indikaatoreid. Esimesed mõõdavad võimalike füsioloogiliste terviseprobleemide, nagu näiteks peavalu ja südame rütmihäired, esinemis-

TABEL 1.4. MEESTE JA NAISTE OSAKAAL, KELLEL ALLJÄRGNEVAID STRESSISÜMPTOMEID ESINEB VÄHEMALT KORD-PAAR NÄDALAS, 18–64AASTANE TÖÖTAV ELANIKKOND, %.

Vähemalt kord-paar nädalas	Eesti				Soome			
	Mehed		Naised		Mehed		Naised	
Peavalu	11	15	27	23	12	12	19	23
Kõhuvalu, seedehäired	8	10	11	10	11	12	10	13
Südamevaevused	5	4	11	7	3	4	5	8
Peapööritus	3	5	7	8	3	4	6	10
Üleväsimus	31	38	39	44	24	27	34	41
Unehäired	17	25	22	27	20	27	21	36
Ärritus	30	29	37	34	14	15	15	19
Masendus	13	18	23	23	3	4	4	6
Tunne, et kõik käib üle jõu	5	6	11	11	4	5	6	10

Allikad: Elanikkonnaküsitlused „Eesti 93“ ja „Eesti 2003“; Työolotutkimus 2003

sagedust. Teised keskenduvad töötaja psühholoogilist seisundit iseloomustavatele indikaatoritele, näiteks unehäired, masendus jne (täpsemalt vt tabel 1.4.).

Eestis on sarnast stressi hindamise mudelit kasutatud TLÜ RASI poolt läbi viidud elanikkonnaküsitlustes alates 1993. aastast. Kuna elanikkonnaküsitlusi on läbi viidud regulaarselt, saab nendele toetudes analüüsida, kas ja kuidas on töötajate stressitase viimasel aastakümnetel muutunud. Alljärgnevasse analüüsi on kaasatud alla 65 aastane töötav elanikkond. Eesti andmestik pärineb 1993. ja 2003. aastal läbi viidud elanikkonnaküsitlustest „Töö, kodu ja vaba aeg“ (edaspidi koodnimetused „Eesti 93“ ja „Eesti 2003“), Soomet puudutav võrdlusandmestik pärineb aastatest 1990 ja 2003 ning see on saadud Soome 2003. aasta töötingimusi puudutava uurimuse Työolotutkimus 2003 raportist (täpsemalt Soome uurimusest vt Lehto ja Sutela 2004).

Küsitlustulemuste võrdlemine näitab, et nii Eestis kui Soomes esineb loetletud stressisümptomeid naistel mõnevõrra rohkem kui meestel. Nii meeste kui naiste puhul on iseloomulik see, et füsioloogiliste tervisprobleemide üle kurdetakse oluliselt vähem kui psühholoogiliste probleemide üle. Kahe küsitlusaasta andmestiku võrdlemine näitab, et füsioloogiliste probleemide üle kurtvate meeste-naiste osakaal on püsinud suhteliselt stabiilsena, ent mitme psühholoogilise probleemi osas on muutused märgatavad. Eestlased kurtsid 2003. aastal kõige enam üleväsimuse ja ärrituvuse üle, soomlased üleväsimuse ja unehäirete üle. Kuigi ka Eesti töötajate hulgas on unehäirete all kannatavate meeste ja naiste osakaal kasvanud, torkab eriti silma unehäirete all kannatavate osakaalu hüppe-

line tõus Soome naiste hulgas. Soome töötervishoiu spetsialistid on hakanud unehäiretest rääkima kui teravnevast probleemist tööelise elanikkonna hulgas.

Eelpoolkirjeldatud indikaatoritest moodustati vastavalt nende esinemissagedusele skaala 9-st (stressisümptomeid ei esine) kuni 45-ni (kõrge stressitase). Vastavalt sellele võime hinnata, et nii Eestis kui Soomes oli naiste üldine stressitase mõnevõrra kõrgem kui meestel. Naiste kõrgem stressitase on ilmselt seletatav töö ja pereelu kokkusobitamise probleemidega. Maadevaheline võrdlus näitab aga eestlaste kõrgemat stressitaset, seda nii meeste kui naiste osas. Samas tuleb tõdeda, et aastatel 1993–2003 tõusis Eestis meeste keskmine stressitase enam kui naiste stressitase, mistõttu erinevused meeste ja naiste stressitasemetes on vähenenud.

TÖÖSTRESSI PÕHJUSTAJAD

Tööstressi põhjustajad grupeeritakse nelja rühma: (1) organisatsioonilised tegurid, nt suur töökoormus, ületunnid, pidev kiirus, pitsitavad tähtsajad, töötajate vähene võimalus tööd puudutavates küsimustes kaasa rääkida jne; (2) psühhosotsiaalse töökeskkonnaga seonduvad tegurid, nt tööandja hoolimatus töötajate suhtes, töötajate omavahe- lised või töötajate ja juhtkonna vahelised konfliktid, kiusamise või ahistamisega seonduvad probleemid jne; (3) töö või ameti eripärast tulenevad pinged, nt medõed, politseinikud, ühistranspordi juhid jt ning (4) töövälised tegurid, nt ameti madal sotsiaalne väärtustamine, madalad palgad jms. Elanikkonnaküsitluste andmestik võimaldab meil

analüüsida töö iseloomu ja töökeskkonna seoseid töötajate keskmise stressitasemega.

Ilmselt ei tule kellelegi üllatusena, et pidevalt ületunde tegevate või mitmel töökohal töötavate meeste-naiste stressitase on kõrgem kui normaalkoormusega töötavatel. Eesti ja Soome andmed kinnitavad ka Euroopa töötingimuste uurimuste tulemusi, et sellistes töökohtades, kus esineb sagedasi lahkkelisid, on töötajate stressitase kõrgem. 1990ndate aastate alguse (Soome 1990 ja Eesti 1993) küsitluste tulemuste võrdlemine näitab, et töökohtades valitsevad sotsiaalsed suhted olid 1990ndate alguses Eestis ja Soomes üsnagi sarnased. Samas 2003. aasta küsitluste võrdlemine näitab, et nende töötajate osakaal, kelle töökohas on töötajate ja juhtkonna vahelisi konflikte, eriti aga töötajate omavahelisi lahkkelisid, on Eestis märgatavalt kasvanud. Soomes on aastatel 1990–2003 toimunud töökohtade psühhosotsiaalses keskkonnas üksnes minimaalsed muutused. Siin peitub ilmselt üks põhjustest, miks meie töötajate stressitase on võrreldes Soome töötajate omaga kasvanud.

Tööd puudutavad uurimused näitavad, et kuigi töö on viimase kümne aastaga füüsiliselt kergemaks muutunud ja töötingimused ning töötajate olmetingimused parenenud, on töö intensiivsus ja kiirus kasvanud ning kontroll oma töö üle kahanevad. 1993. ja 2003. aasta küsitlusandmete võrdlev analüüs näitab, et kiiret ja intensiivset tööd tegevate töötajate osakaal on kasvanud 45%-lt 63%-le ja seda praktiliselt kõikides ametirühmades. Samas on töötajate osakaal, kes saavad ise otsustada, kuidas oma tööd paremini organiseerida, langenud 55%-lt 29%-le.

Tööstressi põhjuste hindamisel on kasutusel mudel, mis on üles ehitatud kahele töö iseloomuga seonduvale aspektile: (1) töö intensiivsus ja kiirus ning (2) kontroll oma töö üle, st kas ja mil määral on töötajal võimalus oma töö- ja puhkeaja, töö tegemise viisi jms osas kaasa rääkida. Selle mudeli kohaselt jagunevad tööd aktiivseteks või passiivseteks, pingelisteks või pingevabadeks (vt joonis 1.1.). Aktiivne töö on kiireloomuline ja intensiivne, ent töötajatel on piisavalt otsustamis- ja kaasaráakimisvõimalusi nii tähtaegade osas kui viisis, kuidas oma tööd paremini korraldada. Passiivne töö ei esita tegijale kiiruse või intensiivsuse osas erilisi nõudmisi, aga töötajate võimalused tööd puudutaval teemadel kaasa rääkida on piiratud. Pingeline töö on kiireloomuline ja intensiivne ning töötajate võimalused kaasa rääkida on piiratud. Pingevaba töö puhul on tegemist väheseid nõudmisi esitava tööga, kus töötajad saavad suuresti ise otsustada, millal või kuidas tööülesandeid täita.

Joonisel 1.1. on näha, et kui 1993. aastal kuulus pingelist tööd tegevate inimeste rühma viiendik töötajatest, siis kümme aastat hiljem on nende

osakaal enam kui kahekordistunud. Samas on oluliselt vähenenud nende inimeste osakaal, kelle tööd võiks pidada pingevabaks.

Juhtide ja tippspetsialistide puhul võime enamasti rääkida aktiivsest tööst. Passiivse töö puhul on seevastu tegemist tagasihoidlikku haridustaset nõudvate ametitega ja siia kuulub suur osa lihttöolistest. Mis puutub aga ametite jagunemisesse pingeline-pingevaba teljel, siis elanikkonnaküsitlused annavad siin üsna huvitava tulemuse. Kui 1993. aastal kuulus suur osa teenistujatest ja keskeri ning kõrgharidusega spetsialistidest pingevaba tööd tegevate kategooriasse, st nad ei pidanud oma tööd ei kiireks ega intensiivseks, ent samas leidsid, et neil on oma töö üle küllaltki suur kontroll, siis 2003. aastaks oli suur osa nendest siirdunud pingelist tööd tegevate töötajate rühma. Tegemist on n-ö vastupidise rühmaga, kus töö on kiire ja intensiivne, ent kontrolli oma töö üle piiratud. Erinevad uurimused on leidnud, et stressi seisukohalt on kõige suuremaks riskiteguriks pingeline töö. Ilmselt peitub pingelist tööd tegevate inimeste rühma suurenemises üks põhjustest, miks stressitase on Eestis tõusnud.

Aastatel 1993–2003 toimunud uurimuste võrdlus näitab, et muutused on toimunud ka erinevate rühmade keskmistes stressitasemetes (joonis 1.2.). 1993. aastal iseloomustas kõige kõrgem keskmine stressitase aktiivset tööd tegevate töötajate rühma, st inimesi, kelle töö oli küll kiire ja intensiivne, ent kellel oli ka suurem kontroll oma töö üle. 2003. aastal eristus kõige kõrgema keskmise stressitaseme poolest pingelist tööd tegevate töötajate rühm, kus stressitase oli 1993. aastaga võrreldes tõusnud. Selle mõttes töö iseloom Eestis ilmselt lähenenud n-ö Euroopa mudelile, sest ka teistes Euroopa Liidu maades läbi viidud uurimused on leidnud, et pingeline töö on suurem stressi allikas kui aktiivne töö.

Uurimistulemuste põhjal võib järeldada, et kiireloomuline töö või pingelised tähtajad üksinda ei pruugi töötajates stressi tekitada, oluline on, et kiire töö puhul säiliks töötajatel kontroll oma töö üle ja võimalus tööprotsessi mõjutada. Kõige madalam oli keskmine stressitase mõlemal vaadeldaval aastal passiivset tööd tegevate töötajate rühmas, st nende seas, kelle töö ei esitanud kuigi suuri nõudmisi ja kelle eest otsustavad enamasti teised.

TÖÖSTRESSI HIND

Öeldakse, et teatud annus stressi on töö tulemuslikkuse seisukohalt kasulik. Samas on kõrge stressitase ja töötamine pidevas stressis tervise seisukohalt tõsiseks riskifaktoriks. Indiviidi tasandil võib stress kaasa tuua terve rea tervisega seonduvaid probleeme ja läbipõlemisohu ning olla suureks takistuseks karjääri tegemisel. Ka tööväliselt

võib pidev stress kaasa tuua mitmeid probleeme nagu pingestunud peresuhted ja sotsiaalse võrgustiku nõrgenemine. Organisatsiooni tasandil võivad tööstressiga kaasneda töötajate töölt puudumised, tööõnnetuste sagenemine, personali voolavus, uute töötajate või asendustöötajate koolitamisega seotud kulutuste suurenemine jne. Tööstressil on tuntav hind ka ühiskonna tasandil, nagu näiteks tervishoiukulutuste ja töövõimetuspensionite maksmisega seonduvate kulutuste kasv, tööeas inimeste tööjõust väljalangemine, stressi maandamiseks kasutatavate ebatervete harjumuste (alkohol, suitsetamine, narkootikumid) levik, kuni suremuse kasvuni stressi poolt põhjustatud haigustesse.

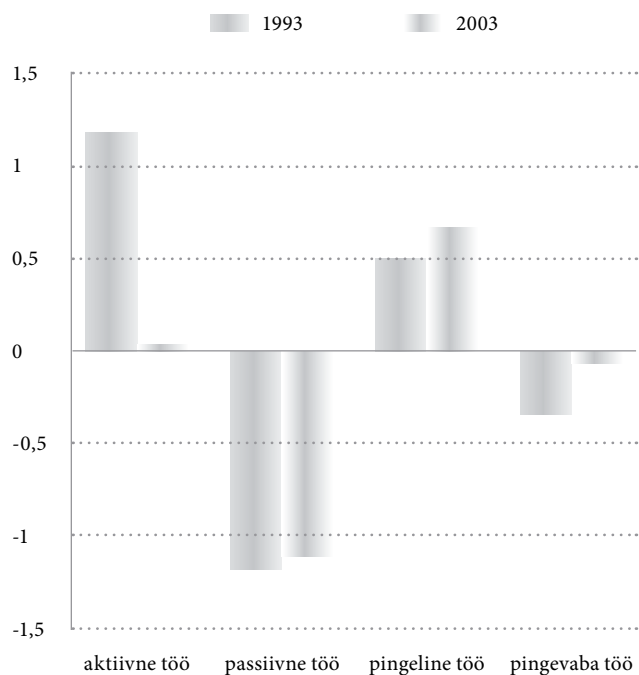
Kokkuvõtvalt võib öelda, et tööga seonduvad terviseriskid ei ole üksnes indiviidi või tema perekonna probleemid, vaid need tekitavad majanduslikke ja sotsiaalseid probleeme nii tööandjale kui ka ühiskonnale tervikuna. Mida ette võtta? Esiteks tuleb teadvustada, et töötajate tervisele ja töökeskkonnale on inimese tervisele vägagi oluline mõju, seda nii füüsilises kui psüühilises mõttes. Seetõttu oleks tööstressi ja sellega seonduvate ohtude paremaks mõistmiseks ning stressi ennetamiseks vaja analüüsida erinevate ametigruppide stressiriske, kaardistada töökeskkonda ja erinevate organisatsioonide töökultuuri. Teiseks, täpsemalt oleks vaja analüüsida stressi otsest ja kaudset (st teiste riskifaktorite nagu suitsetamine, alkoholi liigtarvitamine, söömishäired jne põhjustajana) mõju rahvastiku tervisele, mistõttu stressiga seonduvad küsimused peaksid olema kaasatud edasistesse terviseuurimustesse ning analüüsidesse. Kolmandaks, õppigem naabrite kogemustest. Euroopa Liidu riikides pööratakse töökeskkonna parandamisele, tööstressile ning töötervishoiule tervikuna suurt tähelepanu. Arvestades seda, et Eesti on vana neva rahvastikuga maa ning tööjõuprobleemid on juba täna selgelt tajutavad, tuleb mõista, et tööstress on tõsine probleem, millega tuleb tegeleda nii indiviidi, organisatsiooni kui ka riigi tasandil. Hea eeskujuna Soome lahe põhjakaldal olemas. Stressiga kaasnevate terviseriskide vähendamine peaks ilma suurte rahaliste investeeringuteta andma haigestumuse vähenemise ning oodatava keskmise eluea tõusu seisukohalt positiivse tulemuse.

JOONIS 1.1. TÖÖTAJATE JAOTUMINE TÖÖISELOOMU JÄRGI, EESTI 1993 JA 2003

		Kiirus, intensiivsus	
		Madal	Kõrge
Kontroll oma töö üle	Kõrge	Pingevara töö 1993 – 30% 2003 – 11%	Aktiivne töö 1993 – 25% 2003 – 18%
	Madal	Passiivne töö 1993 – 25% 2003 – 26%	Pingeline töö 1993 – 20% 2003 – 44%

Allikad: „Eesti 93” ja „Eesti 2003”

JOONIS 1.2. ERINEVUS KESKMISEST STRESSITASEMEST ERI ISELOOMUGA TÖÖDEPUHUL, 1993 JA 2003 (KESKLINE STRESSITASE = 0)

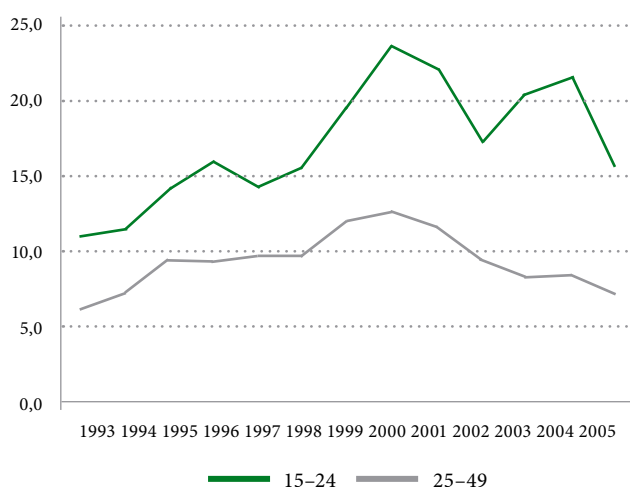

Allikad: „Eesti 93” ja „Eesti 2003”

1.3. Noored ja tööturu paindlikkus

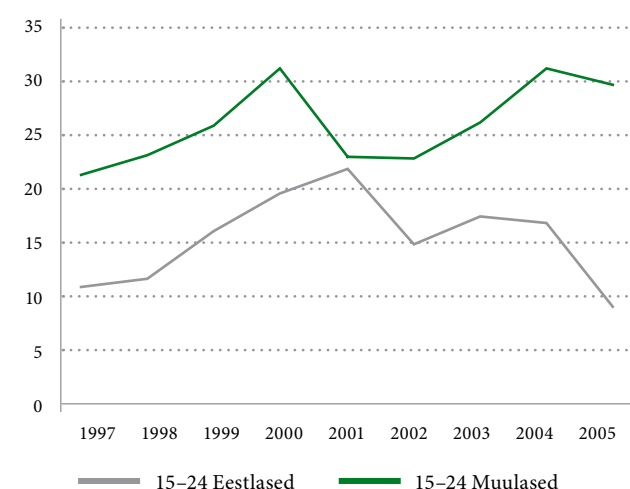
2006. aastat iseloomustavad viimase 12 aasta suurim tööhõive, kiire majanduskasv ja rekordiliselt väike tööpuudus. Üha enam räägitakse mitte töötusest vaid tööjõu puudusest. Samas ei jagune töötuse risk ühiskonnas sugugi ühtlaselt. Üheks grupiks, kel on töökoha leidmisega probleeme, on noored. 15–24aastaste töötus on jäänud rohkem kui kaks korda kõrgemaks pari-

JOONIS 1.3. 15–24 JA 25–49AASTASTE TÖÖTUSE MÄÄR EESTIS, 1993–2005 (%)

Allikas: Statistikaamet

JOONIS 1.4. 15–24AASTASTE EESTLASTE JA MUULASTE TÖÖTUSE MÄÄR 1997–2005 (%)

Allikas: Statistikaamet

mas tööeas oleva vanusegrupi omast (vt joonis 1.3.). Sealjuures on üha suurenenud ka erinevused eestlastest ja muulastest noorte töötuse tasemes (joonis 1.4.). Seega on noorte tööturule lülitumine Eesti jaoks jäänud aktuaalseks. Ühe tüüpilise töötuse põhjusena nimetatakse tavaliselt tööturu vähest paindlikkust.

PAINDLIKKUS, MAJANDUSKASV JA NOORED

Viimastel aastatel on üha rohkem hakatud rääkima paindlikkusest, seda nii majanduses üldiselt, tööturul kui ka haridussüsteemis. Seda on teinud nii tööandjad, ajakirjanikud kui ka teadlased. Paindlikkuse oluline eeltingimus on aktiivne tööturupoliitika (vt näiteks Aiginger 2005). Üheski majandusarengu esirinnas olevatest Euroopa riikidest ei ole piirdunud vaid tööturu reguleerituse vähendamisega, jäädes lootma turu imettegevale mõjule. Tööturu paindlikkuse suurendamisega kaasnesid suured investeringud haridusse, teadusesse, teadusmahukasse tootmisse ja aktiivsesse tööturupoliitikasse (vt. näiteks Aiginger 2005). Tööandjatele kasuks tuleva tööturu reguleerituse vähenemisega (töötajaid on lihtsam vallandada, tähtajaliste lepingute laialdasem kasutamine jne) on kaasnenud kindluse suurenemine tövõtjate jaoks, kuna töötute hüvitiste asendusmäär on tõusnud, suurenenud on investeringud aktiivsesse tööturupoliitikasse jne. Eristatakse kolme tüüpi töötajate kaitstust: esiteks, töökoha kaitstus (töötajale on tagatud võimalus jätkata samal töökohal, kusjuures peamiseks reguleerivaks mehhanismiks peetakse sealjuures tugevat tööturu kaitset); teiseks, hõive kaitstus (töötajale tagatakse eelkõige võimalus jääda hõivatuks, sellele aitavad kaasa aktiivne tööturupoliitika, hariduspoliitika jne.); kolmandaks, sissetuleku kaitstus (töötajale on tagatud piisav sissetulek töötuse, haiguse jne korral, seda kindlustab töötute kõrge asendusmäär ja sotsiaaltagatiste süsteem laiemalt (Bredgaard jt 2005)).

Euroopa riikide puhul on eristatud erinevat tüüpi tööturu paindlikkuse ja töötajate kindlustatuse kombinatsioone (Pochic jt 2003). Liberaalsetes riikides (näiteks Suurbritannias) on kõigi töötajate jaoks kaitstus madal ja tööturgu peetakse väga paindlikuks. Taanis on töötajate kaitse kombineeritud tööturu paindlikkusega (vallandamise lihtsus, laialdane paindlike töölepingute kasutamine) – seda on nimetatud ka juhitud ja kontrollitud paindlikkuseks (*flexicurity*). Rootsi puhul on üha laialdasema tähtajaliste lepingute ja osaaajaga töö kasutamisega kaasnenud ka koondamispiirangute tugevnemine just selliste töölepingute kasutamise korral, samuti ka

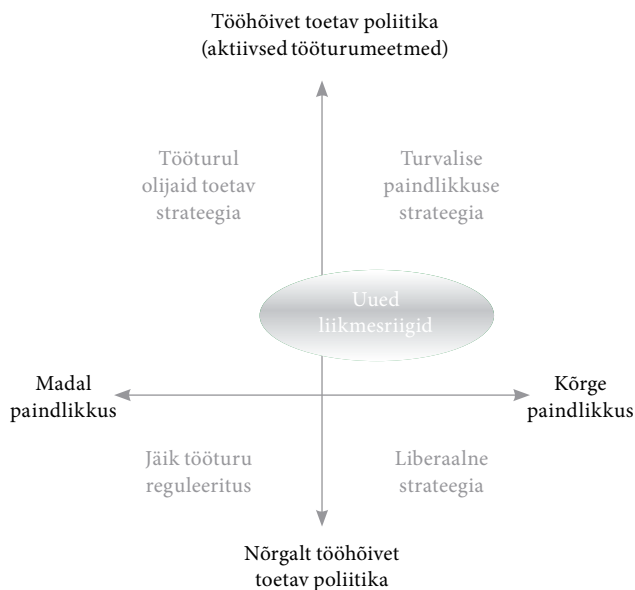
suured investeeringud tööturupoliitikasse, st paindlikkuse suurenemine ei ole toimunud eraldatuna üldisest tööturupoliitikast. Kesk- ja Lõuna-Euroopa riikides on tegemist jäiga tööturu reguleerituse ja keskmise töötajate kaitstusega (vt joonis 1.5.). Paraku on vähenenud paindlikkus kaasa toonud tööturu segmenteerumise väljas- ja seesolijateks. Näiteks Prantsusmaal ja Hispaanias ohustab paindlikkus eelkõige noori – neil on üha raskem tööturule siseneda, nendega sõlmitakse tihti tähtajalised lepingud, nende teha jäävad vähemkvalifitseeritud ja madalalt tasustatud tööd (vt DiPrete jt 2001). Uued tööturule lülitujad eristuvad ülejäänud tööturul olijatest puuduva või vähese töökogemuse poolest. Sees- ja väljasolijate teooria (*insiders-outsiders theory*) kohaselt on nad väljasolijad (Lindbeck & Snower 2002). Põhiküsimuseks on see, kas ja kuivõrd noortel õnnestub autsaideri seisusest välja pääseda, st kas töötus ja “halvad” tööd jäävad nende jaoks ajutiseks nähtuseks või jäävadki nad kogenumate töötajatega võrreldes halvemasse olukorda. Post-sotsialistlikud riigid paigutatakse paindlikkuse poolest skaala keskele. Samas on aga töötajate kaitstus väga madal.

NOORED KUI RISKIRÜHM EESTI TÖÖTURUL

Kui varem oli eesmärgiks täishõive ühiskond, siis nüüd on järjest selgem, et mõistlikul tasemel töötus iseenesest ei ole majandusele ega ühiskonnale probleemiks. Pigem on väga oluline, et tööotsimise periood ei veniks liialt pikaks, et tööotsija ei kaotaks tööoskusi ja ei heituks. Lühikesed tööotsimise perioodid on normaalsed ja ei ohusta inimese tööharjumusi ega heaolu. Samal ajal on tööjõu mobiilsus hea majanduse toimimisele. Kui aga kord töötuks jäänud inimesed ei suudagi tööd leida, siis see võib viia nende marginaliseerumisele ühiskonnas, mõjutades ka nende peredes kasvavate laste tulevikuvõimalusi. Kõige halvema stsenaariumi puhul tekib vaesuse nõiaring: vanemad ei suuda piisavalt panustada laste haridusse ja ka uus põlvkond ei suuda tööturul toime tulla. Teiseks on hea, kui töötuse kogemus “demokratiseeruks”, st puudutaks kõiki ühiskonna gruppe enamvähem võrdselt.

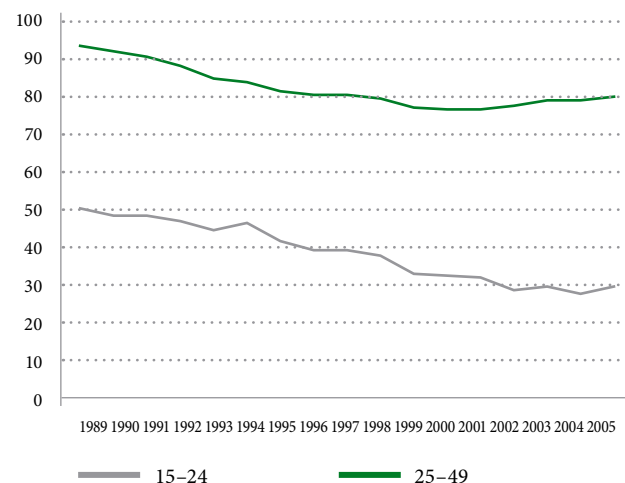
1990. aastate esimesel poolel toimunud muutused Eesti tööealise rahvastiku majanduslikus käitumises puudutasid ka noori. Nende majanduslik aktiivsus ja tööhõive vähenesid, töötus kasvas. Samas oli 15–24aastaste vanuserühma majanduslik käitumises ka mõningaid iseärasusi. 1990.–1995. aastal vähenes rahvastiku *majanduslik aktiivsus* eelkõige vanemaealiste tööturult lahkumise tõttu. *Tööhõive määr* vähenes 15–24 ja 25–49aastastel sarnases tempos (vt joonis 1.6.). Samas olid kümnendi esimesel poolel “põhiealiste” (25–49aas-

JOONIS 1.5. RIIKIDE TÕÜBID TÖÖTURU PAINDLIKKUSE JA TÖÖTAJATE KAITSTUSE ALUSEL

Allikas: Bukodi jt (2006)

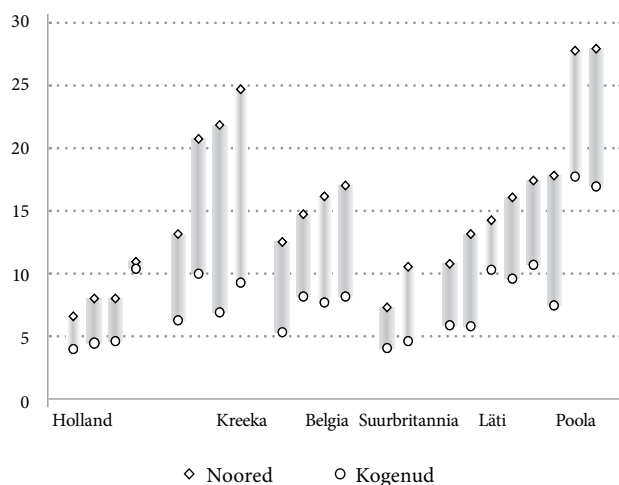
JOONIS 1.6. TÖÖHÕIVE MÄÄR 15–24 JA 25–49AASTASTEL, 1989–2005 (%)

Allikas: Statistikaamet

taste) puhul muutused mõnevõrra intensiivsemad, kümnendi teisel poolel aga vastupidi, noorte puhul vähenes hõive mõnevõrra kiiremini, seda eelkõige õppijate osakaalu suurenemise tõttu noorem vanusegrupis. Õppijate osakaalu järsku suurenemist on seostatud nii hariduse ekspansiooniga

JOONIS 1.7. NOORTE JA TÄISKASVANUTE TÖÖTUS EUROOPA LIIDUS, 2004 (%)

Allikas: ELi Tööjõu-uuring 2004

kui ka sellega, et haridustee pikenemine noorte jaoks on eeskätt alternatiivne valik ning seetõttu on haridussüsteemist kujunenud reservuaar nende noorte jaoks, keda muidu ähvardaks töötuks jäämine (Collins 1979; Beck 1994 jne).

Juba 1990. aastate alguses oli noorte töötus vanemate tööturulolijate omast kõrgem (vt joonis 1.3.). Samas iseloomustas seda aega ka noorte eelistamine tööandjate poolt, mis tagas enamikule kiire töötusest väljumise. Tööturult tõrjuti välja eelkõige vanemad põlvkonnad, eriti need, kes olid hõivatud suuri muutusi läbielavates sektorites nagu põllumajandus või tööstus. Peale Venemaa majanduskriisi 1998. aasta augustis tõusis Eestis üldine töötuse tase, kuid eriti hüppeliselt tööd otsivate noorte hulk. Varasemad uuringud lääneriikide majandustsüklite kohta on näidanud, et rasketel aegadel kuhjuvad töötururiskid eelkõige nõrgematele gruppidele nagu noored, etnilised vähemused. Peale Venemaa majanduskriisi mõjude ületamist on üldine töötuse tase Eestis järkjärgult langenud. Samas on noorte töötuse tase jäänud keskmisest tunduvalt kõrgemaks ja seda eriti mitte-eestlastest noorte puhul.

NOORTE TÖÖTURULE LÜLITUMISE EDUKUS: RIIKIDE VÕRDLUS

Noorte tööturule lülitumist mõjutavad mitmed tegurid, kõige tugevamalt haridussüsteem ja tööturukorraldus (Müller 2005). Haridussüsteemide kirjeldamise puhul keskendutakse sageli kutseharidusele: maades, kus enamik omandab kesk-

hariduse kutsekoolides ja õpe toimub tihedas koostöös tööandjatega, on koolilõpetajatel välja pakkuda väga spetsiifilised oskused, mis aitavad neil kiiresti tööd leida. Kuna hariduse korraldus annab selgeid "signaale" tööandjale, siis lähtuvad tööandjad eelkõige kutsetunnistusest ja töötaja varasem töökogemus pole esmatähtis. Sellele vastandub haridussüsteem, kus keskastme lõpetanutel on üldharidus ja väljaõpe toimub töökohas. Sellises süsteemis muutub kogemus väga hinnatuks, kuna tööandja kanda jäävad töötaja väljaõppega seotud kulutused. Siiski ei ole haridussüsteemi ülesehituse mõju noorte tööturule lülitumisele nii ühene, sest eristatakse nn lühi- ja pikaajalist mõju, st noorel võib küll olla lihtne tööturule pääseda, kuid seal jäävad pikaks ajaks tema osaks vaid vähe kvalifitseeritud ebakindlad tööd.

Lisaks hariduskorraldusele mõjutavad tööandjate otsuseid töötajate palkamisel tööturu regulatsioonid. Mida kulukam on töötaja vallandamine, seda kauem kaalub tööandja uute töötajate töölevõtmist. Eriti mõjutab see noorte võimalusi tööd leida, kuna nendega seostuvad kõrgemad riskid: nad vajavad väljaõpet ning neil ei ole töökogemust. Lisaks sellele võib tööturu reguleeritus vähendada noorte võimalusi leida tööd, kuna see vähendab tööturul toimuvat mobiilsust ja seeläbi kõigi võimalusi töötusest väljuda (Bertola ja Rogerson 1997; Gregg ja Manning 1997; Gangl 2003a, 2003b). Tugev tööturukaitse, eelkõige tugevad ametiühingud ja koostöö erinevate institutsioonide vahel võivad aga ka luua vajalikud tingimused noorte tööturule ligipääsuks (Estevez-Abe jt 2001).

Järgnevalt käsitleme Eesti noorte töötuse taset ja töötusest väljumist Euroopa Liidu teiste liikmesriikide taustal. Kuna lisaks töö leidmisele on oluline ka töö stabiilsus ja positsioon, siis selleks vaatame tähtajaliste töölepingute taset ja noorte positsiooni töökohal võrreldes kogenud töötajatega.

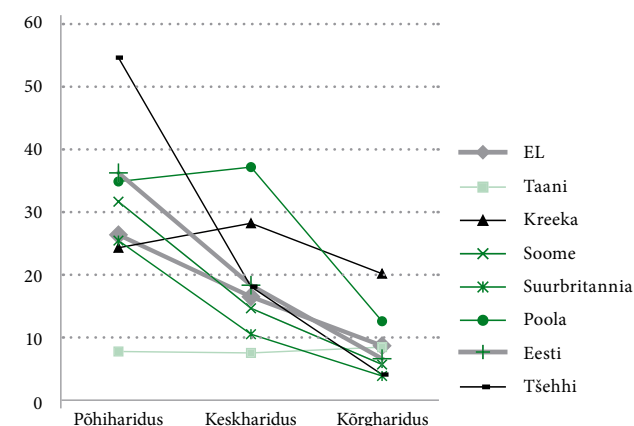
Töötuse mustrid varieeruvad Euroopa riikides laiall skaalal (vt joonis 1.7.). Madal noorte töötuse tase ja samas ka väikesed erinevused noorte ja kogenud töötajate vahel on Saksamaal, Hollandis, Taanis ja Austrias, kus tööturg ja haridussüsteem on omavahel tugevasti seotud. Suurem osa keskhariduse omandajaid õpib kutsekoolides, kusjuures praktiline väljaõpe on organiseeritud ettevõtetes. Samuti pääsevad noored kergemini tööturule vana Euroopa kõige liberaalsema tööturuga maades nagu Suurbritannia ja Iirimaa. Märksa raskem on noortel töökohta leida Põhjamaades ja Prantsusmaal, kus haridussüsteem suunatud rohkem üldteadmiste ja väljaõpe toimub töökohal. Samuti on seal tööturg rohkem reguleeritud kui liberaalsetes riikides. Kõige raskem on noorte olukord Lõuna-Euroopas, kus noored on selgelt nõrgemas positsioonis. Haridussüsteem on suunatud üldteadmiste

tele ja juba tööturul olijate positsioon seadustega tugevasti kaitstud. Näiteks Kreekas otsib pea iga neljas noor tööd, samas kui vanematest tööturul olijatest vaid 9% on töötud. Kui vaadata uusi liikmesriike, siis Ungaris ja Balti riikides on erinevused noorte ja kogenumate töötuse taseme vahel keskmised, vaatamata sellele, et enamus noortest omandab üldkeskhariduse. Töökogemus mängib märksa suuremat rolli Tšehhis ja Sloveenias, kus noorte töötuse määr on märksa kõrgem kui vanematel tööturul olijatel. Tundub, et kuigi enamus noori omandab Tšehhis ja Sloveenias keskharidusele lisaks ka kutse, ei garanteeri see sujuvat tööturule lülitumist nagu näiteks Saksamaal või Austrias. Kõige raskem on noortel tööturule pääseda Poolas ja Slovakkias, kus pea neljandik noori on töötud ja noorte töötuse määr üle 10% kõrgem kui vanematel töötajatel.

Kuivõrd mõjutab aga noorte haridustase nende töötust? Haridus on ju peamine tööturule siseneja ressurss, mida tööandjale pakkuda (vt joonis 1.8.). Poolas, Leedus ja Sloveenias ei mõjuta haridustase oluliselt edukust tööturul, mis on sarnane Lõuna-Euroopa riikidele. Slovakkias, Tšehhis, Lätis, Eestis ja Ungaris aga vastupidi, mängib haridustase Euroopa keskmisest suuremat rolli, nagu näiteks ka Suurbritannias. Eestis on keskharidusega tööturule sisenejate seas töötuse määr kaks korda väiksem kui vaid põhiharidusega sisenejatel. Kõrghariduse omandanute korral on vahe madalaima ettevalmistusega noortega ligi kuuekordne. Kõrgharidusega noorte töötuse tase ei eristu uutes liikmesriikides Euroopa keskmisest, seevastu madala haridusega noored on märksa rohkem marginaliseerunud. Eriti halvas olukorras on Slovakkia ja Tšehhi alg- ja põhiharidusega noored.

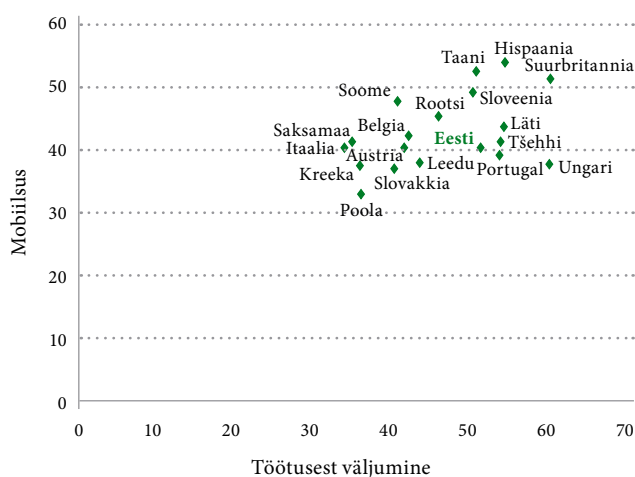
Üheks tööturu paindlikkuse peegeldajaks on see, kuivõrd kiiresti õnnestub töötajatel leida töökoht. Kuigi tööturule sisenejad seisavad silmitsi suurema töötuse riskiga, on enamustes maades neil ka märksa suurem tõenäosus leida töö. Kõrge töötusest väljumise tõenäosus on omane nii liberaalsele Suurbritanniale kui ka Taanile, kus paindlikkus on kombineeritud töötajate kaitstusega. Uutest liikmesriikidest üks dünaamilisemaid tööturges on Ungaris, kus üle poolte töötutest vaatamata tööstaažile leiavad vähem kui ühe aasta jooksul töö. Baltikumis, Tšehhis ja Sloveenias on noorte töötusest väljumise määr Euroopa Liidu keskmisel tasemel. Kõige raskem on töötusest välja rabeleda Slovakkias ja Poolas, kus sarnaselt Kreekale üle poole töötajatest ei suuda ühe aasta jooksul leida tööd. Analüüsides mobiilsust tööturul ja töötusest väljumist nähtub, et Eesti hõlmab keskmise positsiooni teiste Euroopa Liidu riikide taustal. Me ei paista silma tööturule lülitujate keskmisest kõrgema ega madalama liikuvusega. Siiski jääme selgelt alla nii

JOONIS 1.8. HARIDUSE MÕJU NOORTE TÖÖTUSELE EUROOPA LIIDUS, 2004 (%)

Allikas: ELi Tööjõu-uuring 2004

JOONIS 1.9. NOORTE MOBIILSUS JA LIIKUMINE TÖÖTUSEST HÕIVESSE EUROOPA LIIDU RIIKIDES, 2004 (%)

Allikas: ELi Tööjõu-uuring 2004

Taanile, Suurbritanniale kui ka Hispaaniale, kus tööturu paindlikkus tundub olevat oluliselt suurem.

Lisaks töö leidmisele on väga oluline ka selle stabiilsus ja positsioon, mille üheks väljundiks on tähtajalised lepingud ja sotsiaalmajanduslik staatus (vt tabel 1.5.). Tööandjatele on tähtajalised lepingud üheks võimaluseks vähendada kogemusteta töötaja palkamise riski situatsioonis, kus püsilepinguga töötajad on väga kulukas vallandada. Sloveenia on selles mõttes väga sarnane Hispaaniale ja Soomele, kus suhteliselt rangelt reguleeritud tööturu

TABEL 1.5. NOORTE TÖÖTURULE LÜLITUMINE EUROOPA LIIDU RIIKIDES

Riik	Töötuse määr		Tähtajalised töölepingud		Sotsiaal-majanduslik staatus: suhe (tööturule lülitujad versus kogenud)
	Tööturule lülitujad	Suhe (tööturule lülitujad versus kogenud)	Tööturule lülitujad	Suhe (tööturule lülitujad versus kogenud)	
Uued EL liikmesriigid					
Eesti	16,2	1,74	4,9	2,04	0,87
Läti	14,1	1,40	13,4	1,47	0,90
Leedu	16,6	1,55	9,0	1,48	0,86
Ungari	10,4	1,79	11,5	1,85	0,85
Tšehhi	17,9	2,42	16,4	2,56	0,80
Slovakkia	26,8	1,60	9,5	2,26	0,83
Poola	28,1	1,61	41,6	2,34	0,85
Sloveenia	13,4	2,44	58,6	5,33	0,80
Vanad EL liikmesriigid					
Saksamaa	11,0	1,07	45,2	7,41	0,92
Taani	7,7	1,67	19,9	3,49	0,90
Belgia	15,5	2,07	25,4	4,31	0,82
Rootsi	12,5	2,40	41,7	4,26	0,83
Suurbritannia	10,5	2,33	11,8	2,36	0,94
Hispaania	19,8	2,02	59,5	2,02	0,81
Portugal	13,1	2,15	43,5	2,72	0,79
Itaalia	22,0	3,14	33,4	3,59	0,73
Kreeka	24,7	2,68	25,0	2,48	0,79

Allikas: ELi Tööjõu-uuring 2004

paindlikkuse tõstmiseks kasutatakse tähtajalisi lepinguid, mis on eriti levinud noorte palkamisel. Samuti peavad noored alustama neis riikides märksa madalamalt positsioonilt kui vanemad töötajad. Ka Tšehhis alustavad noored madalamalt ametipositiidelt. Teistes uutes liikmesriikides on tähtajalised lepingud suhteliselt vähe kasutusel (v.a. Poola) vastupidiselt enamikule vanadele Euroopa Liidu riikidele. Poolas, Slovakkia, Ungaris ja Baltikumis on noorte tööleasujate tööturu staatus võrreldes kogenumate töötajatega samaväärne

lirimaaga, mis jääb veidi alla Saksamaale ja Taanile, kuid on kõrgem kui Lõuna-Euroopa riikides.

NOORED KUI EESTI TÖÖTURU AUTSAIDERID?

Eesti tööturg on peetud väga paindlikuks, kus nii tööturule sisenemisel kui ka tööturult väljumisel on väga vähe barjääre (Freytag 2002). Samas on täheldatud, et 1990. aastaid iseloomustanud intensiivne tööalane liikumine on selgelt vähenenud (Lehman jt 2005). Noored kui traditsiooniliselt tööturul kõige liikuvam grupp peaks olema üheks tööturu paindlikkuse indikaatoriks.

Eestis on täheldatav küllaltki tugev võistlus uute tööturule sisenejate ja kogenud töötajate vahel, aga samas mängib selles võistluses väga olulist rolli ka sisenejate haridustase. Mida kõrgem on haridustase, seda soodsamad võimalused noortel on. Eestis näib kõrgema haridustasemega tööturule lülitujate olukord olevat soodne, sest nende töökoha kaotamise risk ei ole suurem kogenud töötajate omast, aga samas on võimalused hõivesse tagasi pöörduda märgatavalt paremad. Kõrgharidusega noorte põhiprobleemiks on pigem tööturule sisenemine. Kui noortel on õnnestunud esimene töökoht leida, siis suudavad nad konkureerida vanemate olijatega. Kõige keerulisem on leida oma koht tööturul põhiharidusega ja sellest madalama haridustasemega noortel. Esmalt on neil väga raske leida tööd, samuti ohustab neid ka hilisem töökoha kaotus märgatavalt enam kui sama haridustasemega kogenud töötajaid. See on väga ohtlik tendents, kuna Eestis on viimasel kümnendil olnud väljalangevus põhikoolist suhteliselt suur. Samuti ei ole oluliselt langenud ka 18–24aastaste seas nende osakaal, kellel on vaid põhiharidus ja kes enam ei õpi, jäädes 15% ligidusse. Lisaks sellele on varakult koolist lahkujate protsent mitte-eestlasest noorte seas 3,5 korda suurem kui eestlasest noorte hulgas (European Commission 2006: 70). Sealjuures ei ole ainuüksi kõrgem töötuse tase madalama haridustasemega noorte piiratud võimaluste näitajaks. Samuti on oht, et need noored peavad leppima “halva” tööga, st ajutiste töölepingutega, väga piiratud täiendõppe võimalustega jne. Seega ähvardab autsaideriks jäämine Eestis eelkõige keskharidusest madalama haridustasemega noori ning tööturu segmenteerumine on toimunud hariduse baasil. Eriti ärevusttekitav on see, et selliste riskinoorte hulk pole viimastel aastatel vaatamata soodsatele majandustingimustele vähenenud.

1.4. Paindlik tööaeg

Mõistliku pikkusega tööaeg, mis jätab piisavalt võimalusi puhkamiseks, perele ja lähedastele tähelepanu pööramiseks ning oma hobide ning huvialadega tegelemiseks, on elukvaliteedi oluliseks näitajaks, vastandudes pingelisele tööle, pidevale ületunnitöö tegemisele ja napile jõudeajale. Järgnevalt vaatleme Euroopa Liidu liikmesriike tegeliku tööaja ja inimeste tööajaeelistuste lõikes ning uurime Eesti paigutumist teiste Euroopa riikide suhtes

Ideega, et tööaega tuleb lühendada, tuli Fourastie välja juba aastal 1965; ülevaatlik kokkuvõtte tööaja-alaste käsitluste arengust sellest hetkest praeguse ajani, mille on esitanud Naegele oma kolleegidega (Naegele et al, 2003, lk 25–32), jõuab välja kaasaegse *flexicurity*-kontseptsioonini, mis püüab ühendada adekvaatset tööturukaitset ja paindlikku töötururegulatsiooni. Kuigi paindlikum töö(suhete)korraldus vastab varasemast paremini inimeste eelistustele ja vajadustele, sisaldab see uusi sotsiaalseid riske, mistõttu võib öelda, et sotsiaalkindlustussüsteem mitte ainult ei kohandu elustiili ja töösfääri muutustega, aga ka otseselt mõjutab neid oma normatiivsusega. Tänapäeva märksõnadeks on saanud hoopis ebakindlus, turvalisuse vähenemine ja ebastabiilsuse kasv, mida ühendab mõiste “riskiühiskond”, ning selle tulemusena on töö muutunud stabiilsest tegevusest rohkem ebapüsivaks, mittetraditsiooniliseks ja vahelduvaks (Pavelson & Karotom 2004: 7). Paindliku tööajakorraldusega samaaegselt võib esineda ka asukohapaindlikkus (nt töötaja töötab väljapool tööandja asukohta) ja paindlikkus mille puhul on töö tegemise aluseks määramata tähtajaga töölepingu asemel nt tööettevõtuleping. Võimalusi paindliku tööajakorralduse rakendamiseks on nii täistööaja kui ka osalise tööaja korral (vt tabel 1.6.).

On tähtis teadvustada, et paindlik tööajakorraldus hõlmab mõlemat dimensiooni: nii tööaja pikkuse varieeruvust kui ka töötundide erinevat jaotumist tööpäeva, erinevate perioodide, kuid ka elutsükli lõikes. Järgnevalt keskendume just tööajakorraldusele.

EESTI TÖÖAEG VÕRDLUSES EUROOPA RIIKIDEGA

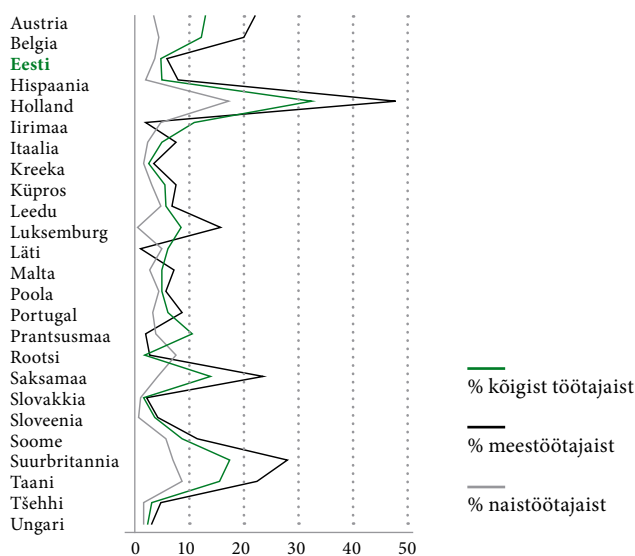
Vaadates osalise tööajaga töötavate inimeste osakaalu Euroopa Liidu liikmesriikides (Joonis 1.10.), selgub, et osajatöö levik on küll riigiti väga erinev, kuid valdavalt on seni tegu siiski soospetsiifilise nähtusega: paljudes riikides töötab osalise tööajaga

TABEL 1.6. PAINDLIKU TÖÖAJAKORRALDUSE DIMENSIOONID

Tööaja pikkus	Töötundide jaotus	
	Tööpäeva lõikes	Perioodide lõikes
Tööaja pikkus lepitakse kokku töölepinguga. See võib olla kindel või siis lühendatav või pikendatav vastava määru või nt kollektiivlepinguga. Tööajapikkus võib olla kõigile töötajatele sama või erineda erinevate töötajate kategooriate lõikes.	Kindlaks on määratud tööülesannete täitmise algus ja lõpp.	Kokkulepitud tööaeg jaguneb paindlikult tunde, nädalate või kuude lõikes, kas siis ühtlaselt või ebahühtlaselt.
Võimalikud variandid: • Osaline tööaeg • Osaline tööaeg osalise pensionilejäämise ajal • Tööajamine • Ületunnitöö • Lühendatud tööaeg • jne	Võimalikud variandid: • Töö vahetustega • Ajutiste töötajate reserv • Ühel töötajal on mitu tööd • Libisev töögraafik koos kindlaks määratud nn kohaloluperioodidega • jne	Võimalikud variandid: • Aastane tööajaarvestus • Tööaeg vastavalt töötaja valikule (<i>Optional working</i>) • Erinevad gruppipõhised tööjaotusmudelid (<i>Bandwidth models</i>) • Usaldusel põhinev tööaeg • Teleworking

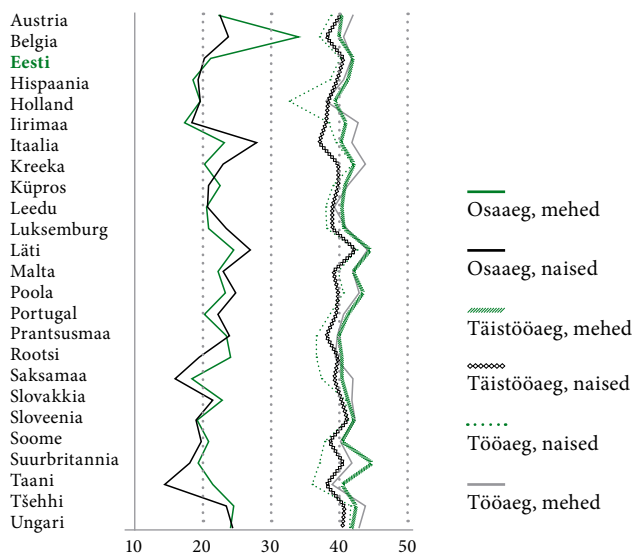
Allikas: Naegele jt 2003, lk 126

JOONIS 1.10. OSAAJAGA TÖÖTAJATE OSAKAAL RIIKIDE LÕIKES, 2003, % KÕIGIST ÜLE 15-AASTASTEST TÖÖTAJATEST.

Allikas: EUROSTATi veebipõhine andmebaas

JOONIS 1.11. NAISTE JA MEESTE NÄDALANE TÖÖAEG RIIKIDE LÖIKES, 2003, TUNDIDES, ANDMED KÕIGI ÜLE 15-AASTASTE TÖÖTAJATE KOHTA

Allikas: EUROSTATi veebipõhine andmebaas

TABEL 1.7. TÖÖTAMINE SOO JA PERE
NOORIMA LAPSE VANUSE JÄRGI,
OSAKAALUNA 20–49AASTASTEST, EESTI

Noorima	mehed		naised	
	osakaal	protsent	osakaal	protsent
alla 1 aasta	93%	1,7%	23%	21,4%
1–2aastane	91%	1,6%	40%	18,8%
3–6aastane	93%	2,0%	81%	4,9%
7–12aastane	94%	2,6%	90%	6,1%
13–18aastane	92%	1,9%	90%	8,1%
ei ole alla 18aastaseid lapsi	69%	5,7%	68%	10,1%

Allikas: ETU 2004, 2005, autori arvutused

oluliselt suurem osa naistest kui meestest. Samas on mõnede riikide (sh Eesti) puhul nii naiste kui meeste osalise tööajaga töötamise määrad suhteliselt sarnased (teiste riikidega võrreldes pigem sarnaselt madalad) ning paljudes riikides on osaaajatöö kasutamine naiste ja meeste puhul seotud.

Illustreerimaks tööaja suurt varieeruvust riikide vahel ja samuti meeste ja naiste löikes nii ühe riigi sees kui riike omavahel võrreldes, on koostatud järgnev graafik (Joonis 1.11.). Graafikult ilmnevad suured äärmused: Taani ja Saksamaa väga madal tööaja pikkus osaaajaga töötavate meeste puhul (mis

selgelt viitab osaaajatöö pigem marginaalsele iseloomule nendes riikides, vähemalt meeste puhul) ja suhteliselt pikk osaline tööaeg Läti ja Itaalia meeste puhul; Belgia osaaajaga töötavate naiste tööaja pikkus; ja Taani ning Hollandi naiste üsna lühike keskmine tööaeg.

ETU 2004.–2005. aasta andmetest selgub, et kui üle 7aastaste laste emadest töötab üle 90% (nagu ka kõigist isadest), siis alla 1aastaste laste emadest töötab 23% (isadest 93%), 1–2aastaste emadest 40% ja 3–6aastaste emadest 81% (vt Tabel 1.7.).

Naistest ja meestest, kel alla 18aastaseid lapsi peres ei kasva, töötab ligi 70%. Seega mõjutavad lapsed naiste tööturul osalemist Eestis väid väga lühikese perioodi vältel ja pigem osalevad naised tööturul meestega samaväärselt. Analüüsides aga töötajapaindlikkust ja meeste ja naiste osaaajaga töötamist Eestis, selgub, et isadel ei seostu see lapse vanusega, kuid need mehed, kel alla 18aastaseid lapsi ei ole, töötavad osaaajaga teistest mõnevõrra sagedamini (vt Tabel 1.7.).

Samas on naiste osaaajaga töötamisel seos lapse vanusega selgem: alla kolmeaastaste laste emade puhul on osaaajaga töötajaid ligi viiendik, kuid juba koolieelikute ja algklassides õppivate lastega emadest märksa vähem ja ka lasteta naiste seas on see 10%.

Kuidas Eesti inimesed oma sellise, teiste riikide võrdluses pigem pika tööajaga rahul on? Vastuse annab tabel 1.8., millest selgub, et erinevalt teiste riikide töötajast eelistab üle 80% Eesti töötajast just sellist tööaega, nagu neil on. Soovide ja tegelikkuse (mitte)vastavus osaaajaga töötamisel on Eesti töötajail üsna sarnane teiste riikide osaaajaga töötajail (üle 40% neist sooviks töötada senisest rohkem, mis viitab osaaajatööde puhul suurele alahõivatusel ja ilmselt ka nende tööde kuulumisele sekundaarsele tööturule). Samas on Eestis ülipikkade töötundide korral oma tööajaga rahul olevaid inimesi kaks korda rohkem kui võrdlusalustes Euroopa riikides. Tõsi, pikkade töönädalate korral eelistaks enam kui pooled Eesti inimesed siiski oluliselt lühemat tööaega, kuid nende Euroopa kolleegidest sooviks oma enam kui 45-tunnist töönädalat lühendada ligi 80%.

Seega võib tõdeda, et Eestis eelistatakse pikemat tööaega rohkem kui teistes vaadeldud Euroopa riikides. Tööjõuuuringu 2005. aasta andmete põhjal (joonis 1.12.) võib väita, et suur enamus meestest leiab, et nende töiste ja eraeluliste kohustustele kuluv aeg on tasakaalus. Naistel on rahulolu mõnevõrra väiksem.

Täisajaga töötajate hulgas on võrreldes osaaajaga töötajatega mõnevõrra rohkem neid, kes sooviks töötada senisest vähem, kuid ka osaaajaga töötavate meeste ja naiste seas on neid märkimisväärsel hulgal. Neid, kes sooviks oma töist panust vähendada, on aga mõlemal juhul enam kui neid, kes sooviks

TABEL 1.8. TEGELIK TÖÖAEG JA VASTAV EELISTUS (EU15 KESKMINE JA EESTI, 2002)

Osakaal...		Eelistaks töötada...				
		...üle 5 tunni nädalas	...1–5 tundi nädalas	sama-palju	...1–5 tundi nädalas	...üle 5 tunni nädalas
...kõigist hoivatutest	EU 15 + Norra	35	15	38	3	8
	Eesti	7	2	84	1	7
...nendest, kes töötavad alla 20 tunni nädalas	EU 15 + Norra	2	3	48	7	41
	Eesti	0	1	55	3	41
...neist, kes töötavad enam kui 45 tundi nädalas	EU 15 + Norra	69	9	19	1	2
	Eesti	56	1	40	1	2

Allikas: EU15+Norra kohta – Bielenski jt 2001, 2002; Eesti – autori arvutused ETU 2002 põhjal

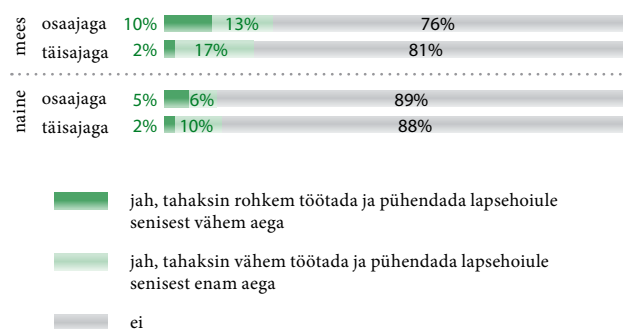
seda suurendada. Täistööaja korral on koguni pea viiendik emadest ja kümnendik isadest seisukohal, et tegelikult sooviksid nad pühendada lastele rohkem aega, kui töö võimaldab.

KUIDAS MUUTA EESTI TÖÖAJA-PRAKTIKA PAINDLIKUMAKS?

Kaasaja Euroopa riikides eelistavad tööturule siseneda naised teistsugust, paindlikumat tööajakorraldust kui mehed, ja neil on tekkinud või peagi tekib piisavalt võimalusi oma sellekohaste soovide realiseerimiseks, väidab Naegle (vt Naegle et al 2003: 45), kinnitades, et samas on juba hakanud või peatselt hakkab kujunema paindliku tööajakorralduse harjumus ka meeste seas. Eesti erineb eelneva analüüsi põhjal selgelt selle poolest, et tööturul aktiivselt osalevad naised ei paista eelistavat paindlikumat tööaega, ja praktikas pole ka märke sellest, et meeste seas leviks ootus lühema tööaja ja pikema jõudeaja järele. Siin on ehk põhjust analüüsida postsotsialistlike riikide spetsiifikat (vt nt Drobníč 1997, Hofmeister 2002: 24), kuivõrd sotsialismiperioodil oli pidev täiskoormusega töökohtal töötamine pigem norm kui võimalus, inimestel reeglina puudus individuaalne valikuvõimalus oma tööaja üle. Hofmeisteri väitel on ka praegu postsotsialistlikes maade osajaga töökohtade pakkumine väike, pigem tuleb valida, kas töötada või mitte, kui et täis- või osajatöö vahel. Ka oli postsotsialistlikes riikides naiste tööturuaktiivsus sotsialismi perioodil väga kõrge, nii et teiste Euroopa riikidega võrreldes ei ole naiste toomine tööturule ja sellega seoses vajadus pakkuda paindlikke tööajakorraldamise võimalusi nii aktuaalne, kuna naised on juba tööturul ja sellisena olemasolevate töötingimustega leppinud. Niisiis võib oletada, et Eesti naised võiksid küll

JOONIS 1.12. SOOV MUUTA PALGATÖÖLE JA LAPSEHOIULE KULUVA AJA JAOTUST, EESTI, 2005

20-49 aastased töötavad mehed ja naised, kes hoolitsevad vähemalt ühe alla 14-aastase lapse eest

Allikas: ETU 2005, autori arvutused

eelistada lühemat või vähemalt paindlikumat tööajakorraldust, kuid neil – aga ilmselt ka tööandjail – puudub usk selle võimaluse reaalsusse.

Riikide võrdlustes on leitud, et naised osalevad tööturul seda enam, mida parem on nende haridus ja seega konkurentsivõime tööturul (Blossfeld ja Hakim 1997: 11). Inimkapitali teooria kohaselt (Schömann & Becker 1995: 188) võib hariduse omandamist vaadelda kui investeringut inimkapitali, millelt saadakse tulu hilisema tööelu ja elukäigu eri perioodidel. Naiste tööturul osalemise analüüs Euroopa riikides (vt Blossfeld 1997: 322) näitas selgelt, et kõrgem haridustase suurendab naiste töötamist nii osalise kui täistööajaga. Haridus ja konkurentsivõime võimaldab saavutada paremaid töötingimusi ja võimalusi töö- ja

pereelu ühitamiseks. Siin võib olla ka üks vastus Eesti naiste eripärasele tööturukäitumisele: mees- tega samaväärset töötamist näevad Eesti haritud naised mitte lihtsalt kui vajadust pere toimetuleku tagamiseks, vaid just eneseteostusena.

Seega võib arvata, et Eesti naised ei vähenda tööl olemise aega ega pühenda rohkem tähelepanu elu muudele aspektidele – vähemalt mitte enne, kui see muutubki normaalseks töökäitumiseks ja lühem või ka lihtsalt mõnevõrra paindlikum töö- aeg iseloomustab kõiki töösuhteid. Niisiis tuleks püüda vältida paindliku töökorralduse nn femini- seerumist ehk jäämist pelgalt naiste küsimuseks, eriti kuna tegelikult vajaksid ja eelistaksid enamat aega pere või hobidega tegelemiseks ka mehed.

Eestis 2005. aastal läbi viidud soolise võrdõi- guslikkuse monitooringust (vt lähemalt EV Sot- siaalministeerium 2006: 44–46) selgus, et üle 80% vastajaist leiab, et naistel on Eestis kahekordne töö- koormus, sest erinevalt meestest töötavad nad nii tööl kui ka kodus. 20% naistest ja 25% meestest peab seda ka täiesti õigeks, sellal kui 65% naisi ja 49% mehi arvab, et nii ei peaks tegelikult olema. Konkurentsivõime tööturul võiks olla see n-õ

vahetuskaup, mille naine saab vahetada kodutööde koormuse ja koduse võimuvahekorra võrdsustu- mise vastu (vt Blossfeld ja Hakim 1997: 11). Muu- tused sellistes baashoiakutes eeldavad ka sobivalt korraldatud institutsionaalset raamistikku, näi- teks eeldab töö- ja pereelu ühitamine nii naistele kui meestele vastavate meetmete (paindlike töö- ja tööajavormide, lisapuhkuse skeemide, lapsehool- duspuhkuselt tagasipöörduvate töötajate koolitu- sed vms rakendamine) väljatöötamist, arvestades ka isade rolli tähtsustumist pereelus osalemisel. See oleks ka võrdsema koduse tööjaotuse eeltingimus.

Seega on oluline rõhutada, et traditsioonilisest mõnevõrra paindlikum tööajakorraldus, ja seejuu- res mitte tingimata lühem tööaeg (vt tabel 1.6.), peaks olema soovi korral mõistlikel tingimustel – ilma sotsiaalsete tagatiste ja karjäärivõimaluste halvenemiseta – kättesaadav kõigile ametikoh- tadele kõigis sektorites, et seda saaksid vajadusel kasutada kõik naised ja mehed, kartmata naabri nöökeid, kolleegi halvaks panu või ülemuse huk- kamõistu. Sellist laadi vabadusega tõuseb elukva- liteet, rahulolu eraelu ja tööga ja kokkuvõttes ka tootlikkus.

1.5. Kutsekeskharidus Eestis

Eesti tööandjate ühendused heidavad tihtipeale noortele ette, et kutsehariduse asemel eelistab enamik neist keskkoolidesse pürgida. Põhisüüdla- seks peetakse kutsehariduse kehva mainet noorte ja nende vanemate silmis. Lahendusena paku- takse välja kas reklaami kutsehariduse kasulikkus- est või veelgi äärmuslikumat vahendit – piiran- gute kehtestamist gümnaasiumis (või kõrgkoolis) õpingute jätkamiseks (nagu paar aastat tagasi pakkusid välja maakondade haridusjuhid). Taha- plaanile jääb asjaolu, et hea maine on kutsekesk- haridusel seal, (a) kus see haridus pakub noortele üldkeskharidusest kindlamat kaitset töötururis- kide eest ning (b) kus on selleks loodud (nii riigi kui tööandjate poolt) kindlad institutsionaalsed eeldused.

Paistab, et sellega ei arvestatud ka Eesti kutse- hariduse arendamise tegevuskava aastateks 2001– 2004 koostamisel. Tegevuskava kohaselt oleks pidanud kutsealase koolituse võimalus olema 50% põhikooli lõpetanutest (sh kutsealane eelkoolitus gümnaasiumis) ja 50% keskkooli lõpetanutest, k.a erivajadustega õpilased. Tegelikult aga jätkas 2004. aastal õpinguid kutseõppeasutustes 28% päevasse põhikooli lõpetajatest ja ca 20% keskkoolilõpeta-

jatest. Aastaks 2008 on kavandatud, et 38% põhi- kooli lõpetajatest suunduvad omandama kutsehari- dust (Eesti majanduskasvu ja tööhõive tegevuskava 2005–2007, 2005: 42). Millised on need institutsio- naalsed eeldused, mis motiveeriksid noori eelis- tama kutsekeskharidust üldkeskharidusele seni- sest oluliselt enam?

KUTSEHARIDUSE HEAD JA VEAD

Kutsehariduse puhul on rõhutatud seda positiivset rolli, mida ta täidab noorte ettevalmistamisel töö- turule sisenemiseks ja tööturul nõutavate oskuste andmisel. Uuringud on kinnitanud seda eelkõige nn õpipoisi süsteemi puhul (vt ka Unt ja Saar. Töö- turu paindlikkus ja noorte lülitumine tööturule). Just esimestel aastatel pärast õpipoisi õppe läbi- mist avalduvad kõige selgemalt sellise kutsekesk- hariduse *eelised*: madal töötuks jäämise risk, kõrge tööleidmise tõenäosus, seega suhteliselt harva esi- nevad ning lühikest aega kestvad töötuse episoo- did. Seega võivad kutsekeskhariduse omandanud inimesed tunda end tööturul suhteliselt kindlalt. Kindlust lisab ka õpipoisi tüüpi kutseharidussüs- teemiga riikidele iseloomulik tugev töötute sot-

siaalne kaitse: töötusega ei kaasne olulist elujärje langust.

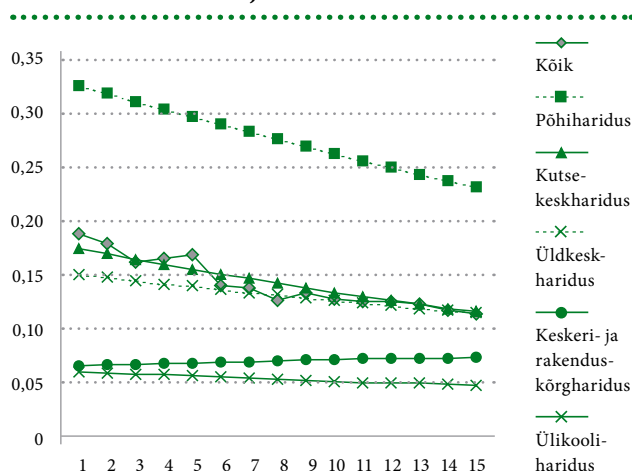
Kuid kutseharidusega seonduvad ka teatud *riskid*. Pikemas perspektiivis piirab kutseharidus haridustee jätkamise võimalusi ja seega ka tööalast tõusvat mobiilsust, mis kokkuvõttes seab teatud piirangud ka võimalikule sissetulekute kasvule. Enamgi, vanemas eas tekivad just kutsehariduse omandanud inimestel probleemid teadmiste- oskuste vananemise tõttu. Varasemate uuringute tulemused on näidanud, et erinevate riikide võrdluses avaldub just saksakeelsetes (ehk õpipoisi tüüpi kutsekeskharidusega) riikides üheaegselt ja selgemalt nii kutsehariduse positiivne kui ka negatiivne roll (Shavit ja Müller, 2000).

Milline on olukord Eestis? Kutsehariduse omandanute töötuse tase on küll märgatavalt madalam kui vaid põhiharidusega piirdunud (vt joonis 1.13), kuid samas üldkeskharidusega ja kutsekeskharidusega inimeste töötus on praktiliselt samal tasemel, olles oluliselt kõrgem kõrgharidusega inimeste omast. Seega (enamasti just üldkeskhariduse baasil omandatud) kõrgharidus tagab märgatavalt suurema kaitstuse.

Sama järelduse saab teha ka joonise 1.14. alusel, kus on esitatud töötuks jäämise tõenäosus aasta tagasi töötanute korral. Kutseharidusega töötajatel on oht töötuks jääda küll üle kahe korra väiksem kui põhiharidusega töötajatel, kuid ületab kõrgharidusega töötajate vastavat näitajat kaks korda. Erinevused kutse- ja üldkeskhariduse omandanute vahel ei ole olulised. Töötusest väljumine on aga märgatavalt lihtsam just üldkeskhariduse omandanutel. Vähese töökogemusega töötajate puhul on erinevus 1,5-kordne: kui aasta jooksul töökoha leidmise tõenäosus on kutsekeskharidusega töötute puhul 0,39, siis üldkeskharidusega töötutel on see näitaja märgatavalt kõrgem – 0,62. Kõige lihtsamini õnnestub töötusest välja rabeleda kõrgharidusega töötutel (ülikoolihariduse korral on tõenäosus 0,85 ja rakenduskõrghariduse korral 0,78).

Eesti puhul ilmneb (vt joonis 1.15.), et kutsehariduse omandanud alustavad oma tööteed märgatavalt madalamalt sotsiaalselt positsioonilt kui üldkeskharidusega noored¹. Samas suurema töökogemusega töötajate puhul on erinevused nende kahe grupi vahel väiksemad, mis küll ei pruugi tuleneda niivõrd töökogemuse, kuivõrd just põlvkondliku kuuluvuse mõjust. Ülikooliharidusega, aga ka rakenduskõrgharidusega inimeste sotsiaalne staatus on oluliselt kõrgem.

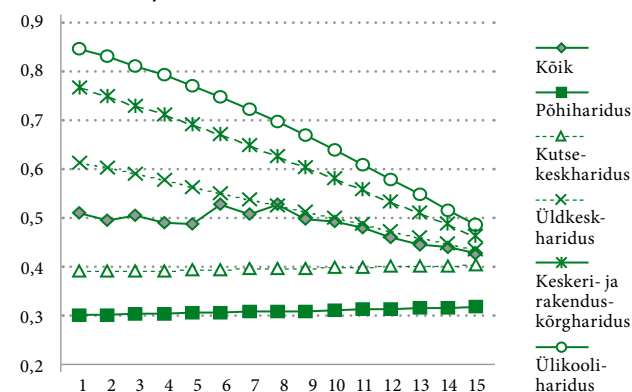
JOONIS 1.13. TÖÖTUSE TÕENÄOSUS SÕLTUVALT TÖÖKOGEMUSEST JA HARIDUSTASEMEST

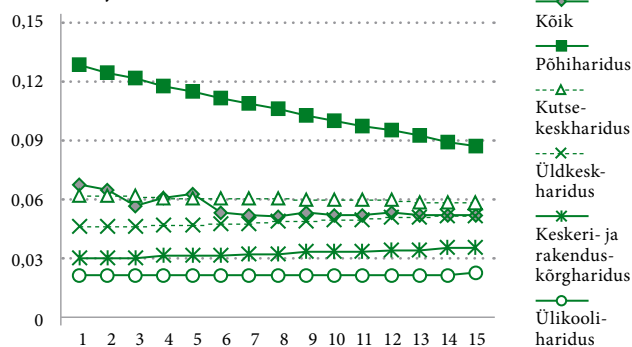
Allikas: autorite arvutused Eesti Tööjõu-uuringu 2003 baasil.

JOONIS 1.14. TÖÖTUSEST VÄLJUMISE JA TÖÖTUKS JÄÄMISE TÕENÄOSUS SÕLTUVALT TÖÖKOGEMUSEST JA HARIDUSTASEMEST

Töötusest väljumine

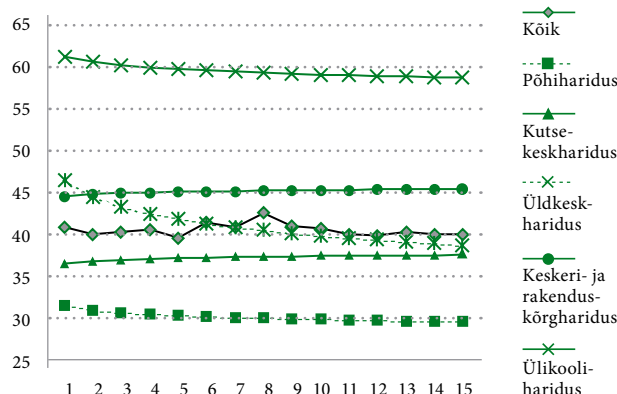
Töötuks jäämine

Allikas: autorite arvutused Eesti Tööjõu-uuringu 2003 baasil.

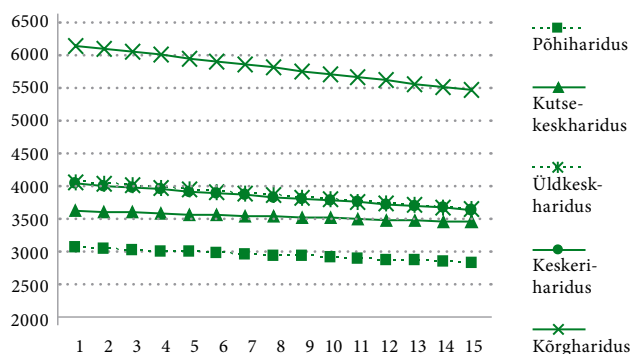
¹ Indiviidi sotsiaalse staatuse iseloomustamiseks kasutatakse uuringutes sageli rahvusvahelist sotsiaalmajandusliku staatuse indeksit (ISEI). Eesti tööjõu-uuringus kasutatava ISCO-88 klassifikatsiooni ametigruppide teisendamisel ISEI staatusskoorideks on rakendatud Ganzeboomi ja Treimani (1996) meetodikat. ISEI peegeldab, kuidas ametialane positsioon mõjutab hariduse sissetulekuks konventveerimise võimet (Bergman ja Joye 2002).

JOONIS 1.15. SOTSIAAL-MAJANDUSLIK INDEKS SÕLTUVALT TÖÖKOGE MUSEST JA HARIDUSTASEMEST

Allikas: autorite arvutused Eesti Tööjõu-uuringu 2003 baasil.

JOONIS 1.16. PALK SÕLTUVALT TÖÖKOGE MUSEST JA HARIDUSTASEMEST

Allikas: autorite arvutused Eesti Tööjõu-uuringu 2003 baasil.

Palga puhul aga näeme jooniselt 1.16., et kutseharidus tasub end ära ainult võrreldes põhiharidusega. Üldkeskharidus (rääkimata kõrgharidusest) võimaldab hoopis kõrgemat palka. See kehtib nii töötee alguses, selle kõrgpunktis olevate kui ka lõpusirgele jõudnud töötajate korral.

Kõik need andmed kõnelevad selle poolt, et Eesti tööturul on kutsekeskhariduse väärtus nii töötuse eest kaitstuse kui ka tööga kaasnevate hüvede poolest:

- põhiharidusest kõrgem;
- üldkeskharidusest selgelt madalam.

Seega on Eestis üldkeskhariduse eelistamine kutseharidusele igati põhjendatud. Selle poolt kõneleb ka kõrghariduse eriti kõrge väärtus Eesti tööturul: on ju kutsekeskkoolist kõrgkooli jõudmine (võrreldes üldharidusliku keskkooliga) oluliselt vähem tõenäoline². Küll aga on kutsekeskhariduse omandanute väljavaated tööturul oluliselt paremad võrreldes vaid põhiharidusega piirdunudutega.

Just kutsekeskhariduse ja üldkeskhariduse võrdluses erineb olukord Eestis oluliselt saksa keelsete maade ja eriti muidugi Saksamaa omast, kus kutseharidus annab selge eelise: kutsehariduse omandanuid ähvardab töötus märgatavalt vähem kui üldkeskharidusega töötajaid. Nagu märgivad Shavit ja Müller (2000) on kutseharidusel nendes riikides "kaitsevõrgu" funktsioon. Samuti on Eesti puhul erinevus kutse- või keskhariduse omandanute ning kõrgharidusega respondentide töötuks jäämise riskis märgatavalt suurem kui Saksamaal.

Seega erinevalt õpipoisi tüüpi kutseharidussüsteemidest ei ilmne Eesti puhul kutseharidusega kaasnevaid eeliseid, ainult miinused. Milles on asi, miks on meil kutsehariduse tulemuslikkus just selline? Kõige lühem vastus oleks: kutsehariduse positiivne roll realiseerub vaid teatud tüüpi institutsionaalses raamistikus.

KUTSEHARIDUSE TULEMUSLIKKUS

Teooria kohaselt eelistavad noored investeerida kutseharidusse, kui see tagab sujuvama tööturule lülitumise ja vähendab töötuks jäämise ohtu. Ka ettevõtted on huvitatud kutseharidusse ja täienduskoolitusse investeerimisest juhul, kui see tasub end ära, st kui töötajate ettevõtete vaheline liikumine ei ole kuigi intensiivne. Selline olukord iseloomustab koordineeritud turumajandust. Teisisõnu, kutsehariduse tulemuslikkuse eelduseks on koordineeritud turumajandusele iseloomulik institutsionaalne korraldus. Koordineeritud süsteemi aluseks on vastastikusel usaldusel põhinevad suhted (vt tabel 1.9). Ettevõtjate ühendused on tugevad, samuti on ettevõtete vaheline võrgustik hästi arenenud, sotsiaalsete partnerite roll on oluline. Seadusandlusega on määratletud kohustuslik töötajate osalus ettevõtte jaoks strateegiliste küsimuste otsustamisel. Riik osaleb tööturu reguleerimisel, tööturukaitse on tugev.

Kutsehariduse arengule ei pöörata kuigi suurt tähelepanu liberaalses majandussüsteemis. Erinevalt koordineeritud majandussüsteemist on liberaalsetes süsteemides sotsiaalsete suhete korral

² Eesti kutseharidussüsteemi arengukava aastateks 2005–2008 täitmise vahekokkuvõttes (<http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=5287>) märgitakse küll, et olukord on viimastel aastatel paranenud. Vahekokkuvõtte kohaselt moodustasid 2005. aastal kõrghariduse esimesel tasemel õppimaasujatest ca 16% kutsehariduse taustaga sisseastujad. Samal aastal kutseõppeasutuse lõpetanute asus kohe edasi õppima 7% põhihariduse baasil ja 11% keskhariduse baasil kutsehariduse omandanutele. Paraku ei selgu kokkuvõttest, mis tasemel on õpinguid jätkatud, samuti kui paljud kutsehariduse omandanud jätkavad õpinguid tasulises õppes.

suhteliselt väike roll vastastikusel usaldusel. Liberaalset majandussüsteemi iseloomustab pigem masstootmine, mis põhineb peamiselt madala kvalifikatsiooniga tööjõul. Ettevõtete vaheline koordineeritus on piiratud. Erinevate sotsiaalsete partnerite vahelised kohustused on üldjuhul väga vähesel määral defineeritud. Riik on tööandja ja -võtja vaheliste suhete korraldamisel pigem kõrvaltseisja. Puuduvad juhtkonna ja töötajate huvide tasakaalustamise ja koordineerimise mehhanismid. Sellega kaasnevad nii töötajate kui ka ettevõtete vähesed investeeringud kutseharidusse ja täiendusõppesse. Kuna haridussüsteemi standardiseeritus on madal, siis ei eksisteeri ka üldtunnustatud haridustunnistusi (kutsehariduse ja täiendusõppe tasemel), mida aktsepteeriksid erinevad ettevõtted. Kuna tööturukaitse on nõrk, siis ei ole töötajatel kasulik investeerida kutse- ja erialasesse õppesse. Töökoha kaotamisel aitab uut töökohta leida pigem üldisem haridus.

Kuna Eesti *keskharidussüsteem* tugineb Saksa ehk koordineeritud majandussüsteemi mudelile, siis on ka meie puhul tegemist stratifitseeritud ja diferentseeritud haridussüsteemiga, kuigi diferentseerituse ulatuselt jääb Eesti Saksamaast tahapoole, kuna Saksamaal toimub õpilaste jagunemine erinevatesse koolitüüpidesse märgatavalt varem kui Eestis (juba 12aastaselt). Saksakeelsete riikidega võrreldes on suureks erinevuseks see, et tööturu ja haridussüsteemi seosed on Eestis väga nõrgad. Stratifikatsiooni taseme poolest on Eesti haridussüsteem sarnane Belgia, Prantsusmaa ja Lõuna-Euroopa riikide haridussüsteemidele.

Tööturuinstitutsioonid. Maailmapanga poolt avaldatud hinnangu kohaselt kuulub Eesti oma tööturu kaitsega seonduva seadusandluse poolest Euroopas keskmise kaitse tasemega riikide hulka (Riboud jt 2002: 6). Kuigi Maailmapanga hinnanguil kuulub Eesti palgakokkulepete koordineerituse tasemelt keskmiste hulka (Riboud jt 2002: 49), on domineerivaks siiski individuaalsed palgakokkulepped.

Erinevalt Saksamaast peetakse Eesti tööturгу väga paindlikuks, kus nii tööturule sisenemisel kui ka tööturult väljumisel on väga vähe barjääre (Freytag 2002). Nii vähese ametiühinguliikmete osakaalu kui ka väikese kollektiivlepingutega hõlmatusel poolest on Eesti Euroopa Liidu riikide seas kõige enam sarnane Suurbritanniale ehk liberaalse majandussüsteemi mudelile.

Töötute sotsiaalne kaitse oli Eestis viimase ajani (mil rakendati töötukindlustus) väga nõrk. Kuid ka töötukindlustusel on omad probleemid: selle saamisele kvalifitseerub suhteliselt piiratud osa töötutest.

Seega on Eestil ühiseid jooni Saksamaa kui koordineeritud majandusega riigi haridussüsteemiga, tööregulatsiooni osas aga sarnaneme hoo-

TABEL 1.9. ERINEVAT TÜÜPI TURUMAJANDUSED: LIBERAALNE VERSUS KOORDINEERITUD TURUMAJANDUS

	Liberaalne majandus	Koordineeritud majandus
Majanduse juhtimine	Piiratud ettevõtete vaheline koordineeritus	Tugevad ettevõtjate ühendused, ettevõtete vaheline võrgustik
Tootmis-süsteem	Tootmine põhineb peamiselt madala kvalifikatsiooniga tööjõul Masstootmine Arvuline paindlikkus	Tootmine põhineb peamiselt kõrge kvalifikatsiooniga tööjõul Kõrgekvaliteedilised tooted Paindlik spetsialiseerumine
Töösuhted	Detsentraliseeritud palgaläbirääkimised Puuduvad juhtkonna ja töötajate huvide koordineerimise mehhanismid	Koordineeritud palgaläbirääkimised Seadusandlusega määratletud kohustuslik töötajate osalus ettevõtte jaoks strateegiliste küsimuste otsustamisel
Tööturu reguleeritus	Minimaalne riigi osalemine; nõrk tööturukaitse, madal/ lühiajaline töötute abiraha	Interventsionistlik riik, tugev tööturukaitse, kõrged/pikaajalised abirahad töötutele
Haridus ja tööalane ettevalmistus	Üldharidus, tööturul toimuv tööalane ettevalmistus, tööandjate ja haridussüsteemi vahelised seosed on nõrgad ja vähe koordineeritud	Kutseharidus; tööandjate ja haridussüsteemi vahelised tugevad ja koordineeritud seosed
Tööturul toimuv liikumine	Ulatuslik ettevõtete vaheline liikumine, lühike ettevõtte-sisene tööstaaz, ebastabiilne karjäär, lühiajalise töötuse domineerimine	Ettevõtete vaheline liikumine piiratud, pikk ettevõtte-sisene tööstaaz, stabiilne karjäär, pika-ajalise töötuse domineerimine
Mobiilsus	Tõusev ja langev mobiilsus	Peamiselt tõusev mobiilsus
Tööturule lülitumine	Katkendlik	Sujuv

Allikas: Ebbinghaus and Manow 2003; Mayer 2004

pis kutseharidust mittetoetava liberaalse majandussüsteemiga, mis on omane Suurbritanniale ja Iirimale. Teisisõnu puuduvad Eestil koordineeritud töötururegulatsiooni näol institutsionaalsed eeldused selleks, et kutseharidus pakuks noortele kaitset tööturul. Erinevalt liberaalsetest riikidest ei kindlusta kutseharidus ka kuigi kõrget sotsiaalset positsiooni tööturule sisenemisel. Samuti hakkab

Eesti puhul silma ka suur tööturuvõimaluste erinevus kõrgharidusega ning kesk- või kutseharidusega töötajate vahel (märgatavalt suurem nii saksakeelsete kui ka liberaalsete riikide vastavatest näitajatest).

JÄRELDUSED

Valik kutsekeskharidussüsteemi forsseeritud edendamise kasuks eeldab ka vastavaid töösuhteid, sotsiaalpartnerite oluliselt aktiivsemat reaalselt osalemist kutseõppeasutuste töö suunamisel, ka riigi valmisolekut sotsiaalsete hindade minimeerimiseks.

Kutseharidussüsteemi tulemuslikkuse parimaks näiteks on Saksamaa, kus noored saavad kutsekeskhariduse tasemel teoreetilise ettevalmistuse õppeasutustes, praktilise väljaõppe aga ettevõtetes, kusjuures riik toetab neid ettevõtteid, kes tegelevad noorte õpetamisega. Selline korraldus aitab kaasa noorte sujuvamale tööturule lülitumisele. Kutseharidus täidab nn kaitsevõrgu ülesannet, kuna kutsehariduse saanud noorte töötuse tase on oluliselt madalam kui üldkeskhariduse omandanutel. Samuti kaitseb kutseharidus langeva mobiilsuse eest.

Mis on taganud sellise süsteemi eduka toimimise Saksamaal? Eesti mõistes väga suur tööturg võimaldab tööjõu kitsast spetsialiseerumist. Tugev tööturu kaitse tagab selle, et noored tõepoolest asuvad kutsekoolidesse õppima, kuna kutsealased oskused ei jäta neid tööta. Aktiivne ja pikaajaline kutseliitude ja ettevõtjate osalus kutsehariduse kujundamisel on aidanud kaasa kutsehariduse kõrge prestiiži kujundamisele ettevõtjate, noorte ja nende vanemate silmis. Üha ebakindlamaks muutuv tööturusituatsioonis vähendab kutseharidus Saksamaal noorte töötuks jäämise riski ja tagab suurema kaitstuse. See on oluline faktor, mis on aidanud kaasa kutsehariduse kõrge prestiiži kujunemisele just noorte silmis.

Miks me ei võiks Saksamaal edukalt toimivat süsteemi üle võtta? Kui me oma hariduskorralduse puhul valime Saksamaa mallide järgimise, peame me endale aru andma, et see eeldab ka aktiivset kutseliitude ja ettevõtjate osalust haridusprotsessi kujundamisel, tööturu reguleerituse märgatavalt kõrgemat taset kui on Eestis praegu, tööturu ametialast struktureeritust, noorte valmisolekut leppida esialgu vanematest töötajatest oluliselt viletsamate palgatingimustega jne. Meil on tegemist Saksamaast oluliselt väiksema tööturuga ja seetõttu ei saa me endale lubada kitsast ja varast spetsialiseerumist. Praegune nõrk tööturu kaitse ei soodusta kuidagi noorte õppima asumist kutsekoolidesse. Administratiivsed piirangud (vastuvõtu vähendamine gümnaasiumitesse ja kõrgkoolidesse) ei suuda kuidagi tõsta kutsehariduse mainet, pigem isegi vastupidi.

Parimaks maine tõstjaks oleks, kui noored tõepoolest veenduksid, et kutseharidus tasub end ära: suudab tagada piisava kaitstuse töötururiskide vastu.

Samas on oluline ka see, et kutsekeskharidus võimaldaks ka haridustee jätkamist. Seda mitte ainult formaalselt – vastavate üleminekute tekitamisega – vaid ka nende üleminekute reaalse toetamise kaudu. Ka on maailma hariduseksperdid väga kriitilised Saksamaa haridussüsteemis varakult toimuva selektsiooni (kutse- või üldkeskharidusse suunamine toimub juba siis, kui õpilased on vaid 11–12aastased) negatiivsete tagajärgede suhtes. Selline haridussüsteem stratifitseerib noored varakult, piirates nii nende valikuid ja mõjutades kogu nende edasist eluteed. Et see ohustab eelkõige madalama sotsiaalmajandusliku staatusega peredest pärinevaid noori, siis peetakse olukorda hariduslikku ebavõrdsust süvendavaks ning Euroopa Liidu tasandil viidatakse sellise süsteemi reformimise vajadusele (European Commission 2006: 6).

Kutsehariduse atraktiivsemaks muutmist seostatakse sellise esmase kutsehariduse (ümber)korraldamisega, mis võimaldaks õppuritele sujuvaid üleminekuid haridussüsteemis, sh ka kõrghariduse omandamist (Leney 2004). Mitmetes Euroopa riikides on juba üle mindud kas siis seostatud (*linked*) või unifitseeritud keskharidussüsteemile (Howieson and Raffe 1999). Seostatud süsteemi puhul eksisteerivad küll keskhariduse tasandil eraldi kutse- ja üldkeskhariduse haru, kuid neid harusid on püütud võimalikult palju teineteisele lähendada: neil on ühine või väga sarnane struktuur, erinevat tüüpi koolidest saadavad lõputunnistused erinevad väga vähe, noortel on võimalik liikuda ühest harust teise. Viimase kümnekonna aasta jooksul on ette võetud mitmeid samme, lähendamaks veelgi erinevaid suundi (näiteks on püütud lihtsustada veelgi eri suundade vahelist üleminekut, Prantsusmaal saab enamik noori keskhariduse omandamisel nn duaalse kvalifikatsiooni, mis tähendab, et neil on võimalik kas asuda tööle või jätkata õpinguid kõrgkoolis).

Unifitseeritud süsteemi korral ei eristu keskharidussüsteemis üldse erinevaid "rööpmeid". Näiteks Rootsis ja Norras on tegemist integreeritud keskharidussüsteemiga, kus puudub üldse jagunemine erinevateks harudeks.

Suurbritannias püüti küll Saksamaa eeskujul järgides parandada kutsehariduse mainet ja tõsta selle atraktiivsust noorte silmis, kuid paraku edutult just seetõttu, et laiem institutsionaalne kontekst ei soosinud seda. Seetõttu võeti ette märksa radikaalsemad reformid ja 1990. aastate lõpul mindi varasemalt "rööpmete" süsteemilt keskhariduses üle seostatud süsteemile Inglismaal ja unifitseeritud süsteemile Šotimaal (vt ka Raffe 2001). Mõlema reformi eesmärk oli suurendada kutsehariduses

õppijate arvu, samuti vähendada barjääre üld- ja kutsehariduse vahel ning suurendada võimalusi jätkata esmaõppe järel haridusteed kõrgharidussüsteemis (Brannen jt 1999).

Ka Eesti puhul on alust arvata, et kutseõppesse asub õppima enam noori juhul, kui esmane kutseõppe lakkab olemast sunnitud valik. Sellele võiks aidata kaasa edu Eesti kutseharidussüsteemi arengukavas aastateks 2005–2008 püstitatud 8.

eesmärgi „Kutseõpe on teiste haridusliikide ja -tasemetega paremini sidustatud” suunas liikumisel. Kuid seda vaid juhul kui riik, tööandjad ja töövõtjad suudavad jõuda kõiki osapooli rahuldavate kompromissideni kutseoskuste omandamist soodustava tööturukaitse osas. Tähtsaks eelduseks on ka kõigi nende tegutsejate koordineeritud panustamine kutseharidusse.

1.6. Sõltuvus ja sellest vabanemine

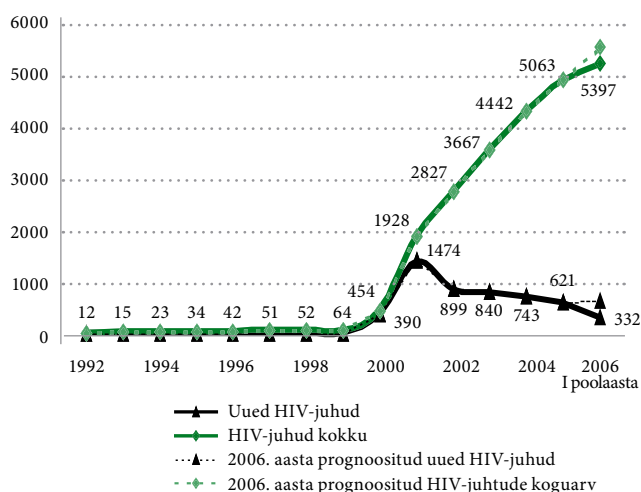
Probleemne uimastitarvitamine on Eestis jätkuvalt probleem, mis vajab riigipoolset sekkumist ning organiseeritud lahendamist. Süstivaid narkomaane on viimastel hinnangutel Eestis umbes 13 800, kellest suurem osa elab Tallinnas või selle lähistel ja Ida-Virumaal (Uusküla jt 2005). Võrreldes teiste maadega on probleemsete uimastitarvitajate arv Eestis suhtes elanikkonna arvuga väga suur, näiteks Soomes on probleemtarvitajaid hinnanguliselt 16 000–21 000 (Partanen et al. 2004). Küsimus ei ole aga ainult ühe marginaalse rühma aitamises ja nende re-integreerimises ühiskonda. Süstivate narkomaanidega on seotud Eestis kulutulena lahvatanud HIV/AIDSi epideemia. Kuigi alates aastast 2002 on langenud uute HIV-juhtude arv, siis HIV-nakatunute koguarv tõuseb aasta-aastalt (vt joonis 1.17). Kokku on aastate jooksul HI-viirus diagnoositud 5590 inimesel (31. oktoobri 2006. aasta seisuga). AIDS on diagnoositud 112 inimesel.

Eestis on kontsentreeritud HIV-epideemia, mida iseloomustab kõrge HIV-levimus süstivate narkomaanide seas. Süstivate uimastisõltlaste osakaal registreeritud HIV-positiivsete hulgas on aastatega langenud, kuid on siiani kõrge (HIV/AIDSi ennetamise riiklik strateegia).

Süstivatest uimastisõltlastest on hinnanguliselt HIV-positiivseid Tallinnas 54%, Kohtla-Järvel 90%, kogu Eesti hinnanguline keskmine 62%. Üheks võtmevaldkonnaks HIV-nakkuse leviku pidurdamisel on töö süstivate narkomaanidega. Töötamisel probleemsete narkomaanidega on mitmeid etappe. Ideaaliks oleks mõistagi võimalikult paljude inimeste vabanemine sõltuvusest ning destruktivistest harjumustest, ühiskonnale kui tervikule on aga vähem ohtlikud ka sõltlased, kes küll ei ole vabanenud oma harjumusest, kuid tegelevad sellega teadlikumalt (kasutades puhtaid süstlaid, süstides ohutumalt). Selline käitumine on rahvatervise seisukohast vähem ohtlik teiste kodanike

JOONIS 1.17. UUED HIV-JUHUD JA HIV-JUHUD KUMULATIIVSELT AASTATEL 1992–2006

HIV-juhtude absoluutarv

Allikas: Tervisekaitseinspeksioon

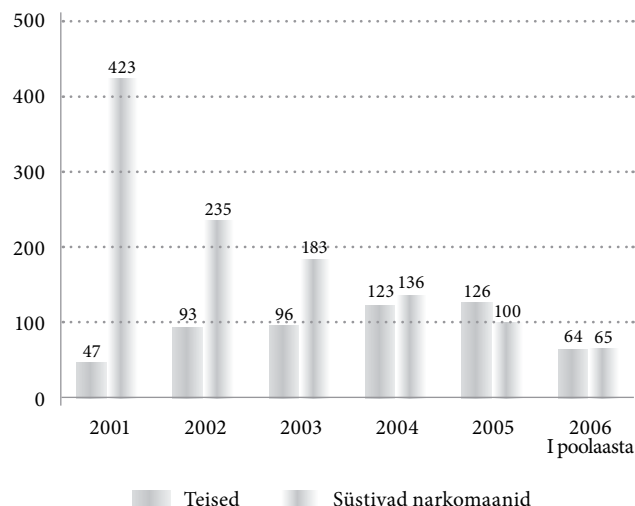
ning ühiskonna suhtes. Uimastisõltlastega töötamine vajab nende olukorra sügavamat mõistmist ja mitmekülgset tegutsemist ning abi.

SÕLTUVUS KUI ÜHISKONDLIK NÄHTUS

Toetudes erinevale statistikale ja avatud intervjuudele heroini tarvitajatega Tallinnas ja Ida-Virumaal (vt täpsemalt Allaste, Lagerspetz, Kurbatova 2005) võib väita, et tegemist on sageli marginaliseerunud kogukondadest pärit inimestega, kes valdavalt elatavad end kuritegevusega. Suurem osa probleemtarvitajatest on venekeelsed elanikud.

**JOONIS 1.18. AIDSI NÕUSTAMISKABINETTIDES
AVASTATUD HIV-NAKKUSE JUHUD SÜSTIVATE
NARKOMAANIDE JA TEISTE KLIENTIDE SEAS
EESTIS AASTAIL 2001–2005**

Avastatud HIV-positiivsete absoluutarv

Andmeallikas: Anonüümsete kabinetide aruanded,
Tervise Arengu Instituut

Viimane ei ole kuidagi seotud venelaste rahvuslike või kultuuriliste omadustega vaid pigem venekeelse elanikkonna positsiooniga eesti ühiskonnas (Allaste ja Lagerspetz 2006). Intervjuudele toetudes võib väita, et Eestis elavad noored, kes hakkavad tarvitama heroini, jäävad sellest väga kiiresti sõltuvusse. Seda soodustab marginaliseerunud kogukonnast pärit noorte puhul asjaolu, et tarvitajatel puuduvad sageli ühised huvid ja muud tegevused peale uimastite tarvitamise, samuti tähenduslik roll ühiskonnas (vt joonis 1.18.).

Uimastisõltuvust võrdsustatakse sageli haigusega ning kliinilise definitsiooni järgi iseloomustab sõltuvust nõrgenenud kontroll uimastite tarvitamise kestuse, koguse ja viisi üle, tähelepanu keskendamine muudelt eluvaldkondadelt narkootikumide hankimisele ja tarvitamisele ning nende tarvitamine hoolimata negatiivsest mõjust organismile ja mõtlemisprotsessile. Lisaks sellele saab sõltuvust vaadelda ka kui harjumuslikku käitumist, mida sõltlane pidevalt kordab ning mida kollektiivselt või individuaalselt sõltuvusena ka interpreteeritakse. Lisaks füüsilisele ja psüühilisele seisundile on sõltuvus ka interaktiivne seos isiku, tema kogemuse ja uimastitarvitamise situatsiooni vahel. Lisaks füüsilist mõjutavale ravile on oluline ka sõltlase väärtushinnangute ja keskkonna muutmine (Peele & Brodsky 1991).

Eestis annab sõltuvus uimastist, selle hankimise ja tarvitamisega seotud rutiinid ning seltskond, kellega uimastit koos tarvitatakse, inimesele, kes on olnud ühiskonna madalaimal astmel, uue – sõltlase – rolli. Sõltuvus ei ole aga ainult füüsiline sõltuvus uimastist vaid ka elustiilist, mis uimastitega kaasneb (Allaste ja Lagerspetz 2006). Opiatide tarvitajate võõrandumine ühiskonnast ei ole ainult nende subjektiivne kogemus. Probleemsed uimastitarvitajad, kes on pärit peamiselt venekeelsest elanikkonnast Tallinnast või Ida-Virumaalt, on sageli ka kodakondsuseta. Ametlikult on ka kodakondsuseta isikutele tagatud samad majanduslikud ja sotsiaalsed garantiid, mis kodanikele (Lagerspetz & Joons 2006: 187), statistiliselt on aga kodakondsuseta inimesed tööturul võrreldes kodanikega nõrgemal positsioonil (Asari 2002) ning tõenäoliselt mõjutab see otseselt ka kuuluvustunnet ühiskonda ja soodustab sellest eraldumist.

Probleemsete uimastitarvitajate igapäevane rutiin Eestis on erinev Lääne-Euroopa maadest, eriti võrreldes Põhjamaadega. Kui viimases on probleemtarvitaja argipäev koondunud ravi või kahju vähendamise teenuste ümber, siis Eestis on uimastitarvitajad sulgunud enam oma subkultuuridesse väljaspool ühiskonda. Kuigi viimane võib aidata anda subjektiivset tähendust elule subkultuuri siseselt, stigmatiseerib selline eluviis väljaspool ühiskonda probleemsed uimastitarvitajad kõigi teiste jaoks, asetades nad tõrjutu positsiooni, millest on keeruline välja astuda.

SÕLTUVUSEST VABANEMINE

Buchmann ja Young on eristanud neli faasi, mida probleeme uimastisõltlane peaks läbima selleks, et re-integreeruda ühiskonda. Kaootilises faasis puudub uimastitarvitajal kontroll elu üle ja tahtmine midagi muuta. Teises, ambivalentses faasis, on küll soov uimastitarvitamine lõpetada, aga vanad harjumused hoiavad veel kinni ning „libastumine“ on kerge. Tegutsevas faasis on inimesel juba siht silme ees oma elu muuta ja uimastitarvitamine lõpetada ning viimases, kontrollitud faasis omab indiviid kontrolli uimasti üle või on tarvitamise täiesti lõpetanud. Alles peale nende faaside läbimist võib ümber orienteerumine ning re-integratsioon alata ja seegi protsess võib kesta aastaid. On ülimalt oluline, et endine probleemne sõltlane looks kiiresti uued rutiinid, mille keskmes ei ole uimasti (Buchanan ja Young 2000).

Probleemset uimastisõltlast saab elus riigivõimu, kogukondade, meedia aga ka teiste uimastitarvitajate negatiivne ja diskrimineeriv suhtumine. Kuigi riigiti võib avalikkuse suhtumine uimastisõltlastesse ja narkomaania probleemi tervikuna varieeruda, kuulub valdavas enamuses riikides

sõltlane siiski tõrjutud ühiskonnaliikmete hulka. Sotsiaalselt tõrjutust võib siinkohal määratleda kui dünaamilist protsessi, mis tõukab inimese välja, osaliselt või täielikult, igast sotsiaalsest, majanduslikust, poliitilisest ja kultuurilisest süsteemist, mis on vajalik inimese sotsiaalseks kaasamiseks ühiskonda. Seega täielikuks re-integreerumiseks ühiskonda peab sõltlane mitte üksnes vabanema füüsilisest ja psüühilisest sõltuvusest, vaid ületama ka sotsiaalse tõrjutuse.

Sõltlase teekond kaootilisest faasist kontrollitusse ei kulge ühesuunaliselt, vaid teda saadavad väiksemad ja suuremad tagasilangused. Kuni sõltlane ei ole lõplikult vabanenud tõrjutu staatusest, on tagasilangus paratamatu. Olukorras, kus indiviidil puudub eluase, haridus, töökoht ja lähedaste toetus, võivad uimastid näida ainsa lahendusena.

SÕLTUVUSABITEENUSED

Uimastisõltuvuse ravi ja rehabilitatsiooni süsteemi tervikuna võib vaadelda kui eri sihtrühmadele suunatud ning erinevate ravieesmärkidega teenuste koordineeritud võrgustikku, mis sisaldab erinevaid elemente alates uimastisõltlase motiveerimisest uimastivabaks eluks ja lõpetades tema integreerimisega ühiskonda töövõimelise liikmena (UNODC 2003). Mõni riik, nagu näiteks Holland, rõhutab enam kahjude vähendamise teenuseid, samas näiteks Rootsi, mida iseloomustab karskusele suunatud uimastipoliitika, keskendub raviteenustele. Mõlemad riigid rakendavad metadoonravi programme, kuid neil on erinevad eesmärgid. Hollandis on enim levinud metadoon-asendusravi, Rootsis aga metadoon-võõrutusravi (The Drug policies of the Netherlands and Sweden 2001).

Selleks, et jõuda kontrollitud sõltuvuse faasi, peab uimastitarvitaja läbima mitmed erinevad teenused. See, millised teenused, sõltub iga konkreetse sõltlase tervislikust, sotsiaalsest ja majanduslikust olukorrast ning tema uimastitarbimise ajaloost. Alguses ei ole uimastitarvitaja ise valmis iseseisvalt ravile pöörduma, vaid vajab eelnevalt näiteks motiveerivat nõustamist. *Kaootilises* ja *ambivalentes* faasis on eesmärgiks eelkõige ühiskonnale ja indiviidile tekitatud kahju vähendamine. Lääne-Euroopa riikides on laialt rakendatavad näiteks süstlavahetus, tänavatöö (*outreach-work*) ja nõustamine, mille käigus muudetakse uimastisõltlasele kättesaadavaks vajalikud vahendid ja info.

Välisriikide praktika põhjal võib väita, et üks tõhusamaid meetodeid uimastisõltlasega kontakti loomiseks on tänav- või väljatöö, mille eesmärk on tuvastada varjatud sihtrühmi, saada nendega ühendust, edastada neile vajalikku teavet ja profülaktilisi vahendeid ning suunata nende tähelepanu ravivõimalustele. Süstlavahetus- ja nõustamisprogramme,

mida tänases Eestis viivad ellu mittetulundusühingud, hakati kasutama alates 1997. aastast. Riik hakkas teenust rahastama 2001. aastal, 2006. aasta seisuga on Eestis statsionaarseid, mobiilseid ja tänavatöö süstlavahetuspunkte kokku 24 (Tervise Arengu Instituut 2006). Nõustamiskeskustes ja süstlavahetuspunktidest püütakse võita sõltlase usaldus ning teda motiveerida raviks ja rehabilitatsiooniks ehk üleminekuks tegutsevasse faasi.

Tegutsevas faasis soovib inimene ise juba sõltuvusest loobuda, aga vajab pidevat toetust. Ta peab esmalt läbima võõrutusravi, mille käigus ta vabaneb narkootilise aine füüsilistest mõjudest. Samas võib uimastisõltlane end kohati võõrutada ka meditsiinilise abita, kuid see eeldab motivatsiooni ja turvalist keskkonda (Narkomaania ravijuhis. Eesti Psühhiaatri Selts 2001). Järgneva rehabilitatsiooni eesmärgiks on taastada inimese tervist ja toimetulekut. Eelduseks on, et sõltlane ei kasuta enam psühhoaktiivseid aineid. Põhirõhk langeb sotsiaal-psühholoogilistele võtetele, nagu uute hoiakute kujundamine, eluviisi muutmine, enesekontrolli ja stressiga toimetuleku õpetamine, alternatiivsete tegevuste kasutuselevõtmine jm. Rehabilitatsioon toimub Eestis peamiselt kahes vormis: päevakeskustes ja kinnistes asutustes. Päevakeskusesse suunatakse võõrutusravi edukalt lõpetanud patsiendid, kel on kodu ja pere, kuid puudub õppimis- või töökoht. Kinniste keskuste sh rehabilitatsioonitalude klientideks on tavaliselt sõltlased, kellel puudub ka lähedaste toetus.

Kontrollitud faas tähistab sõltuvusest vabanemist või viibimist pikaajalisel asendusravil, mis võimaldab kontrollida oma sõltuvust. Inimese elu täielikuks muutmiseks on aga kõige olulisem uute igapäevaelu rutiinide loomine ning tegevuse kujundamine.

Eestis on valdavale osale probleemsetele uimastitarvitajale lahtiütlemine oma igapäevases rutiinist, mis keerleb uimasti ümber, ja astumine „normaalsesse“ ellu väga raske. 2002. ja 2003. aastal Tallinnas ja Narvas intervjueritud heroiinitarvitajad olid seda mitmeid kordi üritanud, kuid see polnud neil õnnestunud.

Kuigi Eestis rakendatakse erinevas mahu kõiki kahjude vähendamise, ravi ja rehabilitatsiooni süsteemi elemente, puudub terviklik uimastisõltlaste ravi- ja rehabilitatsioonisüsteem. Ei ole piisavalt ressursse, mis võimaldaks keskenduda uimastitarvitajate motiveerimisele, kes on veel kaootilises faasis. Samuti ei ole teenuste levik piisavalt suur, et katta kõikide sõltuvusest vabaneda soovijate vajadusi. Peamine puudujääk on, et valdav enamus uimastibi teenuseid – süstlavahetus, nõustamine, asendusravi, võõrutusravi – keskendub füüsilisele ja psüühilisele sõltuvusele, mitte uimastitarvitaja sotsiaalse keskkonna muutmisele. Uute rutiinide loomiseks

vajab endine sõltlane sotsiaalse toimetuleku oskusi, (täiend)haridust, eluaset ja töökohta. Selleks oleks vaja arendada sotsiaalseid programme, mis aitavad endistel uimastisõltlastel omandada uusi oskusi ja naasta tööturule, korraldada vajadusel isikut toetava dokumendi vormistamist, võimaldada toetatud elamist, sotsiaalnõustamist ja õigusabi.

Viimase paari aasta jooksul rajatud rehabilitatsiooniuksustes on töömehoodika alles kujunemisjärgus. Tulemused on seni jäänud ebapiisavaks, vähe on rehabilitatsiooni lõpetavate uimastisõltlaste uuesti ühiskonda integreerimisele suunatud sotsiaalseid programme.

Viidatud allikad

Aiginger, K. (2005) Labour Market Reforms and Economic Growth. The European Experience in the Nineties. *Journal of Economic Studies*. 32: 540–576

Allaste A.-A. & Lagerspetz, M (2006) Taking control by loosing control? Patterns of heroin addiction in Estonia. *NAT Nordic Studies on Alcohol and drugs vol 23* pp. 77–96

Allaste, A.-A., Lagerspetz, M. & Kurbatova, A. (2005) *Uimastid ja uimastitarvitajad Eesti ühiskonnas*. Tallinn: Valgus

Asari, E.-M. 2002 Eesti keele oskuse ja kodakondsuse mõju mitte-eestlaste tööturuvõimalustele. Raamatus Saar, E (toim.) *Trepist alla ja üles. Edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus

Beck, U. (1994) The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization. In U. Beck (Ed.), *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity Press.

Bertola, M.G. and Rogerson, R. (1997) 'Institutions and labour reallocation', *European Economic Review*, 41: 1147–1171.

Bergman, M. M. and Joye, D. (2002) Comparing social stratification schemas: CAMSIS, CSP-CH, Goldthorpe, ISCO-88, Treiman and Wright. URL http://www.sidos.ch/publications/e_mb_dj_comparing.pdf

Bielenski, H, G. Bosch ja A. Wagner (2002) *Working time preferences in sixteen European countries*. URL: <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF0207EN.pdf>

Bielenski, H. Bosch, G. & Wagner A (2001) Employment and Working Time in Europe. URL <http://www.eurofound.eu.int/publications/EF0158.htm>

Blossfeld H.-P. (1997) *Women's part-time employment and the Family Cycle: A Cross-national comparison*. Lk 315-325 rmt C. Hakim ja H. Blossfeld (toim) Between equalization and marginalization: Women working part-time in Europe and the United States of America. New York: Oxford University Press

Blossfeld, H.-P ja Hakim, C (1997) *Introduction: A Comparative perspective on part-time work*. Lk 1-22 rmt C. Hakim ja H. Blossfeld (toim) Between equalization and marginalization: Women working part-time in Europe and the United States of America. New York: Oxford University Press

Brannen, K., Croxford, L., Martin, C. and Raffe, D. (1999) Comparing England, Scotland, Wales and Northern Ireland: The case for 'home internationals' in comparative research. *Comparative Education* 35, 9–25

Bredgaard, T., Larsen, F. and Madsen, P.K. (2005) The flexible Danish labour market – a review. *CARMA Research Paper No. 1*. Aalborg: Centre for Labour Market Research.

Buchanan, J. & Young, L. (2000): Problem drug use, social exclusion and social integration: the client speaks. *Understan-*

ding and responding to drug use: the role of qualitative research Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities

Bukodi, E., Ebralidze, E., Schmelzer, P. and Relikowski, I. (2006) Increasing flexibility at labor market entry and in the early career. Project flexCAREER. Working paper No. 6.

Butler, E, W. HIV/AIDS and Drug misuse in Russia: Harm reduction programmes and the Russian legal system. *International Family Health*, London 2003.

Collins, R. (1979) *The Credential Society: A Historical Sociology of Education and Stratification*. New York: Academic Press.

Cox, T., Griffiths, A.J. ja Rial-Gonzalez, E. (2000). *Research on Work-related Stress*. Report to the European Agency for Safety and Health at Work. Luxembourg: Office of Official Publications of the European Communities.

DiPrete, T.A., D. Goux, E. Maurin and M. Tählin (2001) 'Institutional determinants of Employment Chances.' *European Sociological Review* 17: 233-254.

Drobníč, S (1997) Part-time work in Central and Eastern European Countries. Lk 71-90 rmt C. Hakim ja H. Blossfeld (toim) Between equalization and marginalization: Women working part-time in Europe and the United States of America. New York: Oxford University Press

Drug Abuse Treatment and Rehabilitation: A Practical Planning and Implementation Guide. United Nations Office on Drugs and Crime, New York 2003.

Ebbinghaus, B. and Manow, P. (eds.) (2003) *Comparing Welfare Capitalism. Social Policy and Political Economy in Europe, Japan and the USA*. London: Routledge.

Eesti kutseharidussüsteemi arengukava aastateks 2005–2008. Tallinn: Haridus- ja Teadusministeerium, 2005.

Eesti kutseharidussüsteemi arengukava aastateks 2005–2008 täitmise vahekokkuvõte. Tallinn: Haridus- ja Teadusministeerium, 2006. <http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=5287>

Eesti majanduskasvu ja tööhõive tegevuskava 2005–2007, 2005

Estevez-Abe, M., Iversen, T. and Soskice, D. (2001) 'Social protection and the formation of skills: a reinterpretation of the welfare state', in P.A. Hall and D. Soskice (eds) *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, pp. 145–183. Oxford: Oxford University Press

European Commission (2006) *Efficiency and Equity in European Education and Training Systems*. Brussels

- European Commission (2006). Efficiency and equity in European education and training systems. http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/sec1096_en.pdf
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2002, a) Survey on working conditions in the acceding and candidate countries 2001/2 URL: <http://www.eurofound.eu.int/working/surveys/ccindex.htm>
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2002, b) Third survey on European working conditions 2000. URL: <http://www.eurofound.eu.int/working/3wc/3wcindex.htm>
- EUROSTAT (2004) veebipõhine andmebaas. URL: <http://europa.eu.int/comm/eurostat/>
- EV Sotsiaalministeerium, Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut (2006) Raport: Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005. URL: [http://www.sm.ee/est/HtmlPages/SVmonitooring_2005/\\$file/SVmonitooring_2005.pdf](http://www.sm.ee/est/HtmlPages/SVmonitooring_2005/$file/SVmonitooring_2005.pdf)
- Facts 32. <http://agency.osha.eu.int>
- Fagan (2003) Working-time preferences and work-life balance in the EU: some policy considerations for enhancing the quality of life. URL: http://www.eurofound.eu.int/publications/Working%20Conditions_2003.htm
- Freytag, A. (2002) Estonian Labour Market and EMU Membership – Challenges and Policy Options. *Estonian Bank, Working Papers No 11*
- Gangl, M. (2003a) 'The Only Way is Up? Employment Protection and Job Mobility among Recent Entrants to European Labour Market'. *European Sociological Review* 19: 429–449
- Gangl, M. (2003b). *Unemployment Dynamics in the United States and West Germany: Economic Restructuring, Institutions, and Labour Market Processes*. Heidelberg: Physica-Verlag
- Ganzeboom, H. B. G. and Treiman, D. J. (1996) International stratification and mobility file: Conversion tools. URL <http://www.fss.uu.nl/soc/hg/ismf>
- Gregg, P. and Manning, A. (1997) 'Labour market regulation and unemployment', in D.J. Snower and G. de la Dehesa (eds) *Unemployment Policy: Government Options for the Labour Market*, pp. 395–429. Cambridge: Cambridge University Press
- Haiguskoomuse tõttu kaotatud eluaastad Eestis: seosed riskifaktoritega ja riskide vähendamise kulutõhusus. (2004) Sotsiaalministeerium ja TÜ tervishoiu instituut.
- HIV/AIDSi ennetamise riiklik strateegia http://www.tai.ee/failid/AIDSi_ennetamise_programm.xls
- Hofmeister, H (2002) *Mandatory Flexibility in a globalizing World: Mid-Life Women's Labor Force Involvement. Globalife Project*. Germany: Otto Friedrich University of Bamberg
- Hofäcker (2004) *Differing welfare regimes: Decomposing Patterns of Female Employment in International Comparison. Globalife Working Paper No 66* www.uni-bamberg.de/sowi/soziologie-i/globalife/workingpapers/index.html
- Howieson, C. and Raffé, D. (1999) *The 'unification' of post-16 education*. CES Briefings, 15.
- Lagerspetz, M. & Joons, S. (2006): Tallinn as multicultural city: Structures, initiatives, debate. Ilczuk, D. & Isar, Y. R. (eds.): *Metropolises of Europe. Diversity in urban cultural life*. Warsaw: CIRCLE Publication No. 14: 184–221
- Lehmann, H., Philips, K. & Wadsworth, J. 2005. The incidence and cost of job loss in a transition economy: displaced workers in Estonia 1989 to 1999. *Journal of Comparative Economics* 33: 59–87
- Lehto, A.-M. ja Sutela, H. (2004). *Uhkia ja mahdollisuuksia: Työolotutkimusten tuloksia 1977-2003*. Helsinki: Tilastokeskus
- Leney, T. (2004). Achieving the Lisbon Goal: The Contribution of VET. Final Report to the European Commission. Brussels: European Commission
- Lindbeck, A. and Snower, D. (2002) The Insider-Outsider Theory: A Survey. *IZA Discussion Paper No. 534*
- Mayer, K.U. (2004) 'Whose lives? How history, societies, and institutions define and shape life courses', *Research in Human Development*, 3: 161–187
- Müller, W. (2005) 'Education and Youth Integration into European Labour Market', *International Journal of Comparative Sociology*, 46: 461–485.
- Naegle, G (2003) A new organization of time over working life (report). *European Foundation for the improvement of Living and Working Conditions*. URL: <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF0336EN.pdf>
- Narkomaania ravijuhis. Eesti Psühhiaatrie Selts 2001. Partanen, P.; Hakkarainen, P.; Holmstöm, P.; Kinnunen, A.; Leininki, P.; Partanen, A.; Seppälä, T.; Välikki, J.; Virtanen, A. (2004) Amfetamiinien ja opiaattien ongelmakäytön yleisyys Suomessa 2002 *Yhteiskuntapolitiikka* 69, 3: pp. 278–286
- Pavelson, M ja N. Karotom (2004) Muutuv töö ja teisev tegija. Tallinn: TTÜ Kirjastus
- Peele, S. & Brodsky, A. (1991): *The Truth about Addiction and Recovery: The life process program for outgrowing destructive habits*. New York: Simon & Schuster
- Pochic, S., S. Paugam and M. Selz. 2003. *Job security and precarity in Europe*. <http://www.nuff.ox.ac.uk/projects/ChangeQual/>
- Psüühika- ja käitumishäirete klassifikatsioon RHK-10: Kliinilised kirjeldused ja diagnostilised juhised. WHO 1992, Tartu Ülikool 1999
- Raffé, D. (2001) Bringing Academic Education and Vocational Training Closer Together. In J. Oelkers (ed.), *Futures of Education*, Frankfurt: Peter Lang
- Riboud, M., Sánchez-Pármio, D. and Silva-Jáuregui, C. (2002) Does Eurosclerosis Matter? *Institutional Reform and Labour Market Performance in Central and Eastern Europe Countries in the 1990s*. Washington D.C: World Bank
- Schömann & Becker (1995) Participation in Further Education over the Life Course: A Longitudinal Study of Three Birth Cohorts in the Federal Republic of Germany. in *European Sociological Review* 11, (2), 187–208
- Shavit, Y. and Müller, W. (2000) Vocational Secondary Education. Where Diversion and Where Safety Net? *European Societies* 2, 29–50
- The Drug policies of the Netherlands and Sweden. How do they compare? European Parliament working paper, LIBE 113 EN 2001
- Third European Survey on Working Conditions. European foundation for the improvement of living and working conditions 2000. Luxembourg, 2001. <http://www.eurofund.ie/publications/EF0121.htm>
- Uusküla, A.; Abel, K.; Rajaleid, K; Rüütel, K.; Talu, A. (2005) *The Prevalence of Injecting Drug use in Estonia, 2004*. Unpublished research report, Tartu

Eesti avalik arvamus

2.1. Sissejuhatus

Inimarengu indeks reastab maailma riigid kvantitatiivselt mõõdetavate statistiliste näitajate alusel: rahvuslik koguprodukt ühe inimese kohta, keskmine eluiga ja kirjaoskajate protsent. Lisaks sellele on riikide arengut võimalik hinnata ka mitmete muude üldist elu- ja majanduskeskkonda kirjeldavate parameetrite alusel nagu keskmine sissetulek, kuritegevuse või tööpuuduse tase, konkurentsi-võime jms.

Ent ühiskonna arengu puhul on ju tegelikult olulisem hoopis muu – nimelt see, kuidas tunneb ennast selles statistiliste näitajate poolt kirjeldatud ruumis inimene. Millised on erinevate elanikkonna gruppide ootused elule, kuidas ollakse rahul saavutatud elukvaliteediga? Nende aspektide hindamisel tulevad appi avaliku arvamuse uuringud.

Ühe riigi ja ühiskonna edu ja ebaedu on võimalik kõige paremini hinnata teiste maadega võrreldes. Seetõttu püüame alljärgnevas käsitluses, seal kus vähegi võimalik, asetada Eesti arvamusuuringute andmed laiemasse üle-euroopalisse konteksti. Eri-lise rõhuasetuse teeme võrdlusele meiega sarnastelt stardipositsioonidelt alustanud uute Euroopa Liidu liikmesriikidega. Kui vana Euroopa kinnipüüdmi-seks on aeg olnud veel liiga lühike, siis Eesti arengu edu või edutus läbi inimeste arvamuste peaks peegelduma just võrdluses endiste sotsialismimaadega.

Peatükis analüüsitakse Eesti inimeste rahulolu erinevate elualdkondadega nii ühiskonna mikro-kui ka makrotasandil. Püütakse leida vastust küsi-musele, kuidas on üldine eluga rahulolu seotud vastajate poolt riigi majanduslikule olukorrale ning tööhõive, sotsiaalse heaolu ja keskkonna olukorrale antud hinnangutega. Mikrotasandi mõjuritest on vaatluse all rahulolu elukvaliteediga, pereeluga, sissetulekutega, tervisega ja praeguse töökohaga.

Eluga rahulolu on pidevalt muutuv suurus. See-tõttu on oluline käsitleda ka rahulolu dünaamilist aspekti, vaadeldes seda, millised on inimeste ootu-sed tuleviku suhtes nii riigi kui ka leibkonna hea-olu tasandil ning kuidas hinnatakse riigi üldist arengusuunda: kas asjad liiguvad õiges või vales suunas? Viimasega seonduvalt käsitletakse lühi-

dalt ka Eesti elu olulisemaid valupunkte ning võr-reldakse nende olulisust teiste Euroopa Liidu uute liikmesriikidega.

Heaolu tajumine on subjektiivne, seda hinna-takse võrreldes vahetu ümbritseva keskkonnaga, sellega, kuidas läheb teistel inimestel meie kõr-val. Peatüki teine osa sisaldab käsitluse inimeste arusaamadest sotsiaalse kihistumise kohta Ees-tis läbi aegade. Küsitlustulemustele tuginedes vaa-deldakse, kuidas kujutavad vastajad ette sotsiaalset kihistumist praegu, milliseks hinnati seda minevi-kus ja millised on ootused tuleviku arengute suhtes ehk millist ühiskonna kihistumismudelit peab ava-likkus õiglaseks.

Siit aga jõuame juba küsimuste juurde, mis on seotud ühiskonna poliitilise korraldusega. Peatüki kolmandas osas, mis tugineb 2002. ja 2005. aas-tal läbi viidud üle-eestilise uuringu „Mina. Maa-ilm. Meedia” tulemustele, kirjeldame inimeste suhtumist Eesti ühiskonnas toimunud muutustesse ja tulevikuarengutesse. Samuti seda, kuidas inimesed käsitlevad sotsiaalse õigluse, võrdsuse ja ebavõrdsuse küsimusi ühiskonnas, milline on nende maa-ilmavaateline enesemääratlus ja erakondlikud süm-paatiad. Kas Eesti alles arenev poliitiline süsteem suudab valijate tahet ja ootusi piisavalt esindada ning ühiskonnaelu soovitavas suunas edasi viia?

Nii nagu inimese rahulolu või rahulolematus ei tulene üksnes sellest, millised on inimese elu-tingimused tema enda vajaduste seisukohalt või võrreldes ümbritsevate inimestega, pole ka poliiti-lised eelistused üheselt seotud kodaniku sotsiaalse kuuluvusega, vaid tulenevad tema eluorientatsioo-nist ja maailmavaatest. Peatüki lõpus tutvustame rahvusvahelise väärtusuuringu RISC tulemusi, millest selgub Eesti inimeste asend vastutuse ja naudingi ning ühiskonna stabiilsuse ja arengule orienteerituse skaalal võrreldes kõigi Euroopa Liidu 25 liikmesmaa keskmisega. Just sellest asen-dist sõltub ju kokkuvõttes, milliste riiklike poliiti-kate elluviimiseks annavad valijad mandaadi era-kondadele ja millises suunas hakkab lähiaegadel arenema Eesti riik.

2.2. Eesti elu inimeste hinnangutes

ÜLDINE RAHULOLU ELUGA

Inimeste subjektiivse heaolu kõige üldisem ja kõikehõlmavam näitaja on rahulolu eluga tervikuna. Eestis on selle mõõtmisega kõige järjekindlamalt tegelenud Eurobaromeetri uuringud. Euroopa Liiduga liitumise järgselt tehtud uuringud näitavad, et aastatel 2004–2006 on Eestis rahulolevate kodanike hulk püsinud vahemikus 67–71%³. Keskmiselt sellisel tasemel on ka 2004. aasta kevadel liitunud 10 uut liikmesriiki üheskoos (joonis 2.1.), olles seal püsinud kogu liitumisjärgse perioodi. Siiski kuulub Eesti üldise rahulolu poolest Euroopa Liidu riikide pingerea teise poolde, kuivõrd rahulolu vanemates liikmesriikides on oluliselt kõrgem, jäädes 80% lähedusse. Sellel tasemel on rahulolu vanades liikmesriikides püsinud juba aastakümneid.

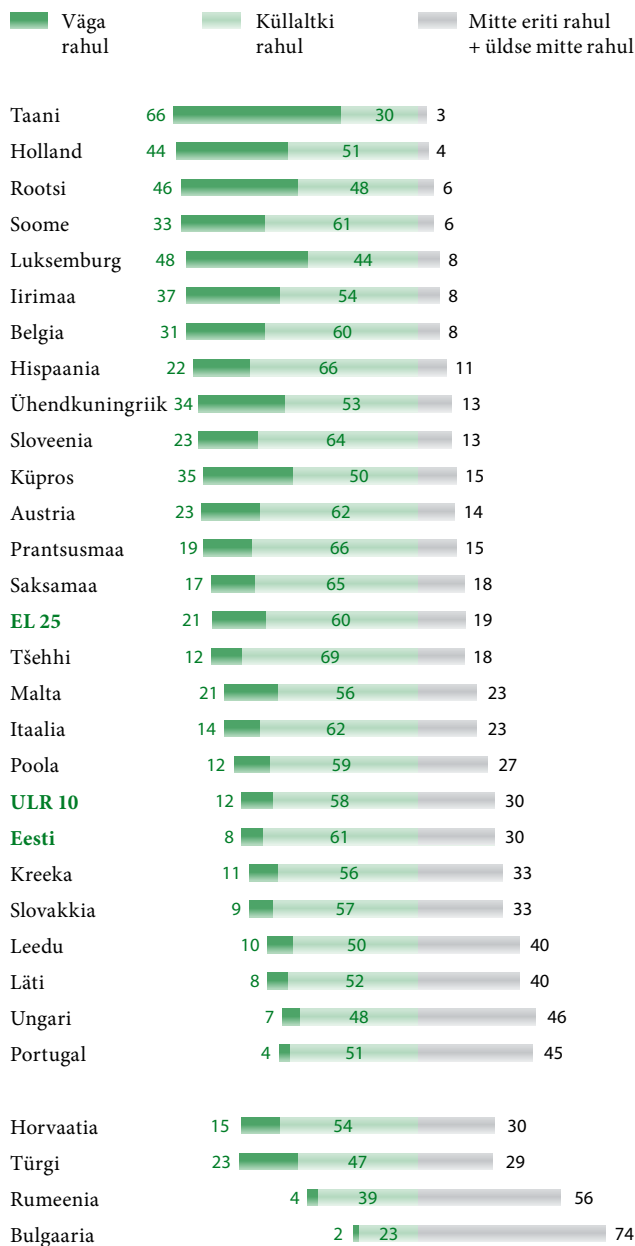
Balti naabrite seas on eluga rahulolevate inimeste osakaal viimase paari aasta vältel olnud Eestist madalam, kuid siiski mõnevõrra kasvanud. Lätis on rahulolevate kodanike osakaal aastatel 2004–2006 kasvanud 55%-lt 60%-le ning Leedus 53%-lt 59%-le.

Lisaks neile on uute liikmesriikide elanikest võrreldes eestlastega eluga vähem rahul slovakiid ning ungarlased, vanematest liikmesriikidest aga lõunaeurooplased: kreeklased ja portugallased. Eestiga üsna võrdselt tasemel on olnud Poola, kus riigi rikust näitav SKT tase on võrreldav Eesti omaga, ent kus suureks probleemiks on kõrge tööpuudus.

Euroopa Liidu kõige rahulolevamad rahvad elavad Põhja-Euroopa riikides. Pingerea esitsas on pikemat aega püsinud Taani, Holland, Rootsi ja Soome, aga ka Luksemburg, Iirimaa ja Belgia. Ainukese uue liikmesriigina on neile väärilist konkurentsi pakkunud Sloveenia. Rahulolu Euroopa suurriikides Saksamaal ja Prantsusmaal on pigem jäänud liidu keskmise taseme 80% lähedusse ning postsotsialistlikest riikidest võib sama väita Tšehhi kohta. Rahulolematust eluga domineerib kahes Euroopa Liiduga liituvast riigis: Rumeenias ja Bulgaarias. Neist viimase puhul on rahulolematust viimase paari aasta jooksul kasvanud tasemele, kus kolmveerand elanikkonnast ei ole oma eluga rahul.

Joonisel esitatud pingerida on sarnane ka teiste uurijate poolt saadud tulemustega. Näiteks politoloog ja väärtusteuurija Ronald Ingleharti õnnelikuse ja rahulolu kombineeritud indeksi alusel 82

JOONIS 2.1. RAHULOLU ELUGA

Allikas: Eurobaromeeter 65.2, kevad 2006. Kuivõrd rahul te üldiselt oma eluga tervikuna olete?

maailma riigi järjestuse kohaselt on inimesed Eestis rahulolevamad kui enamuses teistes endistes Nõukogude Liidu riikides, kuid vähem rahul kui

³ Eurobaromeetri uuringute sihtrühmaks on alates 2004. aasta sügisest Eestis alaliselt elavad vähemalt 15aastased Euroopa Liidu kodanikud, kes suudavad küsitlusele vastata kas eesti või vene keeles. Kahjuks pole võrreldavaid rahulolu näitajaid Euroopa Liiduga liitumise eelsetest perioodidest.

**TABEL 2.1. ELUGA RAHULOLU
(VÕRDLUS EESTI KESKMISEGA)**

Sugu	Mehed, naised		
Vanus	15-24aastased 25-39aastased		40aastased ja vanemad
Kodakondsus*	Eesti kodanik Muu riigi kodanik		Vene kodanik Määratlemata kodakondsus
Haridustase	Kõrgem haridustase Õppurid		Madalam haridustase Keskmine haridustase
Sotsiaalne staatus	Ettevõtjad Juhid Õpilased	Valgekraed	Töölised Töötud Pensionärid
Elukoht		Tallinn Väikesed ja keskmise suurusega linnad Maapiirkonnad	Suured linnad (Tartu, Pärnu, Narva, Kohtla-Järve)

kõrgem haridustase - haridustee lõpp 20aastaselt või vanemalt, keskmine haridustase - haridustee lõpp 16-19aastaselt, madalam haridustase - haridustee lõpp 15aastaselt.

*Allikad: Eurobaromeetri uuringud 2004-2006; *Mitte-eestlaste perspektiivid, Saar Poll, 2006*

Nõukogude Liitu mittekuulunud postsotsialistlike Euroopa riikide elanikud (Sloveenia, Tšehhi jt) (Inglehart 2004).

Rahulolu eluga on erinev ühiskonnagruppide lõikes nii Eestis kui ka mujal Euroopas. Analüüsid olulisemaid parameetreid aastatel 2004–2006 näeme, et Eestis sõltub rahulolu vanusest, haridustasemest, sotsiaalsest staatusest ning kodakondsusest (vt tabel 2.1.).

Eestis on nooremas vanuserühmas ehk 15–24aastaste seas eluga rahulolevaid inimesi ligi viiendiku võrra enam kui 40aastaste ja vanemate inimeste seas. 2006. aasta kevadel läbiviidud uuringu andmeil oli eluga rahul 81% 15–24aastastest, 76% 25–39aastastest, 60% 40–54aastastest ning 64% üle 54 aastastest. Eluga rahulolu langeb enim vanuserühmas 40–64 aastat ehk siis vanuses, kus positsioon tööturul muutub ebakindlamaks. Euroopa riikide varasem analüüs on näidanud, et nii Eestis kui ka Balti riikides üldse on erinevus noorte ja

vanade inimeste rahulolus üks Euroopa suurimaid (Delhey 2004). Sotsialismiaja lõpp muutis paratamatult tolleks ajaks keskikka jõudnud inimeste väljavaateid eluga toimetulekuks. Rahulolu vanuseline diferentseeritus on üldiselt iseloomulikum Euroopa Liidu uutele liikmesriikidele ning Lõuna-Euroopa riikidele, samas kui arenenud Euroopa riikides, kus elanikkonna rahulolu on kõrge, sellist vahet praktiliselt ei eksisteeri või on see koguni vanemate inimeste kasuks (Luksemburg).

Kõrgema haridusega inimeste seas on eluga rahulolijaid umbes viiendiku võrra enam kui madalamas ja keskmises haridusrühmas (vt tabel 2.2.). Kui madalama haridustaseme väiksem rahulolu tundub mõistetav, siis keskmise haridusrühma keskmisest madalam rahulolu on tähelepanuväärne. Euroopas tervikuna ei erine keskmise haridusrühma rahulolu keskmisest eluga rahulolu tasemest. Samuti pole Euroopa tasandil vahe erineva haridustasemega inimeste rahulolus sugugi enesestmõistetav. Sarnaselt vanusele diferentseerib haridustase rahulolu ennekõike uutes liikmesriikides, samas kui enamuses vanemates liikmesriikides on sellised vahed väga väikesed või lausa olematud (Delhey 2004).

Ka sotsiaalne positsioon mõjutab üldist rahulolu Eestis enam kui Euroopas tervikuna. Keskmisest oluliselt enam on oma eluga rahul ettevõtjad, juhid ja tippspetsialistid, aga ka õpilased ja üliõpilased. Seda tingib ilmselt kõrgem hinnang oma positsiooni prestiižikusele ühiskonnas, määratletuna parematest tarbimisvõimalustest, suuremast osalemisest meediaühiskonnas ning paremast muutustega toimetulekust (Lauristin 2004). Ka Euroopas tervikuna on õppurid rahulolevaim ühiskonnarühm. Võib oletada, et kõrgemat rahulolu tingib noortele omane keskmisest kõrgem optimism: oma koht ühiskonnas (mille üks olulisi samme on tööturule sisenemine) on veel leidmata ning tulevik näib võimalusterohke.

Sotsiaalse positsiooni poolt määratletud rahulolu skaala teises otsas on töölised, töötud ning pensionil olevad inimesed. Euroopas tervikuna ei erine pensionäride rahulolu oluliselt keskmisest rahulolu tasemest. Eestis on pensionäride rahulolu keskmisest madalam, kuigi mitte palju. Viimase kahe aasta jooksul läbi viidud Eurobaromeetri uuringute andmeil on pensionäride rahulolu tase keskmisest madalam umbes 5% võrra (2006. aasta kevadel oli eluga rahul 64% pensionäridest).

Drastilisem on aga erinevus Eesti tööliste rahulolus võrreldes Euroopaga. Euroopas tervikuna ei ole töölised keskmisest rahulolematumad, Eestis aga jääb nende rahulolu keskmisele ligikaudu 14–15% alla: kevadel 2006 oli eluga rahul 55% töölistest, Euroopas tervikuna 79%. See rühm on rahulolu kasvu poolest suurima potentsiaaliga, kuivõrd

teatud valdkondades juba tööjõupuudust tundvas Eestis peab hakkama kasvama nii tööliste palk ning ühes sellega ka töölispositsiooni maine.

Vaadeldav Euroopa andmestik ei võimalda võrrelda rahulolu erinevate sissetulekurühmade lõikes, mille olulisusele rahulolu taseme kujundamisel viitavad haridustaseme ja sotsiaalse positsiooni roll. On ju haridus, ametialane positsioon ja sissetulek näitajad, mis sageli kattuvad: reeglina tagab parem haridus ka parema töökoha ning sissetuleku. Ennekõike tingib kõrgemat rahulolu just töötamine ettevõtja, juhi või tippspetsialistina. Ilmselt määrab sissetulek omakorda sotsiaalse positsiooni mõju rahulolule, kuivõrd varasemad, liitumiseelsed uuringud viitavad sellele, et sissetulek on rahulolu määratlejana uutes liikmesriikides üks olulisimaid faktoreid, samas kui vanemates liikmesriikides loeb pigem ametialane positsioon (Delhey 2004).

Eestis elavate erineva kodakondsusega või määratlemata kodakondsusega elanike rahulolu uurinute kohaselt on kõige rahulolevamad Eesti kodakondsusega inimesed. 2006. aasta andmeil on 73% neist oma eluga tervikuna rahul. Järgnevad muu riigi (v.a. Venemaa) kodakondsusega inimesed, kellest eluga on rahul 68%. Eestis elavatest Vene kodakondsetest on rahul 63% ning kõige rahulolematumad on määratlemata kodakondsusega isikud, kellest eluga rahulolu väljendasid 57% (Saar Poll 2006). Arvestades erineva kodakondsusega inimeste osakaalu rahvastikus (Eesti kodakondsusega ligi 80%, ülejäänud muu või määratlemata kodakondsusega), saame ligikaudseks üldiseks rahulolu määraks 71%, mis ühtib ka Eurobaromeetri uuringu tulemustega. Üldistuste taga ei saa aga ära unustada seda, et teatud osa elanikkonnast tunneb end Eesti arengust vähem osa saanuna.

Elukoht määratleb Eestis eluga rahulolu oluliselt vähem kui eelpool kirjeldatud näitajad. Maa- ja linnaelanikud on üldjuhul eluga üsna võrdsel määral rahul. Mõnevõrra erinevad suuremate linnade elanikud, kus rahulolu tase jääb 2004.–2006. aastate uuringute kohaselt keskmisele 4–5% võrra alla. Enim mõjutab seda Ida-Virumaal asuvate suurte linnade Narva ja Kohtla-Järve elanike madalam rahulolu. (Täpsemad tabelid rahulolunäitajatega sotsiaal-demograafiliste tausttunnuste lõikes leiate lisast 2.).

Kui võrrelda rahulolu diferentseerivad faktoreid Eestis ja Euroopas tervikuna, siis nii liitumiseelselt tehtud analüüsid (Delhey 2004) kui ka eespool toodud Eurobaromeetri andmed võimaldavad väita, et Eestis varieerub eluga rahulolu sõltuvalt sotsiaaldemograafilistest näitajatest oluliselt enam ehk **vahed erinevate sotsiaalsete rühmade vahel on suuremad kui Euroopas keskmiselt** (vt tabel 2.2.). Euroopa all tuleb siinkohal silmas pidada just Euroopa Liidu vanemaid liikmesriike, samas

TABEL 2.2. ERINEVUSE TASE ERI SOTSIAALDEMOGRAAFILISTE RÜHMADE RAHULOLUS (%)

	Eesti	EL 25
15–24aastased vs 55+	17	7
Madalaim haridustase vs kõrgeim haridustase	-21	-13
Keskmine haridustase vs kõrgeim haridustase	-18	-7
Keskmine haridustase vs õppurid	-28	-11
Tööturul hõivatud vs mitteaktiivsed	32	24

Tõlgendus: vahe on näidatud esimese rühma kasuks, nt noorte rahulolu tasemest on lahutatud 55aastaste ja vanemate rahulolu tase.

Allikas: Eurobaromeeter 65.2, kevad 2006

kui Eesti sarnaneb rahulolu sõltuvuselt sotsiaaldemograafilistest näitajatest enam uutele liikmesriikidele.

Võib küsida, mida eluga rahulolu üldse näitab ja kui reaalne on see, et viimase paari aasta jooksul 70% läheduses püsiv rahulolu tase Eestis kasvaks. Õnneuriija Veenhoven on rahulolu taseme erinevuste selgitamiseks toonud välja kolm teooriat (Veenhoven 1995):

Võrdlusteooria (comparison theory) kohaselt võrdlevad inimesed oma tegelikku elu teatud standardiga, milline elu võiks tegelikult olla. Standard või ideaal võib tugineda sellel, kuidas läheb teistel inimestel, aga ka oma isiklikel kogemustel. Elutingimuste paranemisega riigis tõuseb ka standard ning vastupidi. Seetõttu ei jõua tegelikkus kunagi ideaalile järele ehk subjektiivne heaolu ei ole seotud objektiivselt mõõdetava elukvaliteediga. Mida suuremana tajuvad inimesed oma suhtelist deprivatsiooni, seda suurem on ka rahulolematust.

Rahvusliku eripära teooria (folklore theory) järgi peegeldab elanike rahulolu tase konkreetsele rahvusele iseloomulikku elutaju. See taju on ennekõike seotud minevikuga, mitte igapäevase elu reaalsusega. Selle teooria järgi on olemas pessimismi ja optimismi kultuurid. Näiteks, kui eelnevate põlvkondade hulgas on domineerinud pessimistlik vaade elule, siis see jääb püsima ning mõjutab ka järgmiste põlvkondade hinnanguid. Ka selle teooria kohaselt ei sõltu subjektiivne heaolu objektiivsetest elutingimustest.

Elamisväärsuse teooria (livability theory) väidab, et subjektiivne hinnang elule sõltub objektiivselt mõõdetavast elukvaliteedist: paremad elutingimused tingivad ka suurema rahulolu. Teooria põhierinevus kahest eelmisest teooriast seisneb

absoluutses, mitte suhtelises elukvaliteedis ehk inimesed on heade elutingimuste korral õnnelikud ka siis, kui nad teavad, et need võiksid olla veelgi paremad. Heade elutingimuste all peab teooria silmas universaalsete inimvajaduste rahuldatust. Antud teooria on rahulolu erinevuste selgitamisel olnud põhiline kuni Läänes tehtud uuringud töid välja selle, et subjektiivne rahulolu on üsna nõrgalt seotud objektiivsete näitajatega nagu sissetulek, haridus, sugu ja vanus.

Neid teooriaid testides on Veenhoven leidnud, et ennekõike kehtib subjektiivse eluga rahulolu erinevuste selgitamisel viimane, elamisväärsuse teooria, ehk kõrgemad objektiivse heaolu näitajad (nt sissetulek, eluiga, elamispinna suurus) on seotud suurema subjektiivse rahuoluga eluga tervikuna (Veenhoven 1995, 1996). Delhey (2004) kinnitab seda, ent leiab Euroopa riikide elanike rahulolu analüüsidest, et seos rahulolu ja sissetuleku vahel on tugevam vähem jõukates riikides: teatud murdepunkti alates jõukuse kasv ei too enam endaga kaasa samaväärset subjektiivse heaolu kasvu.

Keskmine rahulolu tase Euroopa Liidus on püsinud suhteliselt muutumatuna alates 70ndate keskpaigast, vaid uute liikmesriikide lisandumine kahandas seda 3–4% võrra (liituvad riigid olid suhteliselt väikese elanike arvuga ja nende mõju keskmisele näitajale seega üsna väike). Samas on rahulolu mõnedes vanades liikmesriikides – Portugalis, Kreekas ja Hispaanias – kasvanud, ja seda enam-vähem paralleelselt majandusliku olukorra paranemisega neis riikides (Delhey 2004). Delhey leiab, et rahulolu kasv on tõenäoline ennekõike siis, kui elutingimuste paranemine on kiirem ja suurem kui inimeste ootused selleks. Vastasel juhul võivad majanduslike elutingimuste paranemisest tulenevad kõrvalnähud nagu saastatus, stress ja sotsiaalsete suhete lagunemine positiivse poole üles kaaluda (Sennet 1998, tsiteerib Delhey 2004).

Eesti puhul tähendab elamisväärsuse teooria kehtimine seda, et paljude elanikkonnarühmade objektiivsed elukvaliteedi näitajad ei ole piisaval tasemel ning nende rühmade iseloomu järgi võib arvata, et seda tingib kehvemast materiaalsest olukorrast tingitud absoluutne, mitte suhteline ilmajäetus. Selleks, et rääkida rahulolu taseme võimalikust kasvust, on oluline vaadata ka seda, kui võrd rahul on inimesed konkreetsete erinevate eluvaldkondadega ning millised on nende ootused olukorra paranemiseks.

RAHULOLU ERINEVATE ELUVALDKONDADEGA RIIGI TASANDIL

Eurobaromeetri uuringutes on mõõdetud rahulolu olukorraga nii makro- ehk riigi tasandil kui ka mikrotasandil st rahulolu perekonnavaluga, tervise, tööga ning rahalise olukorraga. Makrotasandi näitajatest on uuritud seda, kuidas inimesed hindavad olukorda riigi majanduses ja tööhõives ning sotsiaalse heaolu ja keskkonna osas. Kõigi nende valdkondade puhul on aastatel 2004–2006 oluliselt kasvanud nende inimeste hulk, kes peavad olukorda väga heaks või heaks⁴(joonis 2.2.).

Eriti tugevalt väljendub avalikus arvamuses Eesti kiire majandusarengu tunnetamine: pooleteise aasta jooksul on Eestis nende inimeste hulk, kes peavad **majanduslikku olukorda** heaks, kasvanud ligi viiendiku võrra, jõudes 2006. aastal 70%-ni. Kuigi ka Euroopas tervikuna on inimeste optimism kasvanud, on neid, kes peavad majanduslikku olukorda oma riigis heaks, alla poole elanikkonnast.

Seejuures on vanemate liikmesriikide kodanikud oma riigi majandusest paremal arvamusel kui uute liikmesriikide kodanikud: aastatel 2005–2006 kasvas rahulolijate osakaal vanades liikmesriikides 38%-lt 43%-le ning uutes 24%-lt 32%-le. 2005.–2006. aasta andmeil oli rahulolu majandusliku olukorraga riigis kõige kõrgem nendes Euroopa riikides, kus ka eluga rahulolu tervikuna on kõrgem: Taanis, Iirimaa, Luksemburgis ja Soomes (üle 80%). Alla viiendiku oli rahul Saksamaal, Ungaris, Kreekas ja Portugalis. Uute liikmesriikide elanike seas ongi eestlased riigi majandusega kõige rahulolevamad, Sloveenias ja Tšehhis jääb rahulolevate kodanike osakaal 50% tasemele. Heites pilgu Eesti lähinaabritele Lätile ja Leedule, siis seal on ülekaalus pessimistlik hinnang: hoolimata korralikust majanduskasvust Lätis peab majanduse olukorda heaks vaid viiendik kodanikest ning Leedus ligi 40%.

Käikades tööpuuduse vähenemisega Eestis on hüppeliselt kasvanud ka kodanike **rahulolu tööhõivega**: pooleteise aastaga on rahulolevate inimeste hulk kahekordistunud. See, et üle poole inimestest peavad tööhõive olukorda ikka veel halvaks, annab tunnistust arenguruumist kas siis töökohtade leidmise või palgataseme osas.

Samas on nii uue kui vana Euroopa elanikud viimasel ajal tööhõive suhtes oma koduriigis pessimistlikud: vaid neljandik eurooplastest leiab, et

⁴ Kõigi makrotasandi valdkondade puhul on nende inimeste hulk, kes peavad olukorda 'väga heaks', marginaalne, jäädes 1–2% lähedusse.

olukord on hea ning olulisi muudatusi pole paaril viimasel aastal selles arvamuses toimunud. Seejuures on vanade liikmesriikide elanikud ligi kaks korda uuest liikmesriikidest optimistlikumad: optimistliku vaatega inimeste hulk on esimeste puhul püsinud 23–26% vahemikus ja uutes kasvanud 8%-lt 13%-le. Stabiilselt kõrge on rahulolu tööhõivega viimasel paaril aastal olnud Iirimaal, Taanis ja Ühendkuningriigis, kus rahul on üle poole kodanikest. Äärmiselt madal on rahulolu Kreekas, Slovakkias, Ungaris, Poolas, Prantsusmaal, Saksamaal ja Portugalis, kus rahul on alla kümnendiku elanikest.

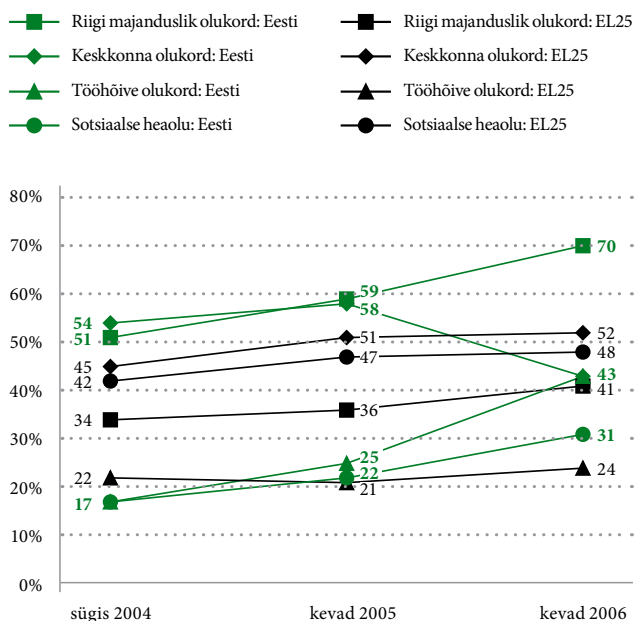
Eesti valitud arengutee õigsust kinnitab jällegi pilk Läti ja Leedu elanike arvamusele tööhõivest oma riigis. Eelkõige Lätis on ülekaalus tugevalt pessimistlik hoiak, vaid ligikaudu 15% elanikest peavad olukorda Läti tööhõives heaks. Leedus tajub kasvav hulk inimesi tööhõive olukorda positiivsena: nende osakaal on 2005–2006 tõusnud 23%-lt 37%-le. Taaskord on Eestis rahulolevate kodanike hulk uute liikmesriikide kõrgeim, ka muidu kiirelt arenenud riikide Tšehhi ja Sloveenia elanikest on tööhõive suhtes positiivselt meelestatud vaid ligikaudu viiendik.

Kui majanduse ja tööhõive osas on olukord paljude arvates hea, siis **sotsiaalse heaolu** puhul leiab suurem osa kodanikest olevat olukorra viletsa. Kuigi üha suurem hulk inimesi tunnetab olukorra paranemist, oli nende hulk 2006. aasta kevadeks jõudnud siiski vaid kolmandikuni. See on üks väheseid valdkondi, kus Euroopa tasandil tervikuna tajutakse olukorda oluliselt paremana: ligikaudu pool Euroopa kodanikest leiavad olukorra olevat hea.

Eesti seis on üsna sarnane uutele liikmesriikidele, kus 2006. aasta sügisel pidasid olukorda heaks 26% (vanades liikmesriikides 53%). Neist riikidest on just lõunapoolsemad riigid – Malta, Küpros ja Sloveenia – sotsiaalvaldkonnaga enam rahul. Kesk-Euroopa riikidest on rahulolevaim Tšehhi (rahul ligi 40%). Euroopas tervikuna on rahulolu sotsiaalse heaoluga kõrgeim Taanis, Luksemburgis, Belgias, Iirimaal, Austrias ja Soomes, kus üle 70% elanikest on sellega rahul. Alla viiendiku elanikkonnast on rahul Poolas, Portugalis, Slovakkias ja Lätis. Võrdlus Balti riikidega näitab, et leedukad tajuvad sotsiaalse heaolu taset oma riigis sarnaselt eestlastele: 2006. aasta kevadel pidas seda heaks 29%, samas kui Lätis vaid 15%.

Rahulolu **keskkonna olukorraga** on samuti oluline üldise rahulolu kujundaja. On leitud, et riikides, kus keskkond on ühiskondlikul tasandil teadvustatud väärtus, kus on hästitoimivad keskkonnapoliitika ning keskkonda saastatakse vähem, on inimesed demokraatiaga riigis enam rahul (Wagner & Schneider 2006). Rahulolu selle valdkonnaga

JOONIS 2.2. RAHULOLU MAKROTASANDIGA (%, KES HINDAVAD OLUKORDA HEAKS)

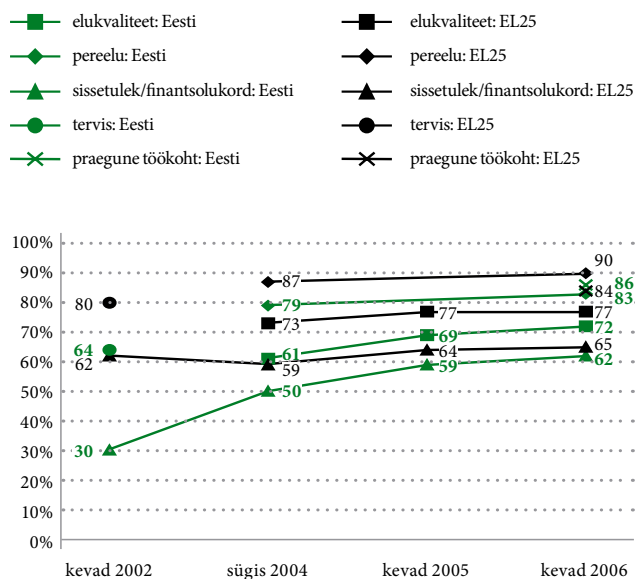
Allikad: Eurobaromeeter 62.0, 63.4 ja 65.2.

Kuidas te hindate olukorda järgmistes valdkondades? Väga hea, üsna hea, üsna halb, väga halb, ei oska öelda. Joonisel on liidetud väga+üsna hea

on Eestis viimastel aastatel olnud kõige ebastabiilsem, seda on mõjutanud mitmed konkreetsed keskkonnasaaste juhtumid. Siiski leiavad ligi pooled kodanikest, et olukord on hea. Sarnane on hinnang olukorrale ka Euroopas tervikuna, kus eelkõige on rahul vanemate liikmesriikide kodanikud (53%) ja uutes liikmesriikides annavad kodanikud, nagu ka muude valdkondade puhul, sagedamini negatiivseid hinnanguid. Rahulolu on kõrgeim Soomes, kus olukorda hindavad heaks 90%. Ka Rootsis, Austrias, Taanis ja Luksemburgis ulatub rahulolijate protsent üle seitsmekümne. Madalaim on rahulolu Portugalis, Maltal, Ungaris ja Slovakkias. Avalik arvamus Lätis ja Leedus järgib siin sarnast trendi nagu majanduse, tööhõive ja sotsiaalse heaolu puhul: keskkonna olukorda hinnatakse küll madalalt, ent Leedus peetakse olukorda paremaks (2005–2006 tõus 23%-lt 29%-le) kui Lätis (tõus 12%-lt 15%-le).

Kokkuvõttes võib öelda, et üldjoontes reastuvad Euroopa riigid kodanike rahulolu poolest erinevates valdkondades sarnaselt sellele, nagu nad reastuvad üldise eluga rahulolu poolest ehk teisisõnu – rahulolu igas eelnevalt mainitud valdkonnas annab suurema või väiksema panuse üldisesse rahulolu kujunemisse.

JOONIS 2.3. RAHULOLU MIKROTASANDIGA (%, KES ON RAHUL)

Allikad: EBCC 2002, Eurobaromeeter 62.0, 63.4 ja 65.2.

Andmed on esitatud järgmistel skaaladel: elukvaliteet ja finantsolukord: väga hea+üsna hea; pereelu ja tervis-väga rahul+üsna rahul; praegune töökoht-Te olete oma praeguse töökohaga rahul: täiesti nõus+pigem nõus

RAHULOLU ISIKLIKU ELU ERINEVATE KÜLGEDEGA

2003. aasta lõpus mõõdeti Eurobaromeetri uuringu raames tollaste kandidaatriikide elanikele olulisi väärtusi. Selle uuringu kohaselt moodustavad eesti-maalaste jaoks mikro- ehk isikliku elu tasandi näitajate väärtushierarhia esikolmiku⁵:

- Perekond, mida peab oluliseks 72% elanikest
- Tervis, mida väärtustab 59%
- Töö, mida tähtsustab 44%

35% jaoks elanikest mahub esikolmikusse ka raha (*Identities...* 2004). Sarnane on ka kümne uue Euroopa Liidu liikmesriigi kodaniku väärtusmaailm tervikuna, kus peret tähtsustatakse küll mõnevõrra enam ning tööd ja raha vähem.

2006. aastal oli eestimaalastest rahul perekonnaga (83%) ning oma tööga (86%). Nende rahulolu komponentide osas ei jää Eesti alla teistele Euroopa

Liidu riikidele, kus tervikuna on oma pereeluga rahul 90% ja tööga 84%. Võrdlus nelja aasta taguse ajaga lubab väita, et tegemist on stabiilse näitajaga: 2002. aastal oli oma pereeluga rahul 79% eesti-maalastest ja 91% praeguse 25 liikmesriigi elanikest tervikuna (joonis 2.3.).

Pereeluga rahulolu varieerub riikide kaupa võrdlemisi vähe, samas järgib see varieeruvus suuresti üldist rahulolu mustrit. Riigid, kus elanikud on pereeluga enam rahul – Iirimaa, Rootsi ja Taani – on rahulolevamad ka eluga üldiselt. Teisalt, alla keskmise on pereeluga rahul just eluga suhteliselt rahulolematumad rahvad: Ungaris, Lätis ja Leedus jääb rahulolu tase 80% lähedusse.

Rahulolu tööeluga (tulemused on näidatud neist, kes töötavad), mida mõõdab rahulolu oma praeguse töökohaga, varieerub Euroopa tasandil samuti suhteliselt vähe: alates Slovakiast (rahul 72%), Ungarist (75%), Lätist (77%) ja Leedust (79%) kuni Hispaania (90%), Belgia (91%) ja Taanini (91%). Seega Euroopas, kus elanikud on paljudes riikides tööhõive pärast üha enam mures, on töökohta omavad inimesed sellega suure tõenäosusega pigem rahul.

Tervis on üks olulisi inimarengu indeksi koostisosi, mille indikaatoriks on keskmine eluiga. Objektiivsete tervisenäitajate poolest jääb Eesti Euroopa keskmisele tasemele selgelt alla. Subjektiivne hinnang oma tervisele tundub olevat heas kooskõlas tegelikkusega.⁶ Viimaste võrreldavate andmete alusel oli oma tervisega rahul 63% eestimaalastest, mida on vähem kui Euroopas tervikuna, kus oma tervisega on rahul 80% elanikest. Samas kattuvad eestlaste hinnangud suuresti teiste uute liikmesriikidega: 60–65% vahemikku jäi rahulolevate elanike osakaal ka Lätis, Leedus, Poolas, Slovakiast ja Ungaris. Vaid lõunapoolsetes uutes liikmesriikides Küprosel, Maltal ja Sloveenias on rahulolu tervisega oluliselt kõrgem. Eestis tehtud elanikkonna uuringud näitavad, et subjektiivne hinnang isiklikule tervisele on väga stabiilne näitaja: aastatel 2002–2006 ei ole see muutunud (Suits 2005), mis on ka põhjendatud, kuivõrd tervisenäitajate parandamine kestab põlvkondi.

Reaalsete sissetulekute kasv peegeldub ka inimeste hinnangutes oma rahalisele olukorrale. Kui 2002. aastal oli sissetulekutega rahul vaid ligi kolmandik elanikkonnast, siis 2006. aastal oli nende hulk kahekordistunud. Kõige enam peegeldub olukorra paranemine uute liikmesriikide elanikkonna hulgas: nelja aastaga on rahulolevate inimeste hulk

⁵ Lisaks mainitutele olid nimekirjas ka: partner, sõprus, haridus/õpingud, vaba aeg/puhkus, kunst/kultuur, sport, religioon, poliitika, seksuaalsus. Vastajatel oli võimalus ka ise lisada neile olulisi nimekirjas mainimata väärtusi.

⁶ Euroopa tasandil võrreldavad andmed tervisega rahulolu kohta pärinevad 2002. aasta kandidaatriikide ja liikmesriikide Eurobaromeetrite uuringutest.

kasvanud 34%-lt 50%-le, samas kui paremat materiaalet olukorda nautivate vanemate liikmesriikide elanike seas olulist muudatust rahulolus toimunud pole: rahalise olukorraga on rahul kaks kolmandikku vanade liikmesriikide elanikkonnast. Eesti naabritest kuulub Soome nende riikide hulka, kus rahulolu on kõrgemate hulgas Euroopas: oma rahalise olukorraga on rahul üle 80% elanikest. Rahulolu Lätis ja Leedus on sarnaselt mitmete teiste uute liikmesriikidega madalamate seas: 2006. aastal olid seal oma isikliku finantsolukorraga rahul umbes pooled kodanikest.

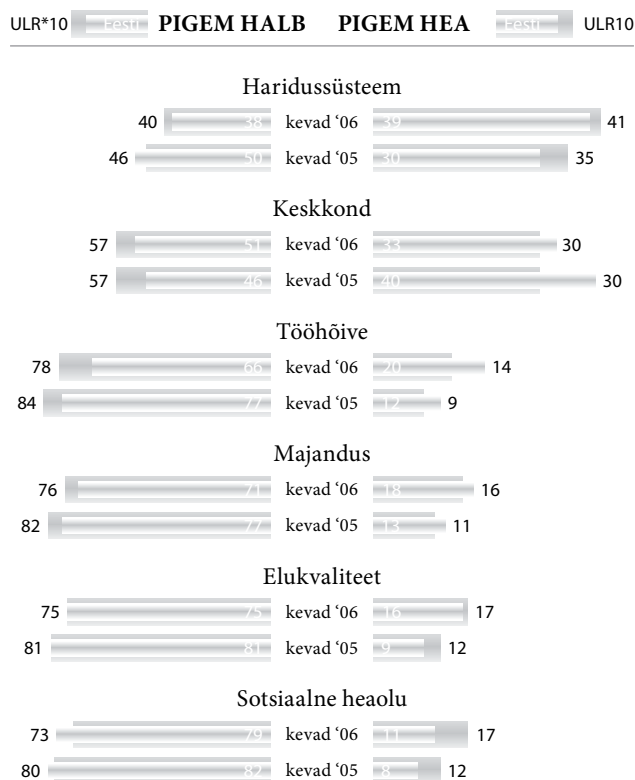
Tervikuna näeme, et eestlased tunnevad oma **elukvaliteeti** olevat aasta aastalt paranenud. Sarnaselt üldisele eluga rahulolule, jääb Eesti veel alla Euroopa vanemate liikmete elukvaliteedi hinnangule (rahul ligikaudu 80%), kuid ületab uute liikmesriikide keskmist taset. Kui Eestis on oma elukvaliteeti positiivselt hindavate inimeste hulk tõusnud 2006. aastaks 72%-ni, siis uutes liikmesriikides tervikuna vaid 63%-le. Lätis ja Leedu tunneb elukvaliteedi paranemist samuti üha suurem osa elanikkonnast: 2005. aastal on toimunud Lätis tõus 49%-lt 57%-le ja Leedus 53%-lt 59%-le.

Eeltoodu näitab, et eestlased hindavad nii riigi kui oma isikliku elu eri tahkude olukorda üha positiivsemalt, sageli positiivsemaltki, kui arenenud Lääne-Euroopa riigid. Teisalt aga tajutakse selgelt, et Eesti pole veel oma eesmärgi saavutanud ning on alles arenguteel. Seda toetavad pidevad võrdlused Euroopa riikidega ning arutelud selle üle, milal Eesti võiks eri näitajate poolest Euroopale järele jõuda.

Joonisel 2.4. näeme kodanike hinnangut olukorrale erinevates valdkondades võrreldes Euroopaga. Enamiku mõõdetud valdkondade puhul leiab suurem osa elanikest, et olukord Eestis võrreldes Euroopaga on pigem halvem. Kõige enam jääb Eestis võrreldes Euroopaga puudu sotsiaalsest heaolust, samuti on elukvaliteedi tase paljude arvates halvem. Ka riigi majandust ja tööhõivet ei hinnata võrreldes Euroopaga veel kuigi heaks, samas kui nii uute kui vanade liikmesriikide elanikud keskmiselt hindasid olukorda neis valdkondades oma riigis oluliselt madalamalt kui eestlased. Võrdlusbaasi kujundab aga inimeste lähem keskkond, mistõttu Eestis võrreldakse end ilmselt tihti Põhjamaadega ja ehk ka Suurbritannia ja Iirimaaga, kuhu paljud eestlased tööle on läinud ning kus tööhõive olukord on ka sealsete elanike endi hinnangul hea.

Eesti haridussüsteemi ja keskkonna arenguid vaatavad paljud eestlased siiski positiivsena. Haridussüsteem puhul on lausa võrdselt neid, kes peavad olukorda paremaks ja neid, kes peavad seda halvemaks kui Euroopas keskmiselt.

JOONIS 2.4. HINNANG OLUKORRALE RIIGIS VÕRRELDES EUROOPA LIIDU KESKMISEGA

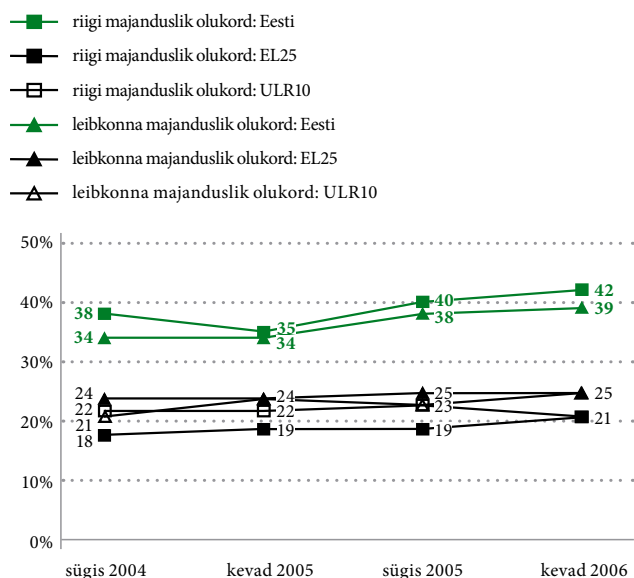
* Uued liikmesriigid.

Allikas: Eurobaromeeter 65.2, kevad 2006. Kas te ütleksite, et olukord järgnevatel valdkondades on Eestis parem või vähem hea kui Euroopa Liidus keskmiselt? Palju parem, mõnevõrra parem, mõnevõrra vähem hea, kindlasti vähem hea, samasugune, ei oska öelda. Pigem hea=palju parem+mõnevõrra parem pigem halb=mõnevõrra vähem hea+ kindlasti vähem hea

Euroopaga võrdluses võiks märkida veel kahte trendi:

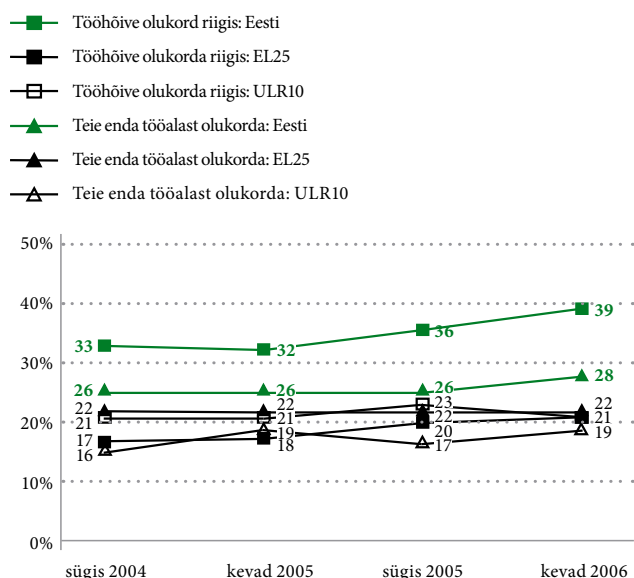
1. Olukord eri valdkondades võrreldes Euroopaga tundub elanike silmis paranevat: neid, kes näevad olukorda paremana on 2005.–2006. aasta võrdluses tulnud juurde.
2. Üldiselt hindavad eestlased Eesti arengut võrreldes Euroopaga üsna sarnaselt teiste uute liikmesriikidega, vaid tööhõive puhul ollakse selgelt positiivsemad. Samas, nagu ka eespool märgitud, ei tunne eestlased, et riigi majanduslik areng oleks kaasa aidanud ka sotsiaalse heaolu tõusule: selle näitaja poolest on teised uued liikmesriigid mõnevõrra positiivsemad. Eelkõige toetab keskmist positiivsust aga Lõuna-Euroopa, Kesk- ja Ida-Euroopa riikides on hinnang sotsiaalsele heaolule võrreldes ülejäänud Euroopaga pigem madal.

JOONIS 2.5. OOTUSED RIIGI JA LEIBKONNA MAJANDUSLIKU OLUKORRA OSAS (% LÄHEB PAREMAKS)

Allikas: Eurobaromeeter 62.0, 63.4, 64.2 ja 65.2. Millised on teie ootused seoses eelseisva 12 kuuga? Kas järgneva 12 kuu jooksul läheb olukord paremaks, halvemaks või jääb samaks?

JOONIS 2.6. OOTUSED RIIGI TÖÖHÕIVE JA ISIKLIKU TÖÖALASE OLUKORRA OSAS (% LÄHEB PAREMAKS)

Allikas: Eurobaromeeter 62.0, 63.4, 64.2 ja 65.2. Millised on teie ootused seoses eelseisva 12 kuuga? Kas järgneva 12 kuu jooksul läheb olukord paremaks, halvemaks või jääb samaks?

TULEVIKUOOTUSED JA EESTI ARENGUSUUND

Elanike rahulolu eluga mõjutavad nii tulevikuootused kui nende täitumise tempo. Kui ootused saavad ületatud, siis on suurem tõenäosus ka rahulolu kasvuks. Elanike ootuste mõõtmine koos hinnanguga hetkeolukorrale on äärmiselt oluline ka makromajanduse käekäigu prognoosimisel.

Vaadates muudatuste trende riigi ja leibkonna majandusliku tuleviku, tööhõive ja isikliku tööalase olukorra prognooside puhul (joonised 2.5 ja 2.6), saab välja tuua kaks suundumust:

1. Eestis on usku olukorra paranemisse lähitulevikus enam kui Euroopa Liidus keskmiselt.
2. Selliste inimese osakaal, kes usuvad positiivsesse arengusse erinevates eluvaldkondades, on aasta-aastalt kasvanud (v.a. isikliku tööalase olukorra puhul, kus nende osakaal ei ole muutunud).

Ennekõike seostub optimistlik suhtumine riigi majandusarenguga, mille edu kontekstis loodetakse ka enda pere majandusliku olukorra paranemist. Eestis on positiivse majandusarengu prognoosijaid sama palju kui neid, kes leiavad, et olukord ilmselt ei muutu, leibkonna majandusliku olukorra osas usub ligi kümnendik enam stabiilsusesse kui positiivsetesse muudatustesse. Nii Euroopa Liidus ja ka uutes liikmesriikides on keskmiselt vähem neid, kes vaatavad tulevikku optimistlikult ja enam neid, kes tulevikult head ei oota. Just võrdlus uute liikmesriikidega, kes hindavad oma riigi majandust ja oma isiklikku materiaalselt olukorda keskel läbi madalamalt kui eesti-maalased, ei lase väita, et eestlaste positiivsed tulevikuootused oleksid seotud kehva hetke seisuga. Pigem vastupidi, selles kajastub usk, et praegune positiivne areng peab jätkuma või vähemalt ei saa olla tagasiminekut.

Võrreldes Eestit ja Euroopat tervikuna, võib öelda, et keskmine eurooplane usub või loodab, et majandusliku olukorra halvenemine riigis ei puuduta tema leibkonna majanduslikku olukorda: kui riigi majandusliku olukorra puhul usuvad kas olukorra paranemisse või stabiilsusesse kokku 59%, siis leibkonna puhul 79%. Eestis on need näitajad vastavalt 84% ja 80%. Seega näevad Eesti inimesed oma heaolu keskmisest enam seotuna kogu riigi majandusliku arenguga.

Ootused tööhõive ning isikliku tööalase olukorra suhtes on oma iseloomult sarnased ootustega majanduselule ja pere majandusolukorrale. Eestis on neid, kes usuvad tööhõive olukorra paranemist riigis järjest enam, samas kui stabiilsusesse usujate osakaal ei ole muutunud, jäädes 40% lähedusse. Euroopas keskmiselt on võrdselt olukorra halvenemisse (38%) ja stabiilsusesse (36%) uskujaid. Nega-

tiivseid noote toovad sisse ennekõike vanade liikmesriikide kodanikud, kus halvenemist on viimase paari aasta vältel prognoosinud ligikaudu 40% kodanikest.

Üldiselt on Eesti kodanikud oma töökoha osas võrdlemisi kindlalt meelestatud. Võrdlus 2004. ja 2005. aasta andmete vahel näitab, et ligikaudu 80% kodanikest usuvad võimesse säilitada lähikuude jooksul oma töökoht. Ja kuigi ligi viiendik ilmutas teatud ebakindlust, tundsid end äärmiselt ebakindlalt vaid 6–7%.

Selline kindlustunne on sarnane ka vanade liikmesriikide kodanikele, erinedes olukorrast uute liikmesriikide tööturul tervikuna, mis paistab silma suurema ebakindlusega. Kui vanades liikmesriikides tundsid end oma töö kindlalt pisut üle 80% elanikest, siis uutes liikmesriikides jäi nende osakaal aastatel 2004–2005 70% lähedusse. Keskmisest ebakindlamalt tundsid end lätlased, ungarlased, poolakad ning slovakiid. Keskmisest turvalisem (seda ka võrreldes euroliidu keskmise 80%-ga) on elanike arvates tööturu positsioon Tšehhis ja Sloveenias.

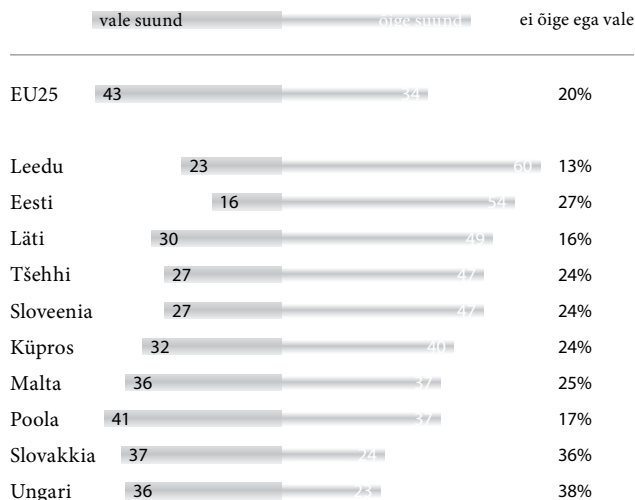
Eelkõige vaatavad nii riigi kui ka isikliku elu arengute osas optimistlikult tulevikku need inimesed, kes juba on oma eluga pigem rahul. Ehk siis: mida noorem on inimene, seda enam on tal usku paremasse tulevikku, samuti on positiivsemad ootused haritumatel inimestel, sotsiaalse positsiooni lõikes ettevõtjatel, juhtidel ja spetsialistidel. Teisalt, kuigi vanemate inimeste, vähemharitute ja teatud sotsiaalse positsiooni esindajate (tööliste, töötute, pensionäride) hulgas on pessimistlike tulevikuväljavaadete kandjaid keskmisest enam, usub suurem osa ka neist, et elu oluliselt ei muutu.

Kuigi üle kahe kolmandiku Eesti kodanikest on oma eluga rahul ning paljud leiavad, et majanduse ja tööhõive osas peaks tulevik olema parem või vähemalt stabiilne, leidsid 2006. aastal vaid pisut üle pooled kodanikest, et elu Eestis liigub õiges suunas. Ligi kolmandik leiab, et asjad ei liigu ei õiges ega ka vales suunas (joonis 2.7.).

Kui vaadata ühiskonnas sotsiaalseid rühmi, kes kõige enam arvavad, et elu Eestis ei liigu ei ühes ega teises suunas, siis nende hulgas on keskmisest enam vanemaid inimesi (eelkõige üle 54 aastaseid), vähem haritudud ning maaelanikke, kes tihti peale on väiksema kohanemisvõimega ning kelle jaoks muudatuste tõlgendamine võib olla keerulisem. Teisalt, nende hulgas on mõnevõrra enam ka ettevõtjaid, kel võivad olla hoopis teistsugused põhjused taolise seisukoha väljendamiseks.

Samas on selliste elanike osakaal, kes näevad riiki vales suunas arenevat, äärmiselt väike. Eestiga sarnastelt positsioonidelt alustanud Euroopa

JOONIS 2.7. HINNANG SELLELE, KAS ASJAD LIIGUVAD RIIGIS ÕIGES VÕI VALES SUUNAS

Allikas: Special Eurobarometer 251, talv 2006. Kas te ütleksite, et praegusel ajal liiguvad asjad (RIIGI NIMETUS) üldiselt õiges suunas või vales suunas?

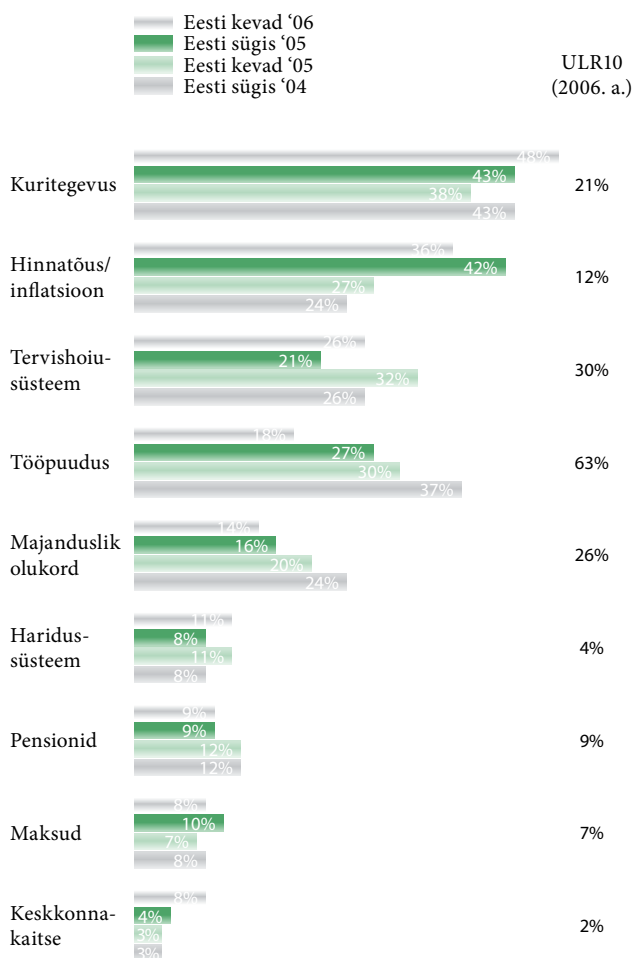
Liidu uute liikmesriikide kodanike hulgas on oma riigi arengu suhtes murelikke inimesi oluliselt enam. Kõige vähem on neid Leedus (23%), kus ka oma riigi arengutee õiguses veendunud kodanikke on uute liikmesriikide võrdluses kõige rohkem (60%). Lätis, kus kodanike rahulolu on madal ning hinnangud oma riigi arengule erinevates valdkondades madalad, leiavad pooled kodanikest sellest hoolimata, et asjad liiguvad õiges suunas. Uutest liikmesriikidest kuuluvad veel ka Sloveenia ja Tšehhi nende riikide ritta, kus ligi pooled elanikest usuvad arengusse õiges suunas ja pisut üle veerandi ei ole selles nii veendunud. Samas Slovakkias, Maltal ja Ungaris on ülekaalus selliste inimeste hulk, kes pole oma riigi valitud suunaga rahul. Poolas on nende osakaal võrreldav riigi arenemise suhtes positiivsete inimestega.

Eesti positsioon tuleb esile ka võrdluses vanade liikmesriikidega, kus vaid Iirimaal ja Taanis on rohkem riigi arengusuuna õigeks pidajaid (vastavalt 65% ja 59%). Teistes riikides on neid vähem, eriti paistavad silma Euroopa Liidu suurriigid Saksamaa ja Prantsusmaa, kus vaid vastavalt 36% ja 19% inimestest usuvad oma kodumaa liikumisse õiges suunas.

EESTI VALUPUNKTID

Kui võrrelda inimeste jaoks viimasel paaril aastal kõige olulisemana tunduvaid probleeme Eestis

JOONIS 2.8. KÕIGE OLULISEMAD PROBLEEMID EESTIS

Allikad: Eurobaromeeter 62.0, 63.4, 64.2 ja 65.2. Millised on teie arvates kaks kõige olulisemat küsimust, millega Eesti hetkel silmitsi seisab? Lisaks joonisel toodutele oli võimalik valida järgmisi variante: ühistransport, terrorism, kaitse- ja välispoliitika, elamumajandus, sisseränne, muu. Joonisel on ära toodud enim mainimist leidnud probleemid

ja mujal Euroopas (joonis 2.8.), siis peamine probleemidering on sama, ent nende pingerida on erinevates liikmesriikides olnud erinev. Eestis tundub ennekõike puudu jäävat sotsiaalsest turvalisusest, kuritegevus on probleemina püsinud kindlalt esikohal. Nii uues kui vanas Euroopas mainitakse kuritegevust probleemina ligi kaks korda vähem ning neid riike, kus elanikud muretsesid kõige enam omaenda ja oma vara julgeoleku pärast, on üksikuid.

Ka muret tervishoiusüsteemi pärast, mille taga võib näha probleeme arstiabi kättesaadavuse ja kvaliteediga, võib tõlgendada kui muret enda või oma lähedaste turvalisuse pärast. Tervishoiusüsteem on reforme läbi teinud kõigis Euroopa Liidu uutes liikmesriikides ning asjade praegune seis ei tundu sarnaselt Eestile rahuldavat ka teiste Euroopa

uute kodanike vajadusi. Kui vanades liikmesriikides peab tervishoiusüsteemi probleemiks 15–17% elanikest, siis uutes liikmesriikides ligi kolmandik. Kõige probleemsemana tajuvad tervishoiusüsteemi iirlased ja tšehhid. Eestis läbi viidud uuringud näitavad, et ennekõike tekitab elanike jaoks probleeme arstiabi kättesaadavus: aastatel 2002–2005 läbi viidud uuringute kohaselt ei ole ligi pooled elanikest sellega rahul. Arstiabi kvaliteedi osas ollakse vähem kriitilised: ligikaudu 60% elanikest on sellega rahul ning umbes kolmandik mitte (Suits, 2005).

Huvitav on märkida, et kui elanikud näevad riigi majanduslikku olukorda ja tööpuudust üha vähem probleemsete valdkondadena, ei tähenda see veel majanduslikku turvatunnet: hirm hindade pideva kasvamise pärast näitab, et sissetulekud pole piisavad, et sellele vastu astuda. Kuigi sissetulekud riigis kasvavad, ei naudi kasvu tulemusi sugugi mitte kõik sotsiaalsed rühmad.

Euroopas tervikuna on hinnatõus viimastel aastatel oluliselt vähem muret teinud (jääb nii uutes kui vanades liikmesriikides tervikuna 12–17% vahemikku). Küll aga püsib kindlalt esikohal mure tööpuuduse pärast, mida mainivad ligikaudu pooled eurooplastest. Suuremaks probleemiks on see ennekõike uute liikmesriikide elanikele: kõige enam poolakatele, sloveenidele, slovakkidele ning ungarlastele, ent ka paljudele vanemate liikmesriikide kodanikele: enim sakslastele, prantslastele, kreeklastele ja portugallastele. Teise probleemina mainitakse Euroopas just riigi majanduslikku olukorda, mille pärast uued liikmesriigid muretsesid pisut enam ning peaaegu sama palju tuuakse välja ka kuritegevust. Neljandat-viiendat kohta jagavad hinnatõus ja tervishoiusüsteem.

Kokkuvõtteks – Eesti kuulub selliste uute Euroopa Liidu liikmesriikide hulka, kus rahulolu eluga on suhteliselt kõrge. Elanikud tunnetavad hästi riigi majandusedu ning on tuleviku osas optimistlikumad kui seda uutes liikmesriikides tervikuna ollakse. Samas ei tunne enamus elanikest, et majandusedu oleks transformeerunud ka sotsiaalse heaolu kasvaks. Eestis on lõhed elukvaliteeti peegeldavas rahulolus veel suured – mõned ühiskonna rühmad saavad Eesti edust oluliselt vähem osa kui teised. Teooria kohaselt peavad rahulolu kasvaks tegelikkuses toimuvad muutused paremuse poole ületama inimeste ootusi. Asjaolu, et vähem rahulolevatel inimestel on tuleviku osas ka madalamad ootused, lubab oodata ka Eestis üldise rahulolu taseme edasist kasvu.

Tundub, et just võrdlusteooria aitab seletada eestlaste praegu veel vanade Euroopa liikmesriikidega võrreldes madalamat rahulolu. Sealne materiaalne ja sotsiaalne heaolu on eestlastel võrdlusena silme ees ning ettekujutus heast elust ei ole ilmselgelt veel täitunud.

2.3. Eesti ühiskonna kihistumine

Jätkusuutliku inimarengu all peetakse silmas sellist arengut, mis mitte ainult ei loo majanduse kasvu, vaid jaotab õiglaselt ka selle hüved (Human Development Report 1994). Milline peaks olema hüvede õiglane jaotus ja kuidas peaks välja nägema ühiskonna sotsiaalne kihistumine? Mõõdetavaid näitajaid (palk, sissetulek, varanduslik seis jne), aga ka teisi tunnuseid (näiteks, prestiiž) kasutades on ühiskonna sotsiaalset kihistumist palju uuritud ja jagatud inimesi rühmadesse: rikkad-vaesed, eliit-mass, kõrgklass-keskklass-alamklass jne. Märksa vähem tähelepanu on pööratud küsimusele, kuidas tavakodanikud ise ühiskonna kihistumist tajuvad.

Sotsioloogid on selle küsimuse uurimisel rakendatava metoodika – sotsiaalsed representatsioonid – laenanud sotsiaalpsühholoogiast (Moscovici 1984; Rämmel 1998). Joonisel 2.9. kujutatud viieastmeliste diagramm-mudelitel abil visualiseeritakse erinevaid ühiskonnatüüpe, ning palutakse inimestel neid hinnata (Kelley et al 1991; Evans et al 1992).

HINNANG TÄNASELE EESTILE

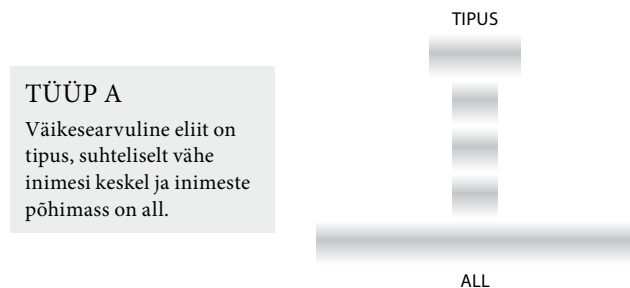
Ligikaudu kahe kolmandiku vastanute arvates on Eestis praegu tegemist A või B-tüübile sarnase ühiskonnaga (vt lisa 3.). Mõlema ühiskonna iseloomulikuks jooneks on enamiku inimeste asumine sotsiaalse hierarhia alumistel astmetel, samas kui tipus on väiksearvuline eliit. Märkimisväärselt keskklassist kui kaasaegse ühiskonna nurgakivist ei saa nimetatud ühiskonnatüüpide puhul rääkida – keskkohal on selleks liiga õhuke.

Ülejäänud kolme ühiskonnamudelit – rohkem või vähem egalitaarset – pidas tegelikkusele vastavaks vaid kolmandik vastajatest. Küsitlute hinnangul on tänases Eestis tegemist ühiskonnaga, kus mitte eriti arvukale jõukale grupile vastandub suhteliselt vaene mass. Neid ühendav keskklass on aga oma arvukuselt üsna tagasihoidlik.

Eesti ühiskonna tajumine elitaarsena on seletatav asjaoluga, et Eesti taasiseseisvumisega alanud poliitilised ja majanduslikud ümberkorraldused tõid kaasa ka kiired muutused sotsiaalses kihistumises. Erinevused sissetulekutes ja jõukuses kasvasid kiiresti, toimus ühiskonna polariseerumine ja äärmuste esilekerkimine – ühelt poolt väiksearvuline grupp sotsiaalse hierarhia tipus, keda on nimetatud ka „võitjateks“, „hästi kohanenuteks“, „lahti rebinuteks“, teisalt suurearvuline „kaotajate“, „halvasti kohanenute“, „ümberkorralduste hammasrataste vahele jäänute“ grupp.

Samas tuleb märkida, et aja jooksul on inimeste ettekujutus Eestist kui väga elitaarsest ühiskonnast mõnevõrra taandunud. Kui veel möödunud küm-

JOONIS 2.9. ÜHISKONNA SOTSIAALSE HIERARHIA MUDELID

Tüübi A puhul on tegemist väga elitaarse ühiskonnaga väiksearvulise eliidiga tipus ning väheste keskklassiga. Inimeste põhimass on koondunud ühiskonna sotsiaalse hierarhia madalamatele astmetele. Ebavõrdsus sellises ühiskonnas on suur. Selline sotsiaalse kihistumise tüüp oli iseloomulik eelkõige keskaegsetele agraariühiskondadele, nüüsga oli ka traditsiooniline marksistlik lähenemine kapitalistlikule ühiskonnale.

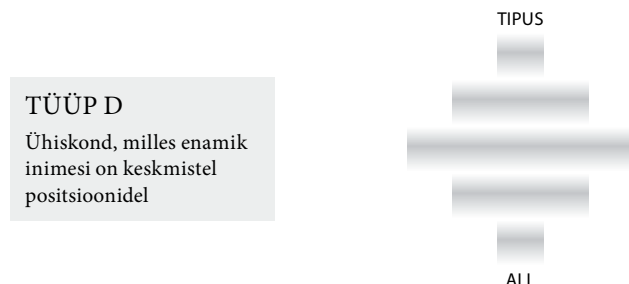

Tüüp B on püramiidsarnane ühiskond, kus sotsiaalse hierarhia igal järgmisel astmel on vähem inimesi. Sellest hoolimata on keskmise inimese positsioon siin märksa parem, kui esimesena kirjeldatud ühiskonnas. See mudel on lähedane traditsioonilisele funktsionalistlikule ühiskonnakäsitlusele ning iseloomustab mõne uurija arvates varakapitalistlikku ühiskonda.

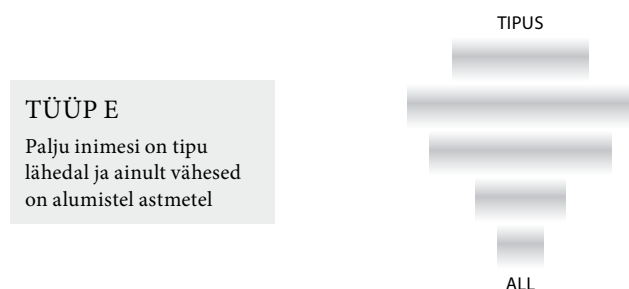

Tüübi C puhul on tegemist samuti püramiidsarnase ühiskonnaga, kuid erinevuseks võrreldes eelmise ühiskonnatüübiga on väga väheste inimeste tagasihoidlik osatähtsus ühiskonnas tervikuna. Keskmise inimene tunneb end sellises ühiskonnas üsna hästi. See mõõdukalt elitaarne ühiskonna mudel iseloomustab eelkõige kaasaegset kapitalistlikku heaoluühiskonda.

JOONIS 2.9. ÜHISKONNA SOTSIAALSE HIERARHIA MUDELID

Tüüp D esindab vägagi egalitaarset ühiskonda, milles enamik inimesi on keskmistel positsioonidel ehk teisisõnu: väga rikkaid ja väga vaeseid on vähe. Ebavõrdsus sellises ühiskonnas on väike, keskmine inimene tunneb end seal hästi. Tegemist on ühiskonnatüübiga, mille poole paljude arvates peaksid ideaalis liikuma eeskätt post-sotsialistlikud riigid.

Tüüp E kujutab endast samuti egalitaarset ühiskonda, kus enamik inimesi on koondunud tipu lähedale, samal ajal kui sotsiaalse hierarhia madalamatele astmetele jäänud on suhteliselt vähe. See tüüp vastab kõige enam traditsioonilise sotsialistliku ühiskonna ideaalile, aga samuti postindustriaalse ühiskonna mudelile.

Meie uuringus (üle-eestiline küsitlus viidi läbi 2004. aasta detsembris, küsitleti 15–74aastaseid inimesi) osalenutel paluti märkida, milline ülakirjeldatud diagramm kujutab Eesti ühiskonda kõige täpsemini käesoleval ajal, milline see oli 1980ndatel aastatel, enne suuri ühiskondlikke muutusi ning milline on inimeste arvates „õiglane“ kihistumine, mille poole tuleks püüelda.

nendi lõpul elanikkonna erinevate gruppide seas korraldatud uuringud näitasid, et 75–80% vastanutest kujutleb Eestit A ja B-tüüpi ühiskonnana, siis praegu on selliste osakaal langenud veidi alla 70%. Muutus pole küll suur, aga see on olemas. Edusammud majanduses, inimeste jõukuse kasv jne on sellise hoiaku kujunemisel mänginud kindlasti olulist rolli.

Iseloomustades elanikkonna hinnanguid praegusele ühiskonnale sõltuvalt nende põhilistest sotsiaal-demograafilistest karakteristikutest

(sugu, vanus, haridus, rahvus), aga samuti ametialasest positsioonist, tuleks märkida, et meeste ja naiste kujutluses on ühiskonna sotsiaalne hierarhia üsna sarnane. Suhteliselt meeste-keskses ühiskonnas, kus naised on mõnevõrra tõrjutud (vähemalt võimu tasandil), võinuks eeldada, et naiste hulgas on meestega võrreldes rohkem neid, kes kujutlevad praegust Eestit A-tüübilisena, so elitaarsena ja vähem egalitaarsena. Praegusel juhul see oletus paika ei pidanud.

Mida vanemad on inimesed, seda suurem osa neist määratleb Eestit A-tüüpi ühiskonnana. Üle 60aastaste hulgas ulatus selliste inimeste osakaal ligi poolteni (46%), samas kui alla 25aastaste seas oli neid vaid neljandik.

Haridustase mõjutas inimeste ettekujutust praegusest ühiskonnast suhteliselt vähe. Kolmandik kuni kaks viiendikku nii põhi-, kesk- kui ka kõrgharidusega vastajatest leidis, et Eestis on tegemist A-tüüpi ühiskonnaga, teisisõnu väga elitaarse ühiskonnaga. Kui lisada need, kelle arvates on meil tegemist B-tüüpi (ka üsna elitaarse) ühiskonnaga, siis ulatus elitaarset ühiskonnatüüpi esiletõonute osakaal 70% piirimaile. Haridus mõjutas vastuseid C-tüüpi ühiskonna hindamisel. Kõrgharidusega inimestest arvas neljandik, et praegu on tegu ühiskonnaga, kus väga vaeseid on vähe, samas kui põhiharidusega vastajatest oli sarnasel seisukohal üheksandik.

Eestlaste ja mitte-eestlaste nägemused tänapäeva Eesti sotsiaalsest hierarhiast on üsna sarnased. Siiski oli mitte-eestlaste hulgas veidi rohkem neid, kes peavad Eestit elitaarseks riigiks, eestlaste hulgas omakorda aga neid, kes näevad meie ühiskonda egalitaarsena.

Märkimisväärsed erisused ilmnesid aga sõltuvalt ametialasest positsioonist. Üldise tendentsina võib välja tuua, et mida kõrgem ametikoht, seda vähem nähakse meie praegust ühiskonda elitaarsena, sellisena, kus väiksearvuline rikaste grupp vastandub suurearvulisele vaeste massile. Nii arvas kõrgema astme „valgekraedest“ umbes kolmandik, et Eestis on tegemist A-tüüpi ühiskonnaga. „Sinikraedest“ olid sellisel seisukohal peaaegu pooled. Samas, kõrgema astme „valgekraede“ hulgas oli „sinikraedega“ võrreldes ligikaudu poole rohkem neid, kes kinnitasid, et Eesti sotsiaalne hierarhia on C-tüüpi mudeli sarnane, st tegu on püramiidikujulise ühiskonnaga, kus väga vaeseid on vähe ja keskmine inimene tunneb end üsna hästi.

Seega, nooremad, haritumad ja kõrgemal ametipositsioonil olevad inimesed peavad praegust Eesti ühiskonda egalitaarsemaks kui vanemad, madalama haridusega ning lihttööd tegevad inimesed.

MINEVIKU MUDEL

Milliseks hinnati kihistumist 1980date aastate keskel? Umbes poolte vastanute arvates oli sel ajal Eestis tegemist D (34% küsitletutest) või C-tüüpi (19%) ühiskonnaga ehk teisisõnu võrdsete ühiskonnaga, kus domineeris „sotsialistlik keskklass“ (vt lisa 4.). Tollal, paarkümmend aastat tagasi, olid inimeste arvates olemas küll ka jõukad ja vaesed, kuid kumbki rühm ei olnud kuigi suur. Ettekujutust, et minevikus oli meil tegemist E-tüüpi ühiskonnaga (enamik inimesi on tipu lähedal) ehk jõukate ühiskonnaga, toetas kümnendik vastanutest. Sama palju küsitletutest arvas, et meil oli tegemist A-tüüpi, so elitaarse ühiskonnaga, kus tulevad eriti teravalt esile kaks äärmust – jõukad ja vaesed. Vahemärkusena – inimeste rahalised tulud olid tollal suhteliselt võrdselt jaotunud nii Eestis kui kogu Nõukogude Liidus, näiteks 1984. aastal oli tulude diferentseerumist iseloomustav Gini indeks 0,24. Peale taasiseseisvumist ja järgnenud siirdeperioodi jõudis see näitaja varsti 0,37–0,38 tasemele.

Kuna tollane ideoloogia ei soosinud ei ülemäärast jõukust ega ka vaesust, siis domineeriski paljude arvates arvukas keskkiht. Sellise hinnangu taga seisab ilmselt tõsiasi, et vaatamata stagnatsioonile ja kaupade defitsiidile valitses 1970–1980ndate aastate Eestis suhteline stabiilsus ja sotsiaalne turvalisus. Ei tulnud muretseda töö pärast – see oli garanteeritud kõigile. Veelgi enam, kõigil oli kohustus töötada, sellest kõrvalehoidjaid karistati. Igapäevane sissetulek oli tagatud ning see võimaldas normaalselt ära elada. Samuti lubas pension pidada rahulikku vanaduspõlve. See kõik ongi loonud ettekujutuse, et 1980ndate Eestis oli egalitaarne, suhteliselt võrdsete inimeste ühiskond. Seejuures on oluline rõhutada, et sellist seisukohta toetati üsna üksmeelselt, ehkki mõnele kõrvalekaldele sellest üldtendentsist tasuks tähelepanu pöörata.

Esiteks, kõige nooremate seas oli keskmisest selgelt vähem neid, kelle arvates paarkümmend aastat tagasi oli meil tegemist traditsioonilise keskklassi (D-tüüpi mudel) ühiskonnaga. Paljud noored selles küsimuses isikliku kogemuse puudumise tõttu siiski seisukohta ei võtnudki. Vanemate põlvkondade hulgas oli see eest keskmisest enam neid, kelle arvates eksisteeris tollal just suurearvulise keskklassiga ühiskond. Sellist arvamust – 1980ndad oli võrdsete inimeste ühiskond – jagasid teistest enam ka keskklassiga inimesed. Teiseks, A-tüüpi elitaarse ühiskonda minevikus toetasid keskmisest mõnevõrra rohkem mehed, kõrgharidusega, eestlased ja kõrgema astme „valgekraed“. Selle taga võib olla kas enese kõrgema positsiooni tunnetamine tollases ühiskonnas või vastupidi, teatud piirangute ja takistuste kogemine, mis ei võimaldanud kõiki plaane realiseerida. Sellest siis ka vastav hinnang tollasele sotsiaalsele hierarhiale Eestis.

ÕIGLANE KIHISTUMINE

Meie uuring osutab, et Eesti inimesed ei ole rahul ei praeguse Eesti ühiskonna kihistumisega ega näe ideaali ka minevikus. Ideaal on mujal, see on eesmärk, mille poole püüelda, milleni jõudmine aga ei pruugigi teostuda. Sellegipoolest on huvitav analüüsida, millisena nähakse ideaalset sotsiaalset kihistumist Eestis.

Õiglasel Eesti ühiskonnas peaks vastanute ettekujutuse järgi valdav osa inimesi asuma ühiskonna keskmistel positsioonidel või olema koondunud tipu ümber. Teisisõnu, Eesti ühiskonna sotsiaalne hierarhia peaks väljenduma selliselt nagu seda kujutavad D (47%) ja E-tüüpi (27%) mudelid (vt lisa 5.) Kindlasti oli paljudel hindajatel silme ees ettekujutus lääne heaoluühikonnast ning usutakse, et Eestigi peaks selle poole püüdlema.

Nagu arvata võiski, ei saanud elitaarne ühiskonnatüüp kuigi suure osa vastajate toetust. Vaid iga viies küsitluses osalenu arvas, et Eesti ühiskond peaks olema A, B või C-tüüpi. Kui siit maha arvata veel C-tüüpi ühiskond – püramiidi-kujuline, kus vaeseid on vähe ehk teisisõnu tinglikult elitaarne – siis tüüpiliselt elitaarseid mudeleid toetas üsna vähe inimesi. A-tüüp jäeti ühiskonna sotsiaalse hierarhia ideaalina sisuliselt üldse kõrvale.

Vastajate sotsiaaldemograafilistest karakteristikutest sõltusid hinnangud ideaalsele ühiskonnale suhteliselt vähe. Erinevate gruppide kõige suuremad kõrvalekalded keskmisest ilmnusid just D-tüübi, võrdsete inimeste ühiskonna hindamisel. Nii pidas seda tüüpi ühiskonda ideaaliks 51% naistest ja 42% meestest (naiste suuremat toetust egalitaarsele ühiskonnale on täheldatud varemgi). Märkida tuleb, et keskmisest enam pidas D-tüüpi ühiskonda kõige õiglasemaks ka nn stagnatsiooni-aia põlvkond (sündinud 1946–1961), aga ka kõrgharidusega inimesed, mitte-eestlased ja kõrgema astme „valgekraed“. Teiste ühiskonnatüüpide hindamisel selliseid gruppidevahelisi erinevusi ei täheldatud.

Kokkuvõtteks: Eesti inimeste ettekujutus tänapäeva, mineviku (so 1980ndate aastate) ja ideaalse/õiglase ühiskonna kihistumisest on väga erinevad. **Kõige kriitilisem ollakse meie praeguse ühiskonnamudeli suhtes, suurem osa inimesi käsitleb seda kui väiksearvulise jõukate grupi vastandumist suhteliselt suurearvulisele vähekindlustatud massile.** Keskmisel järjel olevad inimesed on selle nägemuse järgi küll olemas, aga neid on vähe. Märksa leebemalt hinnati sotsiaalset ebavõrdsust 1980ndate aastate Eesti ühiskonnas. Kuigi kümnendik oli arvamusel, et ka paarkümmend aastat tagasi oli tegemist elitaarse ühiskonnaga, kinnitas peaaegu pool vastanutest, et siis valitses märksa suurem võrdsus, inimesed olid valdavalt keskmis-

tel positsioonidel või isegi koondunud tipu ümber. Ideali ei nähtud ka 1980ndate aastate ühiskonnas. Enamiku Eesti inimeste jaoks peaks õiglasel ühis-

konnas inimesed olema keskmistel positsioonidel või koonduma sotsiaalse hierarhia tipu lähedale.

2.4. Maailmavaade ja toetus erakondadele

Eesti kiire majandusedu taustal tõuseb eestimaalaste rahulolu ning ootused tuleviku osas on kõrged. Samas näitavad eelnevalt kirjeldatud hoiakud kihistumismudelite kohta, et elanikkonna enamus sooviks näha väiksemate sotsiaalsete erinevustega Eestit. Nende ja ka teiste ootuste realiseerumine sõltub ennekõike poliitilistest otsustustest, mida demokraatlikus ühiskonnas teevad valijate huve esindavad erakonnad.

Paraku Eesti inimesed ei usu, et neist ühiskonnaasjade mõjutamisel kuigipalju sõltuks. Sellel tõdemusel üheks väljundiks on muuhulgas ka vähene osavõtt valimistest. 2005. aasta kohalike omavalitsuste valimistel käis hääletamas vähem kui pool valimisõiguslikest elanikest. Ometi peaks inimeste sotsiaalsete ootuste realiseerumise tagama just valijate ja erakondade side ning erinevate huvigruppide võimalused mõjutada poliitikat.

Poliitikateadlased on üksmeel selles, et Eestile, nagu ka teistele postkommunistlikele maa-
dale on iseloomulik demokraatia nõrk institutsionaalne alus: vähearenenud erakonnad, riigi vähene usaldusväärsus, kodanike madal aktiivsus. David Arter on esile tõstnud Eesti poliitilise kultuuri erilist "erakondadevaenulikkust" (Arter 1995, 1996).

Üheks demokraatia nõrkuse põhjuseks postkommunistlikes maades on peetud nende „õhu-kest“ poliitilist kultuuri, läbitunnetatud poliitiliste väärtuste ja erinevatel sotsiaalmajanduslikel huvidel põhinevate püsivate erakondlike eelistuste puudumist. Valimiste uurijad on juhtinud tähelepanu Eesti valijaskonna suurele heitlikkusele (volatiilsusele), mida on soodustanud ka erakondade enese muutumine: liitumised ja lahkumineked, nimevahetused ning uute erakondade ilmumine ja kadumine. Ka Eesti avalikus arvamuses on käibetõena omaks võetud arvamus, et Eestis puudub valijaskonna püsivatel sotsiaalmajanduslikel huvidel ja ideoloogilistel eelistustel põhinev stabiilne

erakondade süsteem. Põhjalikum pilguheit läbi-
viidud sotsioloogiliste küsitluste andmestikku võimaldab sellele käibetõele siiski vastu vaielda.

POLIITILISE MAASTIKU ERALDUSJOONED

Meie kasutada olevad kahe esindusliku üle-eesti-
lise küsitluse tulemused⁷ annavad võimaluse esma-
kordselt süveneda rahva maailmavaatelistele veen-
dumustele ja erakondlike eelistuste tagamaadesse,
esile tuua Eesti poliitikamaastikku mõjutavaid sot-
siaalseid ja ideoloogilisi tegureid.

Oma uuringus ei lähtunud me valimiseelistus-
test, mis kujunevad kindlas valimiseelses olukor-
ras, on seotud konkreetsete valimislubaduste ja
kandidaatide atraktiivsusega. Meid huvitasid ini-
meste üldised maailmavaatelistes hoiakud, nende
seos ühelt poolt sotsiaalmajandusliku seisundiga ja
teiselt poolt erakondlike eelistustega. Kuidas mõju-
tavad tänases Eestis inimeste maailmavaadet nende
sotsiaalne seisund, haridus, rahvus?

Väljakujunenud demokraatlikus süsteemis
peaks erakond olema valijate (rahva) huvide mee-
dium, ühiskonnale olulistes valdkondades ratsio-
naalsete valikute, konstruktiivsete alternatiivide
väljatöötaja ning erinevatele huvidel väljundi pak-
kuja. On põhjust küsida, kui suur ikkagi on Eesti
erakondade võime esindada erinevaid huve, vaja-
dusi ja arusaamu, ehk teiste sõnadega, kas inimeste
erakondlikel eelistustel on objektiivne alus ühis-
konna sotsiaalsetes suhetes?

Sellele küsimusele ei saa vastust erakondade
liikmeskonda vaadates ega pelgalt üksikhoiakuid
peegeldavate arvamusküsitluste tulemusi reasta-
des. Ammendavat vastust ei anna siin ka valijas-
konna analüüs, sest valimisi mõjutavad hulk konk-
reetseid asjaolusid, nagu kandidaatide isikud, ühe
või teise perioodi "kuumad teemad", konkreetsete

⁷ TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakonna uuringu "XXI sajandi meediaühiskonna kujunemine Eestis" raames viidi Faktumi poolt 2002. aasta detsembris–2003. aasta jaanuaris ning 2005. aasta novembris läbi üle-eestilise esindusliku valimiga küsitlused Mina.Maailm.Meedia (edaspidi tekstis MeeMa) nii eestikeelse kui venekeelse vastajaskonna seas. Küsitleti kummalgi korral ca 1500 inimest vanuses 15–74 aastat. Vt lähemalt Kalmus, Lauristin, Pruulmann-Vengerfeldt 2004.

valimislubaduste atraktiivsus, mis ei pruugi alati kokku sobida erakonna ideoloogiaga jms. Pigem leiame selle, milline on Eesti erakondliku süsteemi sotsiaalne esindamisvõime ehk representatiivsus, kui uurime süvitsi inimeste väärtusi, vaateid ja sotsiaalset ning majanduslikku positsiooni ning seome need siis teatavate erakondade eelistamisega.

Erakondade pooldajate maailmavaade, huvid ja eelistused pole olulised üksnes erakondade valimisedu seisukohalt. Sellest, milline on rahva poliitiline tellimus erakondadele, sõltub kogu riigi areng, sealhulgas Eesti ühiskonna valmisolek põhimõtelisteks poliitikauuendusteks, sotsiaalseks innovatsiooniks.

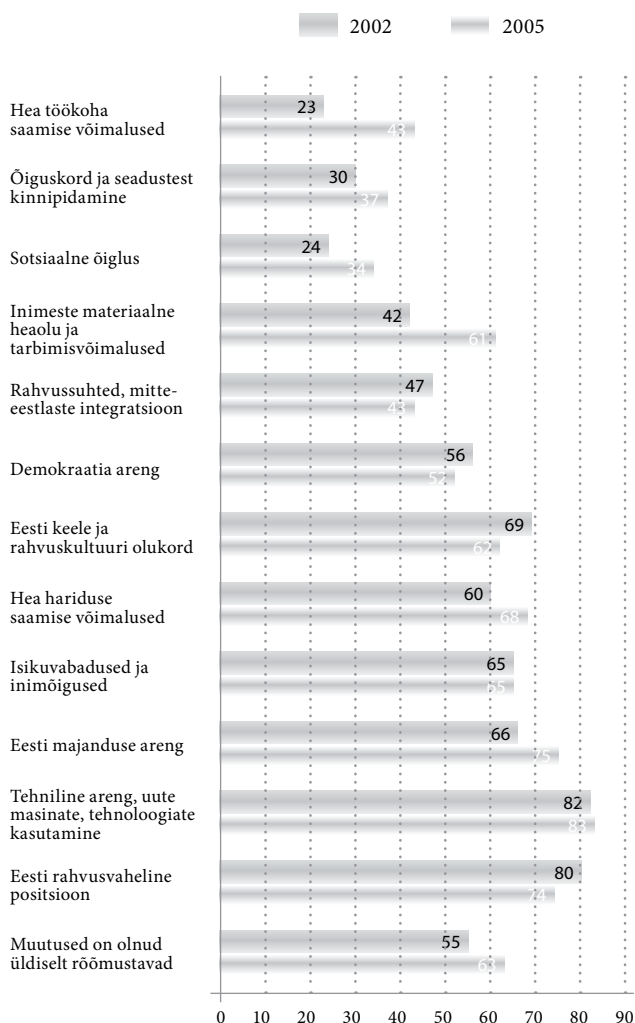
SUHTUMINE EESTI ÜHISKONNAS TOIMUNUD MUUTUSTESSE JA TULEVIKUARENGUTESSE.

Nii nagu peatüki alguses kirjeldatud uuringudki, näitab ka MeeMa andmestik üldist eluga rahulolu tõusu pärast Eesti liitumist Euroopa Liiduga. Kolme aasta jooksul (2002–2005) toimusid Eesti avalikkuse häälestuses olulised positiivsed muutused just varasemalt kõige kriitilisemalt hinnatud heaolu ja sotsiaalse õigluse valdkondades (joonis 2.10.).

Üldiste muutuste kõrval on oluline võrrelda eestlaste ja mitte-eestlaste hinnanguid, sest just venekeelse vähemuse seas on aastate vältel täheldatud suuremat pessimismi ja negatiivset häälestust. Võrreldes 2002. ja 2005. aasta andmeid (lisa 6.) muutuste kohta Eesti elu erinevates valdkondades näeme, et kolme aasta jooksul kasvas mitmes valdkonnas positiivsete hinnangute osakaal mitte-eestlaste seas enam kui eestlaste seas: Eesti majanduse areng (eestlased +4%, mitte-eestlased +12%); isikuvabadused ja inimõigused (-3% ja +4%); haridusvõimalused (+6% ja +11%); õiguskord (+7% ja +8%). Kõige rohkem tõusis nii eestlaste kui mitte-eestlaste rahulolu materiaalse tarbimise võimalustega (eestlastel 19%, mitte-eestlastel 20% võrra). Märkimistvääriv on nii eestlaste kui mitte-eestlaste suurenenud rahulolu sotsiaalse õigluse, haridus- ja töövõimalustega. Võime öelda, et Eesti ühiskonna õhustikku pärast Euroopa Liiduga ühinemist iseloomustas kasvanud rahulolu materiaalse heaoluga ning sotsiaalse turvalisusega (ehkki viimase taset peetakse endiselt ebapiisavaks).

Samas näeme aga, et on valdkondi, kus rahulolu muutustega ei suurene, vaid pigem on märgata langust. Nendeks on Eesti rahvusvaheline positsioon, eesti rahvuskultuuri olukord, demokraatia areng ja rahvussuhted. Ehkki venekeelse elanikkonna hulgas on pea kõigis valdkondades näha positiivsete hoiakute kasvu, on muukeelse vähemuse rahulolu heaolu, turvalisuse ja demokraatia arenguga siiski

JOONIS 2.10. HINNANGUTE MUUTUS EESTI ARENGUTELE (POSITIIVSETE HINNANGUTE %)

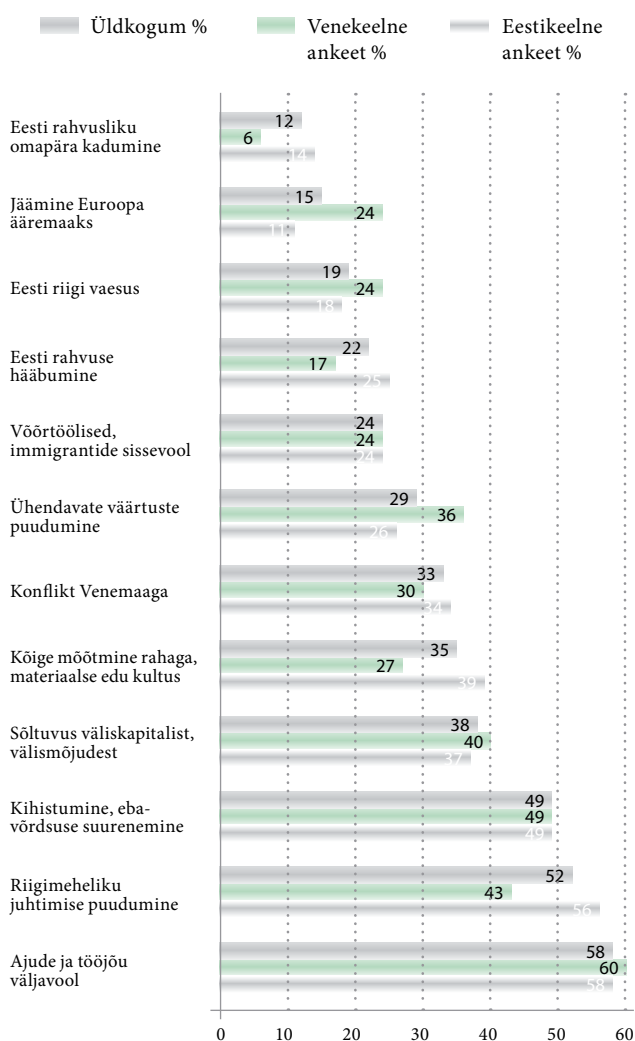

Allikas: MeeMa 2002, 2005

tunduvalt madalam eestlaste omast, mis näitab, et sotsiaalse integratsioonini on veel läbida pikk maa. Rahulolematus integratsiooniga ongi märgatav nii eestlaste kui mitte-eestlaste seas.

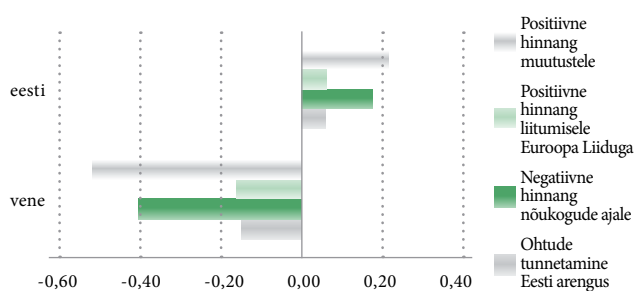
Vaatamata ühiskonnas kasvanud optimismile, hakkasid avalikkuse hoiakutes 2005. aastal ilm-nema läände avanenud tööturu ning suurenenud rahvusvahelise konkurentsi negatiivsed mõjud, mis väljendusid hinnangutes Eesti arengut ohustavatele tendentsidele. Kui eelmisel perioodil oli üheks tõsisemaks mureks töö kaotamise oht, siis pärast ühinemist Euroopa Liiduga tõusis ohuna esiplaanile tööjõu väljavool Eestist. 2005 aasta lõpul nägid seda suurima Eestit ähvardava ohuna nii eestlased kui mitte-eestlased (joonis 2.11.).

JOONIS 2.11. EESTI ARENGUT OHUSTAVATE TENDENTSIDE HINNANG (% OHTU OLULISEKS HINNANUID VASTAJARÜHMAS)

Allikas: MeeMa 2005

JOONIS 2.12 HOIAKUD ÜHISKONDLIKE MUUTUSTE SUHTES RAHVUSRÜHMADES (ERINEVUS KESKMISEST 5-PALLISE INDEKSI SKAALAL)

Allikas: MeeMa 2005

Ühiskonnas maad võtnud rahulolematust poliitikute ja demokraatia arenguga peegeldub ka selles, et riigimehelikkuse puudumist käsitletakse 2005. aasta lõpul juba Eesti tuleviku jaoks sama suure ohuna kui sotsiaalset ebavõrdsust. Eetilise kriisi märgina võime tõlgendada väärtustega seotud probleemide esilekerkimist avalikus debatis.

Riigiga ning väärtustega seotud ohtude hindamises ilmnevad selged erinevused eestlaste ja mitte-eestlaste identiteedis: end Eesti riigiga vähem samastavaid mitte-eestlasi ei häiri niivõrd riigi juhtimise probleemid kuivõrd kahte kogukonda ühendavate väärtuste puudumine. Eestlastest rohkem kardavad nad, et Eesti jääb Euroopa vaeseks ääremaaks. Seevastu tööjõu väljavool, sotsiaalne ebavõrdsus ja vöörtöölise sissevool on nii eestlaste kui mitte-eestlaste jaoks ühtviisi muret tekitavad.

Et saada üldistatumat pilti erinevate sotsiaalsete gruppide hinnangutest Eestis toimuvatele ühiskondlikele arengutele, koostasime üksiktunnuste vastuste loendamise ja liitmise teel viis koondindeksi.

Kõiki joonisel 2.10. esitatud valdkondades toimunud muutuste positiivseid ja negatiivseid hinnanguid liites saadi **muutustesse suhtumise koondindeks**; kõiki joonisel 2.11. toodud ohtude hinnanguid liites **ohtude tunnetamise koondindeks**; elule ENSV-s antud hinnanguid puudutav nelja küsimuse põhjal **minevikku suhtumise liitindeks**; ning kõiki Euroopa Liiduga ühinemise mõjusid käsitletud küsimuste põhjal **Euroopa Liitu suhtumise liitindeks**; tulevikku suunatud positiivsete ootuste põhjal koostati kokkuvõtlik **optimismi indeks**.

Kõik liitindeksid taandati viieballistele hinnanguskaaladele, mille puhul keskmine (3) tähistab kõige levinumat keskmist suhtumist, ning kummagi ääre poole liikudes eristuvad keskmisest positiivse või negatiivsema suhtumisega vastajad. See võimaldab üldistatult võrrelda erinevate rahvarühmade suhtumisi (vt joonised 2.12.–2.17.).

Eestlaste ja mitte-eestlaste üldistatud suhtumist iseloomustab eestlaste üldiselt positiivsem hoiak ja samas suurem murelikkus Eesti riigis toimunud muutuste suhtes. Ka on eestlased kriitilisemad nõukogudeaegset elu hinnates (joonis 2.12.).

On tähelepanuväärne, et sarnane hinnangute muster ilmneb ka meeste ja naiste hinnangutes: naistele on meestega võrreldes iseloomulikum suurem pessimism ja kriitilisus ühiskonnas toimuva suhtes ja positiivsem hinnang nõukogude ajale. Samas on aga naised ka ohtude suhtes murelikumad (joonis 2.13.).

Erinevate sissetulekurühmade puhul (joonis 2.14.) on ootuspärane, et kõige paremini suhtuvad toimunud arengutesse kõige jõukamad ja kõige negatiivsemalt kõige väiksema sissetulekuga ini-

mesed. Ka on jõukamad ohtude suhtes veidi vähem murelikud kui need, kelle sissetulek ei sisenda julgust toimetuleku suhtes. Murrang positiivsete hinnangute suunas toimub alates tasemest, mis ületab tunduvalt keskmist sissetulekut (küsitluse toimumise ajal oli see ca 3500 kroonine netosissetulek pereliikme kohta).

Ka haridusrühmi võrreldes (joonis 2.15.) näeme, et keskmisest positiivsemad hoiakud kaasaja arengute ja tugevam kriitilisus nõukogude aja suhtes ilmnevad alles kõrgema haridusega vastajate rühmas. Üllatav on seejuures asjaolu, et kõige haritudamad vastajad ei edesta teisi ohtude ettenägemises.

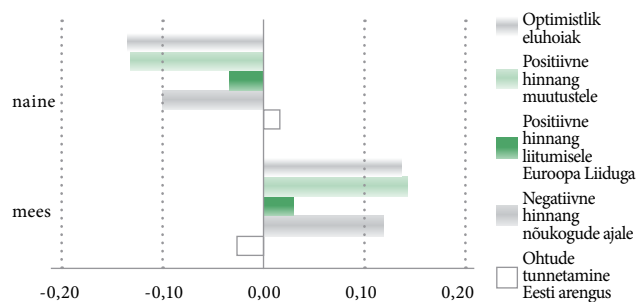
Võrreldes omavahel vanuserühmi (joonis 2.16.), on näha, et alla 30aastastel on silmatorkavalt väiksem ohutaju kui keskealistel ja vanematel vastajatel.

Samas on kõige optimistlikuma ja muutuste suhtes positiivsema hoiakuga mitte kõige noorem rühm, vaid 20–29aastased. Juba järgmises vanuserühmas 30–44 aastat (ehk nn võitjate põlvkonnas) muutub muutuste hinnang keskmisele lähedaseks ning paistab silma suurem skeptilisus Euroopa Liidu suhtes, samuti kõrgem ohutaju. Eriti tuleb aga rõhutada, et **optimism ja positiivsus muutustesse suhtumises väheneb murranguliselt üle 45 aasta läve jõudnutel**. Samas väheneb selles eärühmas ka kriitilisus minevikuühiskonna suhtes.

Veelahe noorema ja vanema keskea vahel ehk nn 45+ sündroom viitab Eesti ühiskonna jätkusuutlikkuse seisukohalt väga tõsisele tendentsile: uuendustele ja arengule soodsa motivatsiooni järsule langusele elukaare keskel, veel aastaid aktiivses tööeas olevate inimeste seas. Võib oletada, et siin annab tunda nii siirdeaja algul toimunud kultuuriline nihe, mis soosis ühiskonna käitumis- ja suhtumismallide kujundajana noorte tarbimiskultuuri, kui ka elukestva õppe ja aktiivse tööea pikendamise programmide vähesus. Siirdeühiskonnas valitsevat ebakindlust väljendab ilmekalt ka pensionieelse vanusrühma (55–64aastaste) eriti suur murelikkus tuleviku pärast.

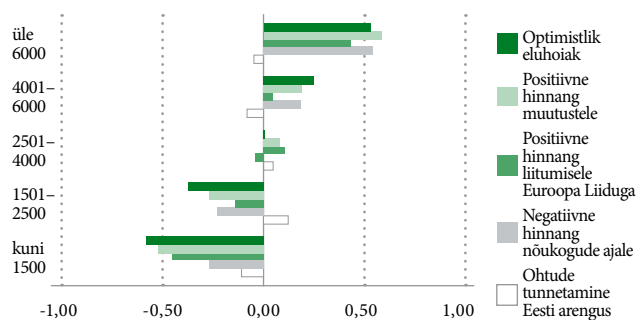
Teisalt on ohtusid ette nägev eakamate inimeste rühm aga väga positiivselt häälestatud muutuste suhtes. Selle rühma üldisem sotsiaalne aktiivsus paistab silma ka kõrgendatud poliitikahuvi ja infotarbimise poolest. See märkimisväärselt toimekas, murelik ja ühiskonna probleemide suhtes avatud vanusrühm, kes oli 15 aastat tagasi laulva revolutsiooni põhijõud, hakkab lähemal aastakümnel moodustama ka Eestis aktiivsete ja tegusate pensionäride kihti. Need pensionärid pole enam passiivsed ja manipuleeritavad abivajajad, vaid sotsiaalsete muutustega hästi kohanenud ja osalemistahtelised ühiskonnaliikmed. See ennustab olulist muutust järgmise aastakümne suhtumistes eakate rolli ühiskonnas, nende võimalustesse ja vajadustesse.

JOONIS 2.13. SOOLISED ERINEVUSED HOIAKUTES ÜHISKONDLIKE MUUTUSTE SUHTES (ERINEVUS INDEKSI KESKMISEST 5-PALLISEL SKAALAL)

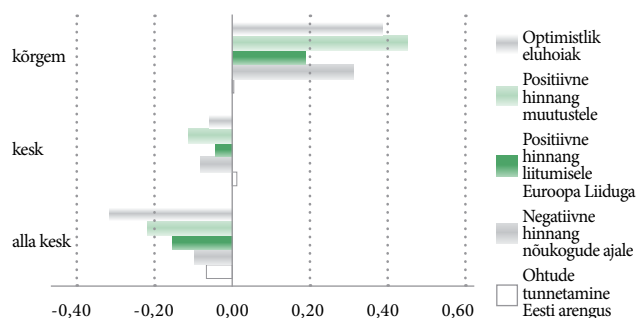
Allikas: MeeMa 2005

JOONIS 2.14. HOIAKUD ÜHISKONDLIKE MUUTUSTE SUHTES SISSETULEKURÜHMADES (ERINEVUS KESKMISEST 5-PALLISE INDEKSI SKAALAL)

Allikas: MeeMa 2005

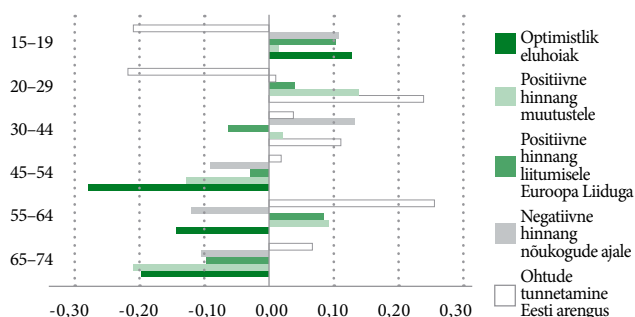
JOONIS 2.15. HOIAKUD ÜHISKONDLIKE MUUTUSTE SUHTES HARIDUSRÜHMADES (ERINEVUS KESKMISEST 5-PALLISE INDEKSI SKAALAL)

Allikas: MeeMa 2005

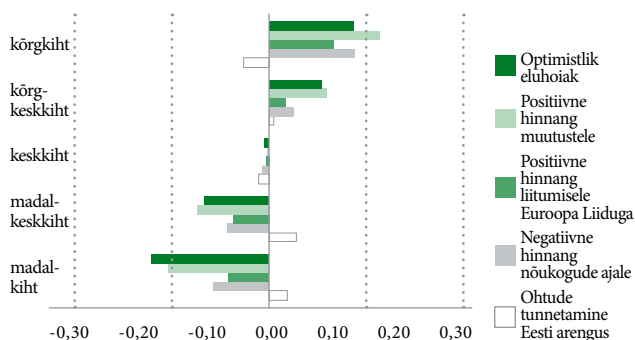
Toodud jooniseid võrreldes torkab silma üks ühine tendents: ühiskonnas madalamat positsiooni või väiksemat mõjujõudu omavad rühmad (vähemused, naised, madala sissetulekuga inimesed, väiksema haridusega inimesed) on murelikumad

JOONIS 2.16. HOIAKUD ÜHISKONDLIKE MUUTUSTE SUHTES (ERINEVUSED KESKMISEST 5-PALLISE INDEKSI SKAALAL)

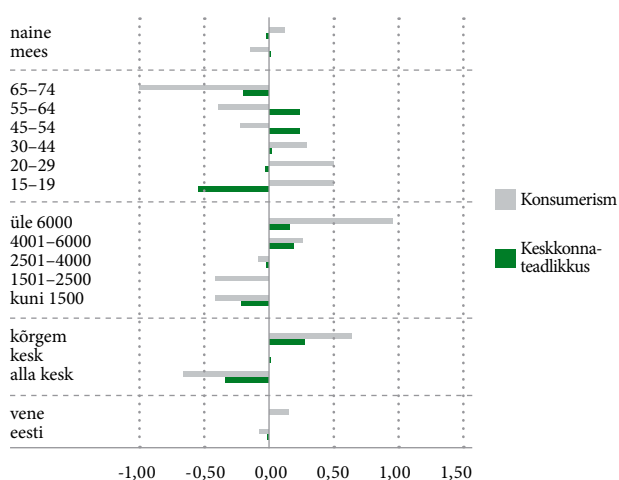
Allikas: MeeMa 2005

JOONIS 2.17. HOIAKUD ÜHISKONDLIKE MUUTUSTE SUHTES SOTSIAALSETES KIIHTIDES (ERINEVUSED KESKMISEST 5-PALLISE INDEKSI SKAALAL)

Allikas: MeeMa 2005

JOONIS 2.18. KONSUMERISM JA KESKKONNA-TEADLIKKUS RAHVARÜHMADES (ERINEVUSED KESKMISEST 5-PALLISE INDEKSI SKAALAL)

Allikas: MeeMa 2005

ohtude suhtes, pessimistlikumad ühiskonna arengute suhtes ning leplikumad nõukogude mineviku suhtes. Selles tendentsis ilmneb viisteist aastat ühesuunaliselt edukust ja konkurentsivõimet kõrgeima väärtusena rõhutanud siirdeühiskonna mentaliteet. Samas on tunduvalt, et eestlaste seas, kes on edukultuse rohkem omaks võtnud kui mitte-eestlased, on materiaalse edu kultust ohuna nägevate inimeste osakaal tõusnud 39 protsendini (mitte-eestlaste seas 27%) (joonis 2.11.).

Tugevat seost sotsiaalse staatuse ja ühiskondlike muutuste hindamise vahel kinnitab ka sotsiaalsete kihtide hinnangute võrdlus.

Kui lähtuda inimeste enesepositsioneerimist 10-astmelisel ühiskondliku seisundi redelil, jaotusid küsitluses osalenud inimesed viide gruppi. Ennast keskmisele, viiendale astmele asetanud moodustavad keskkihi, sellest aste allpool asub madal-keskkiht ning aste ülalpool kõrg-keskkiht. Redeli 3 madalaimat astet kokku moodustavad madalkihti kuuluva rühma, 4 ülemist astet aga kõrgkihti asetunute rühma. Erinevalt materiaalsel jõukusel põhineva sotsiaalse kihistumise objektiivsest pildist määravad sotsiaalse staatuse enesehinnangut peale jõukuse ka muud tegurid: haridus, keelteoskus, tarbijakäitumine, infotehnoloogia valdamine, liikuvus nii Eestis kui väljaspool (vt Lauristin 2004).

Inimeste enesehinnanguline jaotumine ülal kirjeldatud viisil moodustunud viieastmelisel sotsiaalse staatuse skaalal on lähedane normaaljaotusele. Madalkihti paigutas ennast 2005. aasta novembris 12%, madal-keskkihti 19%, keskkihti 35%, kõrg-keskkihti 21% ja kõrgkihti 13% rahvastikust vanuses 15-74. Märkame, et see erineb tugevasti eelmises osas kirjeldatud Eesti ühiskonna kujuteldavast kihtidesse jagunemisest. Enesehinnangu puhul võrreldakse ennast teiste ümberkaudsete inimestega; ettekujutused sotsiaalsest kihistumisest lähtuvad aga ideaalist, mille puhul keskkihi elukvaliteeti ja võimalusi kujutletakse palju parematena, sarnaselt Soome või Saksamaa keskkihile.

Võrreldes vastajate sotsiaalse enesepositsioneerimise tulemusi nende suhtumisega ühiskondlikesse muutustesse, on erinevused selgesti nähtavad (joonis 2.17.). Ühiskonnaredeli keskpunkti kõrgele asetunud on optimistlikud, muutustega hästi kohanenud, mineviku suhtes leppimatud ja ohtude suhtes muretumad. Keskpunkti allapoole on oma ühiskondliku positsiooni märkinud need, keda iseloomustavad vastupidised suhtumised: pessimism, negatiivne hoiak ja kartlikkus muutuste suhtes, positiivsem suhtumine nõukogude minevikku. Võime järeldada, et inimeste sotsiaalse positsiooni enesehinnang väljendab üsna üheselt kohanemist ühiskonnas toimunud muutustega ning siirdeajale iseloomuliku eduideoloogia omaks võtmist.

TARBIJALIKKUS JA KESKKONNATEADLIKKUS

Edukeskne, muutusi toetav siirdekultuur (vt Kennedy 2002) on Eesti ühiskonna kiiresti kandnud tarbimisühiskonna hoovustesse. Omaette kultuuriliseks nähtuseks on muutunud “teadlik tarbijakäitumine”, mis väljendub “bränditeadlikkuses”: teadlikult valitud elustiilile sobiva keskkonna kujundamises, klubikultuuris, kindlal viisil toitumise, riietumise ja meikimise kultiveerimises jne (vt Keller 2004). Vastukaaluks raiskavale tarbimismaaniale on ka Eestis hakatud propageerima keskkonnateadlikku “ökotarbimist”, mida võib käsitleda kui alternatiivset tarbimiskultuuri, mis oma linnakeskusega erineb n-ö loomulikust, talupoeglikust loodusesuhtest. Selgub, et tarbijalikkus ja keskkonnateadlikkus järgivad oma sotsiaalse tausta poolest samu mustreid nagu hoiakud ühiskondlike muutuste suhtes.

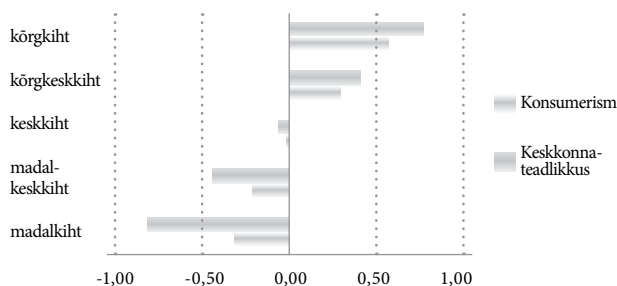
Tarbijalikkuse mõõtmiseks kasutasime **konsumerismi indeksit**, mille koostasime, summeerides positiivsed vastused küsimustele brändi- ja moeteadlikkusest korteri sisustamise põhimõtetes, rõivaste ostmise kriteeriumides, kosmeetika valikus, samuti iluteeninduse kasutamise ja turismiga seotud eelistuste kohta. Vastuseisu tarbijalikkusele mõõtsime väidete põhjal, mis väljendasid negatiivset suhtumist tarbijalikkusse ning rõhutasid vajadust kaitsta lapsi ja noori tarbijalikkuse pealetungi eest.

Vastajate üldist valmisolekut innovatiivseks ökokäitumiseks mõõtsime **keskkonnateadlikkuse indeksiga**, mille koostisse kuulus enese pidamine keskkonnateadlikuks tarbijaks, ökosõbralike kaubamärkide ja pakendite teadlik valimine kaupluses, valmisolek rohkem maksta keskkonnasäästliku kauba või teenuse eest, taaskasutatavate jäätmete eraldamine kodumajapidamises, keskkonnasäästlike toodete (kütuse, kodukeemia jm) kasutamine.

Nii nagu positiivne suhtumine ühiskondlikesse muutustesse, on ka teadliku tarbijakäitumise omaksvõtt märgiks kohanemisest uute väärtuste, hinnangute ja reeglitega. Võime seda pidada ka mikroinnovatiivsuseks, valmisolekuks muuta oma argikäitumist vastavaks uutele sotsiaalsetele ootustele. Bränditeadlik tarbijakäitumine eeldab suuremaid sissetulekuid ja on omane noortele ning haritumatele (joonis 2.18.). Samas näeme, et keskkonnateadlik käitumine on samuti omane pigem jõukamatele ja haritutele, kuid ilmneb rohkem keskeas. Ootuspärane on naiste, mõnevõrra üllatav aga venekeelsete vastajate keskmisest suurem tarbijalikkus, mis küll mõlemal juhul jääb statistilise vea piiridesse.

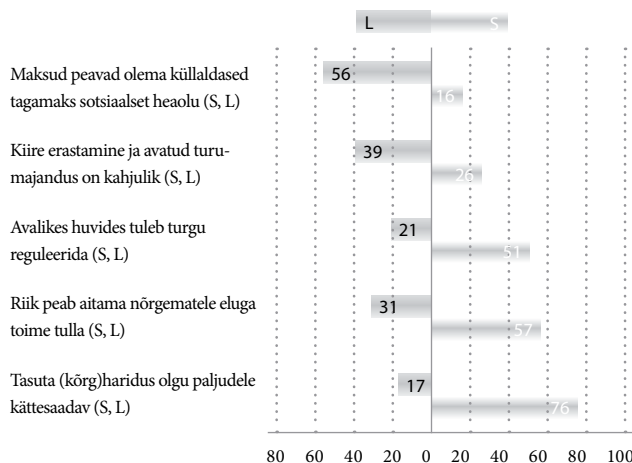
Kuna nende parameetrite kaudu saab väljendada isiku vastavus sotsiaalsetele ootustele, on nii

JOONIS 2.19. KONSUMERISM JA KESKKONNATEADLIKKUS KIHITIDES (ERINEVUSED KESKMISEST 5-PALLISE INDEKSI SKAALAL)

Allikas: MeeMa 2005

JOONIS 2.20. NÕUSTUMINE LIBERAALSE (L) VÕI SOTSIAALSE (S) MAAILMAVAATELISE SISUGA VÄIDETEGA (NÕUSTUJATE %)

Allikas: MeeMa 2005

konsumerism kui keskkonnateadlikkus Eesti oludes käsitletavat ühiskondliku edukuse näitajana, sotsiaalse staatuse sümbolina. Seda näitab ka teadliku tarbijakäitumise mõlema vormi, nii konsumerismi kui keskkonnateadlikkuse suurem levik kõrgema sotsiaalse enesehinnanguga kihtides (joonis 2.19.).

MAAILMAVAATELISED SEISUKOHAD

Eelnevalt kirjeldatud erinevused erinevate rahvaste ühiskondlikes hoiakutes seonduvad üsna selgesti klassikaliste arusaamadega erinevat ideoloogiat kandvate erakondade sotsiaalse baasi olulisusest ja mõjust, mis põhineb traditsioonilisel vasak- ja parempoolsete ideoloogiate eristamisel.

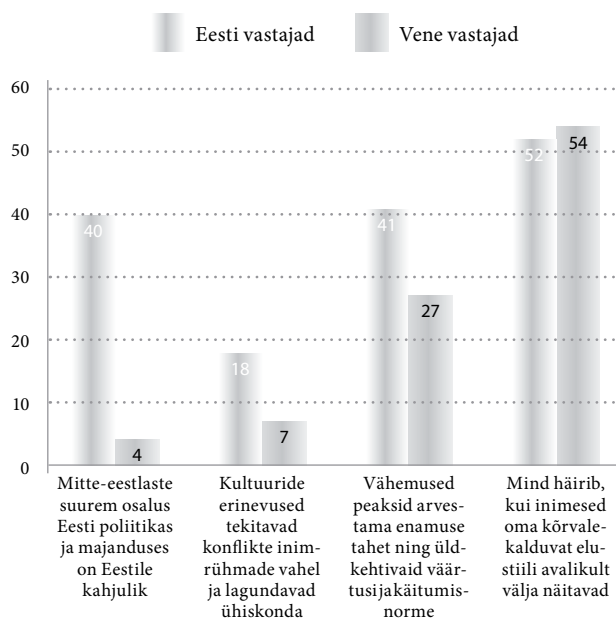
Nende maailmavaadete jaoks iseloomulike uskumuste ja veendumuste eristamine põhineb

TABEL 2.3. EESTLASTE JA MITTE-EESTLASTE NÕUSTUMINE LIBERAALSE (L) VÕI SOTSIAALSE (S) MAAILMAVAATELISE SISUGA VÄIDETEGA (NÕUSTUJATE %)

		Ankeedi keel		
		Käib.	Eesti	Vene
S	Tasuta (kõrg)haridus olgu paljudele kättesaadav	76	74	80
S	Riik peab aitama nõrgematel eluga toime tulla	57	58	54
L	Arengu huvides on vaja hoida maksud madalad	56	54	60
S	Avalikes huvides tuleb turgu reguleerida	51	45	65
L	Kiire erastamine ja avatud turumajandus kasulik	39	42	32
L	Inimene peab ise kindlustama oma toimetuleku	31	31	33
S	Kiire erastamine ja avatud turumajandus kahjulik	26	27	22
L	Turg suudab end ise reguleerida	21	25	13
L	(Kõrg)haridus on osa turumajandusest, selle eest tuleb maksta	17	19	12
L	Maksud peavad olema küllaldased tagamaks sotsiaalset heaolu	16	18	13

Allikas: MeeMa 2005

JOONIS 2.21. KULTUURILINE JA RAHVUSLIK SALLIMATUS EESTLASTE JA VENELASTE HULGAS (ANTUD VÄIDETEGA NÕUSTUJATE %)

Allikas: MeeMa 2005

Euroopa vanades demokraatiates saajandite pikku- sel traditsioonil, mida on kinnistanud kodaniku- haridus, ajakirjandus ja perekondlikud traditsioo- nid. Eestis, nagu teisteski postkommunistlikes maades, katkes see traditsioon kommunistliku üheparteisüsteemi kehtestamisega. Poliitiliste vaa- dete loomuliku mitmekesisuse taastamine post- kommunistlike maade poliitilises kultuuris on demokraatia arengu jaoks keskse tähtsusega.

Totalitaarsest üheparteisüsteemist äsja vaba- nenud ühiskonnas kulgeb maailmavaadete loo- muliku mitmekesisuse tunnustamine ning era- kondade eristumine klassikaliste poliitiliste ideoloogiate alusel küllalt suurte raskustega. Selle asemel on märgata uue “ainuõige maailmavaate” otsimise tendentsi, olgu selleks turuliberalism või konservatiivne rahvuslus. Rahvusliku ühtsuse nimel püütakse vältida erakondade maailmavaa- teliste erinevuste rõhutamist. Klassikaliste ideo- loogiliste tunnuste kõrval mängib siirdeühiskon- nas suurt rolli inimeste eristumine selle järgi, kas nad pooldavad muutusi ja vaatavad positiivselt tulevikku, või on muutustest häiritud ning haa- ratud mineviku nostalgias. Tihti samastatakse avalikkuse poolt vasakpoolust, sh sotsiaaldemo- kraatlikke veendeid, minevikuihalusega – poole- hoiuga sotsialistlikule süsteemile sellisena, nagu seda nõukogude minevikust tuntakse. Samas on kaasaegses maailmas klassikalistele ideoloogilis- tele erinevustele lisandunud uusi aspekte, millest olulisimaks võib pidada suhtumist rahvuslikesse ja seksuaalvähemustesse ning soolisse võrdõigus- likkusesse.

MeeMa küsitlustesse lülitasime terve rea vast- andväiteid, mis sisaldasid klassikaliste ideoloogiate jaoks tunnuslikke seisukohavõtte (vt joonis 2.20. ja tabel 2.3.).

Loendades iga vastaja positiivseid vastuseid kas liberaalse või sotsiaalse sisuga väidetele, koos- tasime sarnaselt eelpool kirjeldatud meetodikale **parem- või vasakpoolse maailmavaate indeksi**.

Kui liberaalsed ja sotsiaalsed veendumused toovad välja inimeste eristumise klassikalisel vasak-parem skaalal, on teiseks oluliseks maa- ilmavaateliseks eristajaks rahvuslikud väärtu- sed ning suhtumine vähemustesse. Et selle alu- sel võrrelda sotsiaalsete rühmade ja erakondade maailmavaatelisi erisusi, koostasime **rahvusliku konservatiivsuse koondindeksi**. Sellesse indek- sisse kuulub nõustumine väidetega, mis rõhu- tavad rahvuse püsimist, väljendavad kas avatud või tõrjuvat suhtumist teistesse kultuuridesse ja vähemustesse. Üldiseks tendentsiks nendesse küsimustesse suhtumisel on eestlaste küllaltki suur konservatiivsus (vt joonis 2.21. ja lisa 7.).

Arvestades Eesti avatust paljukultuurilise Euroopa hoovustele ning vähemuste integrat-

siooni olulisust Eesti demokraatlikule arengule, on sallivuse ja avatuse suurendamine üheks oluliseks sotsiaalse innovatsiooni valdkonnaks. Üheks küsimuseks meie analüüsis ongi, millist sotsiaalset ja poliitilist toetuspinda sellesuunalised jõupingutused omavad. Kui levinud on erinevates sotsiaalsetes rühmades ja erakondade pooldajate seas mure eesti rahvusliku püsimise pärast ning kas domineerivad rahvuskonservatiivsed või avatumad, liberaalsemad hoiakud suhtumises vähemustesse?

Küsitlustulemused näitavad, et kuigi enamust vastanuid peab kultuuride kontakti rikastavaks võimaluseks, ei soovita seda n-ö omas kodus Eestis eriti näha. Hoiakud on üsna tõrjuvad nii üldise sallivuse seisukohalt teistsuguste väärtuste, normide ja elustiiliga inimeste suhtes kui ka eestlaste seas mitte-eestlaste suurema osaluse suhtes Eesti poliitikas ja majanduses.

MAAILMAVAATELISTE HOIAKUTE SOTSIAALNE TAUST

Võrreldes vanuse, sissetuleku, hariduse ja sotsiaalse staatuse alusel eristunud rühmade maailmavaatelisi hoiakuid (joonis 2.22.), võime täheldada kolme olulist tendentsi.

Esiteks, kõige enam eristuvad üksteisest vanuserühmad, kusjuures koos vanusega kahaneb poolehoid liberaalsetele arusaamadele ja tõuseb vasakpoolsete sotsiaalsete veendumuste osa.

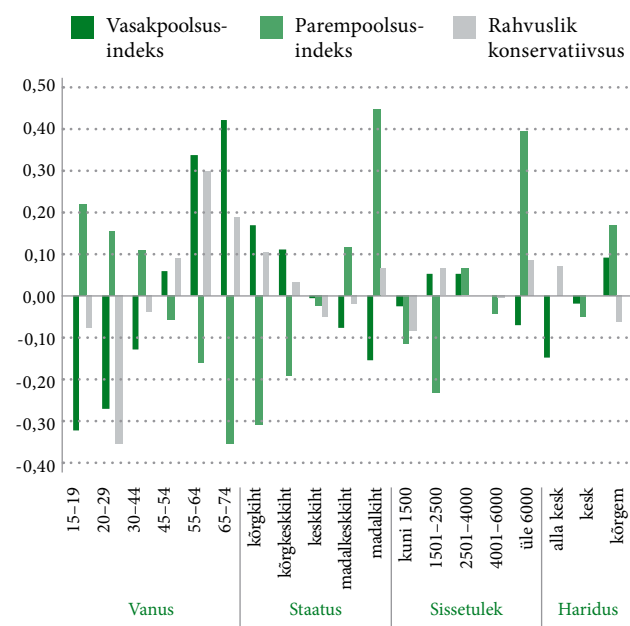
Teiseks torkab silma liberaalsete parempoolsete vaadete pooldamise järsk tõus kõige kõrgema staatusega ja sissetulekuga rühmades.

Kolmandaks, rahvuslik konservatiivsus ja tõrjuv suhtumine vähemustesse ei käi Eesti oludes kaasas mitte parempoolsete vaadetega, nagu see on tavaline läänemaailmas, vaid eeskätt vanusega ning seetõttu ühtlasi ka vasakpoolsemate vaadetega.

Kõige vähem konservatiivsed ja kõige sallivamad on liberaalse maailmavaatega keskkihti kuuluvad kõrgema haridusega inimesed vanuses 20–29 aastat, ehk teiste sõnadega öeldes noored haritlased. Kõige rahvuslikumad, ühtlasi aga ka kõige tõrjuvamad võõraste suhtes on pensionieelses eas suhteliselt madala sotsiaalse enesehinnanguga ja väikese sissetulekuga inimesed.

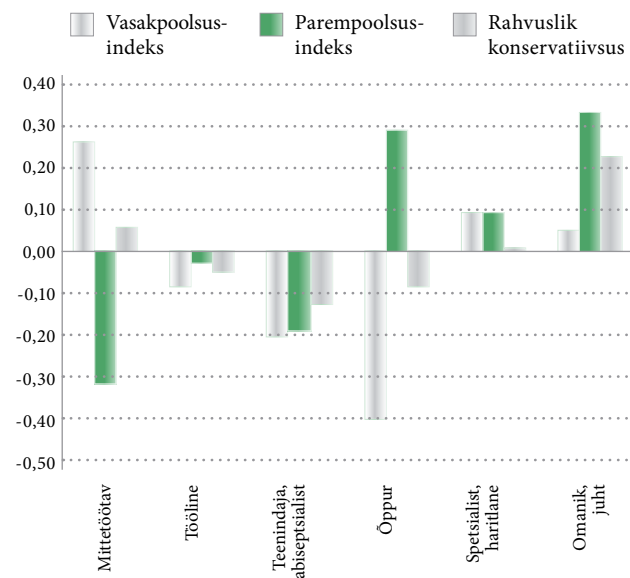
Silma paistab, et kõige jõukamas ja kõrgeima enesehinnanguga rühmas nagu ka noorimas vanusrühmas tõuseb rahvusliku konservatiivsuse indeksi väärtus samuti üle keskmise. Ametirühmade erinevus maailmavaatelist hoiakute poolest (joonis 2.23.) näitab, et kõrgema staatusega omanike ja juhtide rühmas on keskmisest suurem parempoolsus ühendatud kõrgema rahvusliku konservatiivsuse tasemega, samas kui skaala

JOONIS 2.22. MAAILMAVAATELISTE HOIAKUTE SOTSIAALNE TAUST (SOTSIAALSETE RÜHMADE INDEKSITE KESKMISTE ERINEVUS ÜLDKESKMISEST 5-PALLISEL SKAALAL)

Allikas: MeeMa 2005

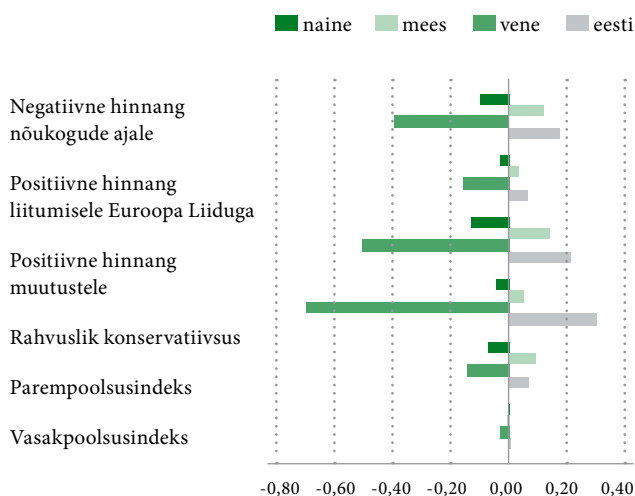
JOONIS 2.23. AMETIRÜHMADE MAAILMAVAATELISTE ERINEVUSED

Allikas: MeeMa 2005

teises otsas iseloomustab mittetöötajaid (eeskätt pensionäre) suurema konservatiivsuse ja vasakpoolsemate hoiakute koosinemine.

JOONIS 2.24. RAHVUSLIKUD JA SOOLISED ERINEVUSED MAAILMAVAATELISTES HOIAKUTES JA HINNANGUTES (INDEKSITE KESKMISTE ERINEVUS ÜLDKESKMISEST 5-PALLISEL SKAALAL)

Allikas: MeeMa 2005

TABEL 2.4. MILLISED EESTI ERAKONNAD ON TEIE HUVIDE JA VAADETE SEISUKOHALT TEILE KÕIGE LÄHEMAD?

	Kõik	eesti	vene
Isamaaliit	20	28	1
Reformierakond	31	37	18
Res Publica	11	13	8
Sotsiaaldemokraatlik Erakond	16	21	5
Keskerakond	32	24	48
Rahvaliit	13	16	5
Minu vaadetele ja huvidele pole lähedane ükski erakond	11	10	12
Ei tunne huvi, ei tea nende erakondade vaateid	20	16	31

Veergudes ei ole üldsummaks 100%, vastajad said väljendada oma poolehoidu kahele erakonnale

Allikas: MeeMa 2005

Eestlased ja mitte-eestlased on märgatavalt rohkem lahknevate veendumustega kui mehed ja naised (joonis 2.24.). Siiski torkab silma tendents, et meeste ja eestlaste ning naiste ja mitte-eestlaste erinevused on samasuunalised. Näeme taas Eesti siirdeühiskonnale iseloomulikku sotsiaalse domineerimise efekti, millest oli juttu ka eespool: tugevama sotsiaalse positsiooniga rühmadele (eestlased ja mehed) on omane positiivsem suhtumine muutustesse, parempoolsem maailmavaade ning suu-

rem konservatiivsus, tõrjuvam suhtumine teistsugustesse inimestesse.

Võime üldistavalt öelda, et Eesti ühiskonnas on tugevama sotsiaalse positsiooniga gruppidele omased pigem liberaalsed ja konservatiivsed vaated, mis tagab ka parempoolse ideoloogia domineerimise poliitikas. Selline tendents näitab ühiskonna sotsiaalsete suhete hierarhiseeritust ning struktuurset vastupanu püüetele suunata Eesti ühiskondlikku arengut karmile konkurentsile orienteeritud parempoolsetelt väärtustelt pehmete sotsiaalsete väärtuste ning vähemustega suurema arvestamise poole.

ERAKONDADE SOTSIAALNE TAUST

Laialt on levinud arvamus, nagu ei erineks Eesti erakondade toetajad oluliselt oma vaadete poolest, määravaks olevat vaid erakondade juhtpersoonide atraktiivsus. Erakondade toetajaskonna maailmavaatelist määratlematust ja sotsiaalset ebamäärasust peetakse arenematu demokraatliku süsteemi tunnusoonteks. MeeMa tulemused ei kinnita arvamust, nagu takistaks erakondade maailmavaateline identiteedi ebamäärasus tegemast kodanikel valimistel selge poliitilise sisuga valikuid.

Arvestades seda, et valijaskonna sümptaadid ei ole sageli kinnistunud ühe erakonna külge, palusime MeeMa 2005 uuringus vastajatel nimetada kuni kaks erakonda, kelle nad leiavad olevat lähedase oma arusaamadele ja huvidele. Eestlastest omab kolm neljandikku erakondlikke eelistusi, seejuures nimetas kaks kolmandikku kaks endale lähedast erakonda, 12% aga omas vaid ühte kindlat lähedast erakonda. Muulaste seas ei seostanud oma vaateid ja huve ühegi erakonnaga 38%, 22% nimetas vaid ühte erakonda ja 40% tõi esile kaks neile lähedast erakonda.

Tuleb tõdeda, et nii eestlaste kui venekeelse elanikkonna seas on arenenud demokraatliku ühiskonna kriteeriumide seisukohalt veel liiga suur selliste inimeste osakaal, kes ei ole valmis teadlikeks poliitilisteks valikuteks ja keda seetõttu on kergesti võimalik muuta poliitika passiivseteks objektideks. Vastajate poolehoidu konkreetsetele erakondadele näeme tabelist 2.4.

Valdavalt olid eelistused seotud kuue parlamendierakonnaga. Vaid 5% vastajate koguhulgast leidis, et nende poolehoid kuulub pigem mõnele Riigikogus mitte esindatud erakonnale (Vasakparteile, Kristlikule Rahvaparteile, mõnele vene erakonnale vms). Seega võib pidada Eesti erakondade maastikku juba piisavalt kristalliseerunuks. Võrreldes kindlat erakonda eelistanud inimeste hoiakuid ja aktiivsust nende omaga, kellel ei olnud ühtegi meelepärast erakonda, võib järeldada, et erakondliku enesemääratluse puudumi-

sega kaasneb ka väiksem huvi ühiskonna probleemide suhtes ja madalam aktiivsus poliitikavälistel üritustel või kodanikeühendustes osalemisel.

Eelnevast selgus, et inimeste sotsiaalsed hoiakud jagunesid küllaltki selgelt nende sotsiaalsest staatusest tulenevalt. Seetõttu pakub huvi, kas sama selge jagunemine on näha ka erakondade valikul. See näitab, kas Eesti poliitikamaastikul on välja kujunenud või hakkab välja kujunema stabiilne, maailmavaatelistest valikutest ajendatud muster.

On põhjust arutada selle üle, milliste oma pooldajaskonna sotsiaalsest eripärast tulenevate huvidega arvestavad erakonnad oma poliitika kujundades. Või vastupidi – kuidas erakondade pooldajaskonna sotsiaalne koosseis mõjutab erakonna tegevust ühiskonna jaoks oluliste probleemide tõstatamisel ja lahenduste otsimisel (vt lisa 8.)? Võib ju eeldada, et Rahvaliidu ja Keskerakonna positsioonid ühiskonna muutustesse suhtumisel on seotud füüsilise töö tegijate ning madalama staatuse ja sissetulekuga inimeste osakaaluga nende toetajaskonnas. Nagu ka paremerakondade poolehoid turuliberalismile on tingitud nende valijaskonna nooremast ja haritumast koosseisust. Kas mitte naiste ja vaimse töö tegijate suurem osakaal Sotsiaaldemokraatliku Erakonna pooldajaskonnas ei mõjuta selle erakonna suuremat murelikkust Eesti tuleviku pärast?

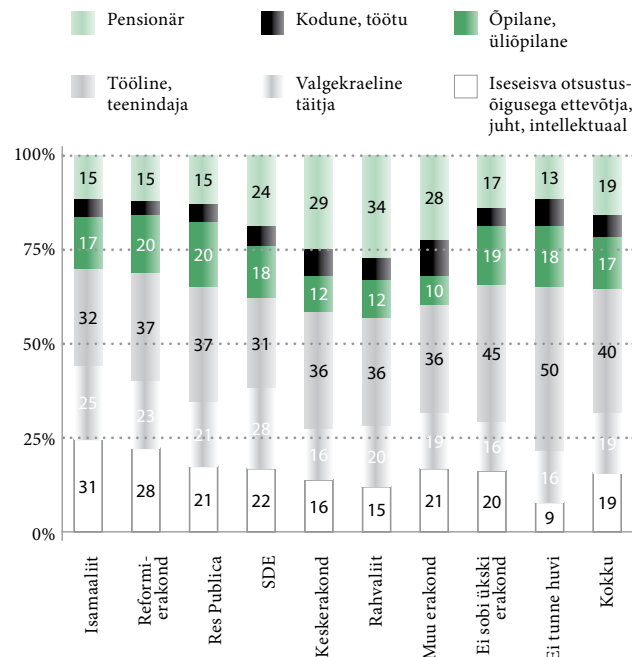
Vasak- ja paremerakondade potentsiaali ühiskondlike arengute mõjutajana aitab võrrelda nende pooldajaskonna “kihistruktuur”, ehk teisisõnu ametialasest positsioonist ja omandist tulenev kuulumine nende hulka, kellel on suurem majanduslik vabadus ja võim otsustada nii iseenda kui teiste tegevuse üle.

Nagu on näha jooniselt 2.25., on suuremad erinevused kui konkreetsete erakondade pooldajate vahel erakondlikku eelistust mitteomavate ja end erakondlikult määratlenud vastajate vahel. On selgesti näha, et eeskätt töölised ja teenindajad ei oska või ei taha oma erakondlikke sümpaatiid määratleda, ehk teiste sõnadega, ei oma poliitiliste valikute tegemiseks piisavalt kas tahet, teadmisi või kogemusi.

Seda võiks tõlgendada ka kui märki enesehinnanguliselt madalamate kihtide sotsiaalse tõrjutuse tendentsist Eesti poliitikaväljal. Samas on aga erakondade pooldajaskonna teenindajate ja tööliste osakaal kõige väiksem just sotside pooldajate hulgas, kus domineerivad vaimse töö tegijad. See tõendab veelkord, et vasak-parem skaala klassikaline sotsiaalne taust pole Eestis näiteks Soome või Saksamaaga võrreldes tänaseni välja kujunenud.

On siiski mõned tähelepannevamad erisused erakondade sotsiaalses taustas, mis tunduvad loogiliselt seostuvat klassikalise parem-vasak jaotusega. Torkab silma, et Isamaa ja Reformierakonna

JOONIS 2.25. ERAKONDADE POOLDAJATE AMETIPOSIITSIOON

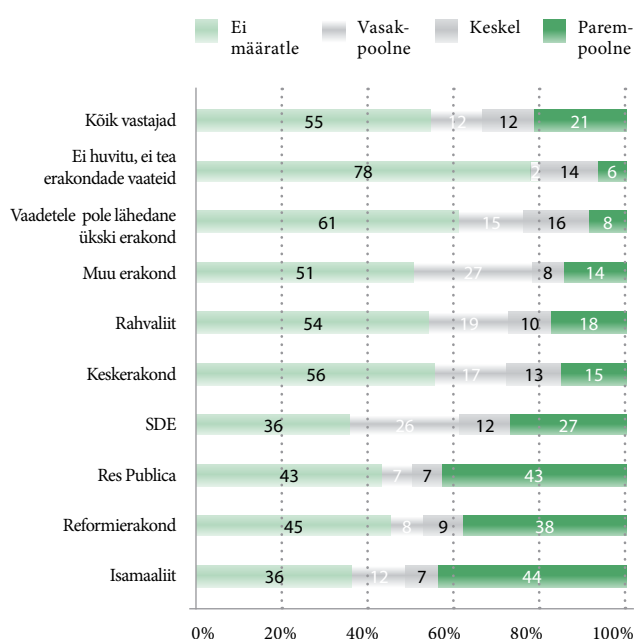

Allikas: MeeMa 2005

toetajaskonnas on keskmisest suurem kaal nn iseseisva otsustusõigusega gruppidel, kellenä käsitlesime ettevõtjaid, tippjuhte ja intellektuaale (kunstnikke, teadlasi). Nende rühmade praktikaga sobib ilmselt rohkem kokku maailmavaade, mis rõhutab individuaalset ettevõtlusvabadust. Samas on ettevõtjaid ja juhte vähem sotside pooldajaskonnas, kus seevastu suurimaks rühmaks on valgekraed-palgatöölised (ametnikud, keskastme spetsialistid), kes ühelt poolt rohkem sõltuvad avaliku sektori arengust, teisalt aga on enam ette valmistatud mõtlema ja arutlema ühiskondlike probleemide üle abstraktsemal viisil, mitte ainult oma isiklikust huvist lähtudes.

Keskerakonna ja Rahvaliidu toetajad eristuvad pensionäride suure erikaalu poolest, samas kui nendes on valgekraesid ja iseseisva otsustusõigusega isikuid kokku keskmisest vähem. Seega võib oletada, et Eesti vasakerakondi ühendavaks jooneks on nende inimeste esindamine, kelle huvid on seotud rohkemal määral avaliku sektori arengust, kuid SDE seisukohalt on määravam selle valdkonna professionaalide, töötajate vaated, Keskerakonna ja Rahvaliidu puhul aga n-ö sotsiaalsfääri klientide vaatepunkt. Res Publica on sellel pildil pigem sarnane Reformierakonnale, ehkki tema pooldajate seas on veidi väiksem kaal spetsialistidel kui iseseisva otsustusõigusega rühmal, seda õppurite ja koduste suurema osakaalu tõttu pooldajaskonnas.

JOONIS 2.26. ERAKONDADE POOLDAJATE ENESEMÄÄRATLUS PAREM-VASAK SKAALAL

Allikas: MeeMa 2005

Kokkuvõttes võime oletada, et nii nagu see on väljakujunenud demokraatlikes ühiskondades, hakkab ka Eesti erakonnamaastikku järjest rohkem kujundama erakondade pooldajate sotsiaalne taust, millega seostuvad erinevad maailmavaatelised positsioonid.

ERAKONDADE POOLDAJAD VASAK-PAREM SKAALAL

Endale lähedase erakonna valiku kõrvutamisel enesemääratlusega vasak-parem skaalal selgus, et see mängib paremerakondade pooldamises suuremat rolli kui Eestis traditsiooniliselt vasakpoolseteks peetud erakondade puhul (vt joonis 2.26.). Võime tõdeda, et Eesti poliitilisel maastikul on paremerakondade profiil selgemini välja kujunenud kui vasakpoolsete oma.

Kolme erakonna – Isamaaliidu, Res Publica ja Reformierakonna – pooldajate seas on mitmekordselt rohkem end parempoolseks pidavaid inimesi. Kõige suurem maailmavaateliselt määratletud inimeste osakaal (64%) on aga sotsiaaldemokraatliku erakonnaga toetajate seas. SDE toetajaskonnas on ka parlamendierakondadest kõige suurem vasakpoolsete osakaal. Kuid samas on SDE toetajaskonnas ka parempoolsete vaadetega inimesi sama palju kui vasakpoolseid. Teadlike vasakpoolse maailmavaatega inimeste ja parempoolsete vaadetega inimeste võrdne kaal SDE valijaskonnas on üks põhjus, miks selle erakonna identiteediprobleemid on jätkuvalt aktuaalsed. Samalaadne vasak-parem tasakaal valitseb ka Keskerakonna ja Rahvaliidu pooldajate seas,

ainult selle vahega, et neid erakondi iseloomustab SDE ja parempoolsete erakondadega võrreldes väga suur ebamäärane maailmavaatega inimeste osa.

Siiski võime pooldajaskonna sümpaatiate alusel Eesti poliitikaväljal tegutsevad erakonnad jagada tinglikult parempoolseteks (IL, RP ja Ref) ja vasakpoolseteks (õigemini küll vasaktsentristlikeks – SDE, KE, RL). Viimastele võime liita ka kaduvvääkse toetajaskonnaga Vasakpartei.

Kuna valida sai kahte erakonda, siis aitab maailmavaatelist jaotust selgemini näha see, kui jälgime erakondade eelistuste järjekindlust parem- või vasakpoolse suuna erakondade kasuks. Ilmneb, et kuigi vasak-parem telge ei peeta Eesti poliitilisel maastikul veel nii selgeks eraldusjooneks nagu see on Euroopa vanades demokraatiates, näitavad küsitlustulemused siiski maailmavaateline seadmise märke. Tervelt 41% vastanuist tegi oma valikuid skaala samalt poolelt, samas kui 29% ei lähtunud valikus vasak-parem eristusest, vaid valis ühe eelistuse ühelt, teise teiselt poolt.

Kahest eelistatud erakonnast olid:

ainult vasakpoolsed (SDE, KE, RL, VP)	22%
ainult parempoolsed (IL, RP, REF)	19%
üks vasakult, teine paremalt	29%
ei valinud ühtegi erakonda	30%

Need arvud kõnelevad sellest, et ehkki Eesti erakondade toetajaskonnas hakkab välja kujunema selgem maailmavaateline profiil, võib siiski veel kolmandik erakondade pooldajatest muuta oma eelistusi kogu vasak-paremskaala ulatuses. Ligi kahe kolmandiku valijate ebaselgus vasak-parem valikutes seletab erakondade ettevaatlikkust maailmavaatelist laadi valimisloosungite sõnastamisel, eelistades üldsõnalisi sloganeid nagu „Meiega võidavad kõik!”, „Meie muudame!”, „Uus poliitika”, „Eesti edu eest” eelistamist.

Inimeste maailmavaatelistel veendumustel seotus konkreetsete erakondade eelistamisega selgub, kui vaatleme erakondade pooldajate nõustumist liberaalset või sotsiaalset poliitilist valikut väljendavate väidetega.

Tabelist 2.5. näeme, et parem- ja vasakpoolsete erakondade pooldajate meelsusindeksite väärtused on üsna selgesti seotud nende erakondade ideoloogilise kuvandiga: keskmisest kõrgemal on vasakpoolse maailmavaate indeksi poolest SDE, Rahvaliidu ja Keskerakonna pooldajad, samas kui keskmisest kõrgema parempoolsuse indeksi alusel on keskmisest kõrgemal Reformierakonna, Isamaaliidu ja Res Publica pooldajad. Seega, vastupidiselt laialt levinud arvamusele on Eesti erakondade maailmavaateline kuvand parem-vasak skaalal ka erakondade eelistamisel otsustavaks teguriks.

TABEL 2.5. ERAKONDADE PINGEREAD POOLDAJATE MEELSUSINDEKSITE ALUSEL

Millised Eesti erakonnad on Teie huvide ja vaadete seisukohalt Teile kõige lähemad?					
Muu erakond	3,28	Muu erakond	3,43	Res Publica	3,20
Rahvaliit	2,82	SDE	2,89	Isamaaliit	3,14
Mitte ükski erakond	2,76	Rahvaliit	2,77	Reformierakond	2,89
Isamaaliit	2,65	Mitte ükski erakond	2,70	Kõik eesti vastajad	2,74
Res Publica*	2,64	Keskerakond	2,69	Mitte ükski erakond	2,61
SDE*	2,62	Kõik eesti vastajad	2,49	Rahvaliit	2,50
Keskerakond*	2,57	Isamaaliit	2,32	SDE	2,49
Kõik eesti vastajad	2,56	Reformierakond	2,31	Keskerakond	2,44
Reformierakond	2,39	Res Publica	2,09	Muu erakond	2,21

*Erinevus üldkeskmisest jääb statistilise vea piiridesse

Allikas: MeeMa 2005

Vaadeldes erakondade pooldajate eristumist rahvusliku konservatiivsuse alusel, on konservatiivsemate valijate eelistus jagunenud Isamaaliidu ja Rahvaliidu vahel, kõige vähem konservatiivsed on Reformierakonna pooldajad ning keskmisest ei eristu Keskerakonna, sotside ja Res Publica pooldajad.

On tähelepanuväärne, et nii need, kes ei poolda ühtki erakonda kui need, kelle eelistuseks on mõni Riigikogust välja jäänud erakond, on oma hoiakutelt märgatavalt konservatiivsemad ja vähemuste suhtes enam sallimatud kui parlamendierakondade toetajad. Samas on neile enam omane vasakpoolsus kui parempoolsus.

ERAKONDADE POOLDAJATE SUHTUMINE EESTI ARENGUTESSE

Kuna klassikalised poliitilised ideoloogiad vasak-paremskaala ja konservatiivsus-liberaalsus aitavad ainult osaliselt määratleda erakondade kuvandit, on oluline võrrelda erakondade pooldajaskondi ka teiste maailmavaatelistel küsimustel kaudu. Oluliseks eristajaks osutub siinkohal mineviku-tuleviku mõõde, millega MeeMa uuringus olid seotud ühelt poolt küsimused suhtumisest Eestis toimunud muutustesse ja tulevikuhoitude tunnetamine, teisalt nõukogude minevikuga seotud hoiakud, sh nõustumine "Plats puhtaks!" poliitikaga ja omandi tagastamisega.

Kui vasak-parem skaala viib samale poolele sotsid, Keskerakonna ja Rahvaliidu, siis minevikutuleviku teljel asuvad sotside pooldajad lähemal Isamaaliidule, Reformierakonnale ja Res Publicale. Tulevikuarengute ohtusid tajuvad aga kõige teravamalt sotsiaaldemokraadid, vastandudes siin muretusega silma paistvatele Reformierakonna pooldajatele. Suhtumises "Plats puhtaks!" loosungisse on

Reformierakond aga lähemal Keskerakonnale ja Rahvaliidule kui Isamaale ja Res Publicale. Suhtumises muutustesse on Keskerakonna ja Rahvaliidu pooldajad pigem negatiivselt häälestatud poolel, samas kui sotsid koos paremerakondadega suhtuvad muutustesse valdavalt positiivselt (vt tabel 2.6.).

Võime niisiis väita, et 2006. aasta alguseks erisustid kõigi Eesti erakondade pooldajaskonnad üksteisest suhteliselt selgesti kahel poliitilisel maastikku struktureerival teljel: esiteks selle poolest, kuidas nad suhtuvad riigi sotsiaalsesse rolli, mis on võrdlemisi lähedane klassikalisele vasak-parem jaotusele, ja minevik-tulevik teljel, milles ühendub hinnang minevikule ja kaasaminek ühiskonnas toimunud muutustega (vt joonis 2.27.).

Selline poliitikamaastiku struktuur tuli eriti selgesti ilmsiks 2006. aasta presidendikampaanias, mille käigus mitte niivõrd vasak-parempoolsus kui suhtumine nõukogude minevikku ning Eesti avanemisesse Läände muutus kõige olulisemaks eraldusjooneks sotside, Reformierakonna, Isamaaliidu ja Res Publica ühiskandidaadi Toomas Hendrik Ilvese ja Rahvaliidu ning Keskerakonna kandidaadi Arnold Rüütli vahel.

ERAKONNAD JA EESTI ÜHISKONNA VALMISOLEK MUUTUSTEKS

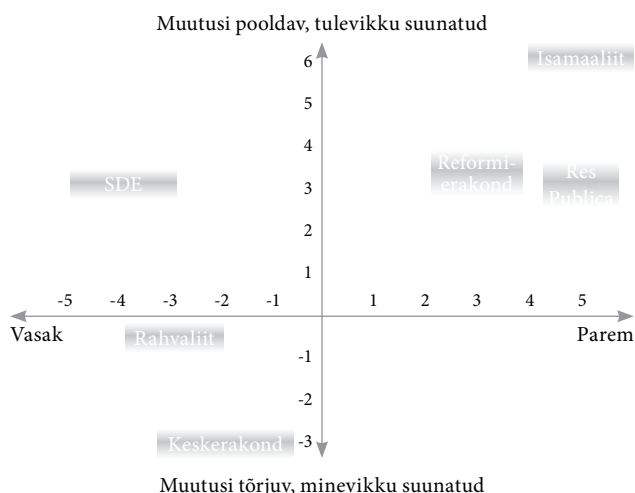
Eesti arengustrateegia „Säästev Eesti 21” autorid on veendumusel, et Eesti jätkusuutlikkuse eelduseks on järgmistel kümnenditel toimuv selge arengukiirendus. See ei ole võimalik senise vähesekkva riigi mudeli ning majandusedu keskse liberaalse poliitika jätkumise teel, vaid eeldab ülemäära suureks paisunud sotsiaalsete erisuste pehmemdamist ning kaasavama vähemustepoliitika rakendamist (Säästev Eesti 21, 2005).

TABEL 2.6. ERAKONDADE POOLDAJATE HOIAKUD MINEVIKU NING ÜHISKONDLIKE MUUTUSTE SUHTES

	Isamaaliit	Reformi- erakond	Res Publica	SDE	Kesk- erakond	Rahvaliit	Kesk- erakond
ENSV-s oli turvalisus suurem	49	51	42	57	70	65	56
ENSV-s oli heaolu suurem	36	41	39	47	61	57	48
ENSV-s olid inimesed hoolivamad	43	42	38	46	60	55	50
Ei nõustu, et ENSV-s polnud midagi head	51	48	46	61	66	67	56
„Plats puhtaks!” loosung oli õige	41	28	36	30	17	22	25
Pooldab Eesti astumist Euroopa Liitu	37	36	35	29	24	29	27
Hindab väga positiivselt Eestis 15 aasta jooksul toimunud arenguid	43	40	39	33	26	30	28

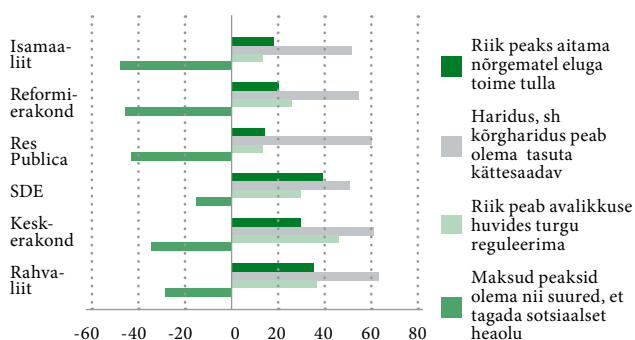
Allikas: MeeMa 2005

JOONIS 2.27. EESTI POLIITIKAMAASTIK 2006. AASTA ALGUSEKS ERAKONDADE POOLDAJATE HOIAKUTE ALUSEL

Allikas: MeeMa 2005

JOONIS 2.28. ERAKONDADE POOLDAJATE SOTSIAALPOLIITILISED (NÕUSTUJATE JA MITTENÕUSTUJATE SALDO)

Allikas: MeeMa 2005

Millised on sotsiaalse innovatsiooni eeldused Eesti ühiskonnas? Kas vasak- ja parempoolsele skaalal eristuvate erakondade pooldajaskond erineb omavahel soovilt tugevdada sotsiaalse ümberjaotuse printsiipi ning suurendada avalike teenuste pakkumise ja sotsiaalkaitse tugevdamise huvides riigi rolli turukonkurentsi mõjude reguleerimisel või annavad valijate hoiakud erakondadele aluse konsensuse leidmiseks neis küsimustes?

Nagu näeme jooniselt 2.28., iseloomustab vasakpoolseid erakondi tugevamalt kui parempoolseid nende pooldajate seas domineeriv ootus, et riik aitaks nõrgemal toime tulla. Veidi nõrgemal kujul, kuid siiski ülekaalus on see seisukoht aga ka parempoolsete erakondade toetajate hulgas. Samuti pooldab enamus kõigi erakondade toetajaid sotsiaalse turumajanduse põhipostulaati, et riik peab avalikes huvides turu mõjusid reguleerima.

Samas on tähelepanuväärne, et ka vasakpoolsemate erakondade pooldajaskonnas domineerib soov hoida makse igal juhul madalal. Seega – ehkki sotsiaalse turumajanduse ideed on ülekaalus, pole sellele vastav rahapoliitika muutus populaarne. Samas küsimusele, kas riik peaks turgu rohkem avalikes huvides reguleerima, on positiivselt vastanute hulk kõigi erakondade toetajaskonnas suurem kui puhast vabaturumajandust ja mittesekkuvat riiki toetajate osakaal. Kuigi kõigi erakondade pooldajate seas on enamus nõus sellega, et haridus, sealjuures ka kõrgharidus oleks tasuta kättesaadav, on selle sooviga vastuolus mittenõustumine väitega, et tasuta avalike teenuste tagamiseks peaks riik koguma rohkem maksumaksjate raha.

Saame rääkida Eesti avalikkuses valitsevast kahest sisult vastandlikust konsensusest: ühelt poolt üksmeelsest soovist mitte tõsta maksumaksja osalust avalike teenuste rahastamisel, teisalt aga sama üksmeelsest ootusest riigi poolt osutatavate avalike teenuste kättesaadavuses. Sellest näeme, et erakondade

toetajaskonna hoiakud ei kõnele selle poolt, et Eesti ühiskond oleks valmis poliitilise paradigma põhjalikumaks muutmiseks. Selline sisevastuolu on tunnuslik postkommunistlikule siirdeideoloogiale, mida ühelt poolt verimivad sotsialistlikud arusaamad riigi ülesannetest heaolu kindlustajana, teisalt aga kujundavad konkurentsühiskonna individualistlikud väärtused ja liberalistlikud arusaamad “õhukesest riigist”, millele on võõrad maksumaksja kohustuste ja sotsiaalse solidaarsuse ideed.

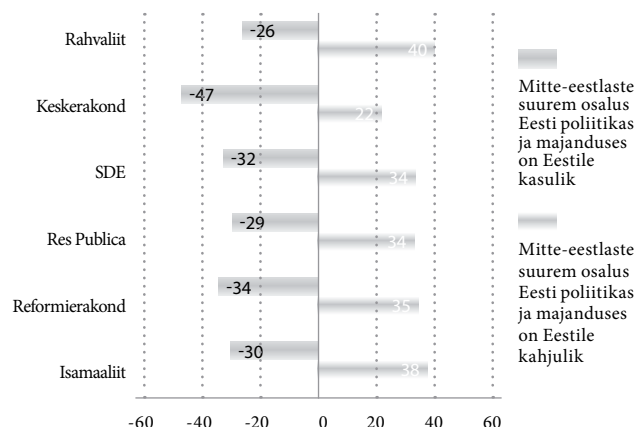
Eesti ühiskonna teine valus probleemidering on seotud mitte-eestlaste integratsiooniga. Nagu nägime eelnevast viimase kolme aasta muutustele antud hinnangute kokkuvõttest, oli nii eestlaste kui mitte-eestlaste seas valdav kriitiline suhtumine integratsiooni edukusse. Aastaid on sotsiaalteadlased soovitanud suurendada tähelepanu integratsiooni sotsiaalsele ja majanduslikule küljele ning kaasata mitte-eestlastest kodanikke aktiivsemalt Eesti poliitikasse.

2005. aasta MeeMa küsimustikus sisaldus küsimus suhtumisest mitte-eestlaste kaasamisse Eesti poliitikasse ja majandusse. Valdav enamus eestikeelseid vastajaid oli selles suhtes eitavalt häälestatud, samas kui venekeelsed vastajad oma enamuses pidasid seda vajalikuks. Kas poliitiliselt aktiivsed, end erakondadega samastavad inimesed on selles suhtes erinevad ja rohkem valmis sotsiaalseks innovatiivsuseks, suuremaks avatuseks “teiste” vastu? Nagu näeme, (joonis 2.29.) on kõigi erakondade pooldajate seas nii muulaste suuremat kaasamist toetajaid kui vastaseid, kusjuures negatiivne hoiak mitte-eestlaste kaasamise on väikeses ülekaalus kõigi erakondade pooldajate seas, v.a Keskerakond.

Samuti viitavad uurimistulemused **sotsiaalse sallivuse küllalt madalale nivoole** Eesti poliitiliselt aktiivses elanikkonnas. Kõigi erakondade pooldajate seas on üsna ühtlaselt ülekaalus vastumeelsus avalikult tunnustada vähemusi, kelle kombed ja väärtused erinevad üldiselt omaksvõetud elustiilist, väärtustest ja käitumistavade. Ehkki abstraktselt pooldatakse kultuuride vahelisi kontakte, ollakse valdavalt tõrjuv “teisega” avalikus kohas kokku puutudes (vt joonis 2.30.). Erakondade minimaalsed erinevused selles suhtes näitavad, et poliitiline tahe Eesti ühiskonnas sallivuse suurendamiseks praktiliselt veel puudub.

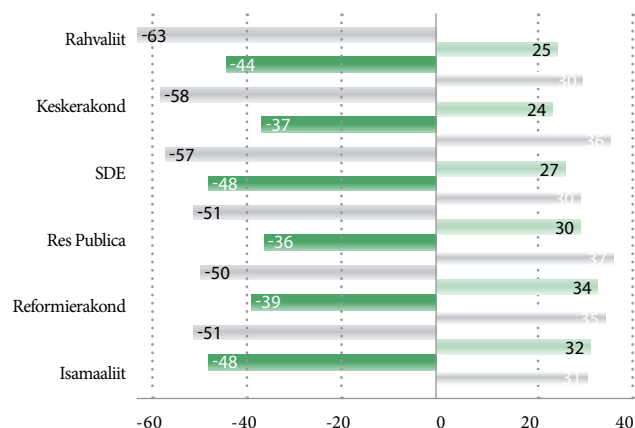
Kokkuvõtteks võime tõdeda, et Eesti poliitiline maastik on järjest enam võtmas klassikalist, traditsioonilistest poliitilistest ideoloogiast lähtuvat kuju. Vasakpoolsete erakondade pooldajatele osutusid tunnuslikeks liberaalset ja sotsiaalset maailmavaadet eristavad küsimused sellest, kas riik peaks vabaturu toimimist reguleerima ning kas riigil tuleks enda peale võtta teatud kohustusi ühiskonna liikmete heaolu tagamiseks. Parempoolsete erakondade pooldajatele on iseloomulik riigi rolli väiksem rõhutamise, aga ka veendumus isikliku konkurentsi-

JOONIS 2.29. SUHTUMINE MITTE-EESTLASTE KAASAMISSE ERAKONDADE POOLDAJATE SEAS

Allikas: MeeMa 2005

JOONIS 2.30. ERAKONDADE POOLDAJATE SUHTUMINE “TEISTESSE”, ÜLDISEST NORMIST KÕRVALE KALDUVASSE ELUSTIILI

- Oma kodu ja kitsamas ringis võivad inimesed käituda nii nagu tahavad, kuid mind häirib, kui inimesed oma kõrvalekalduvusi avalikult välja näitavad
- Mul pole midagi selle vastu, kui inimesed, kelle elustiil erineb märgatavalt ühiskonna keskmisest, seda avalikult välja näitavad
- Vähemused peaksid arvestama enamuse tahet ning järgima ühiskonnas üldkehtivaid väärtusi ja käitumisnorme
- Parem on lasta vähemustel elada oma väärtuste ja normide järgi, ühtsete normide kehtestamine suruks alla üksikindiviidi õigusi

Allikas: MeeMa 2005

võime olulisusest elus edasijõudmisel ning radikaalsete turumajanduslike reformide positiivsest rollist Eesti arengus. Samas võib nii parem- kui vasakpoolsete valijate puhul täheldada sisult vastandlikku konsensust: ühelt poolt üksmeelset soovi mitte tõsta maksumaksja osalust avalike teenuste rahastamisel, teisalt aga sama üksmeelset ootust riigi poolt osutatavate avalike teenuste paremaks kättesaadavuseks.

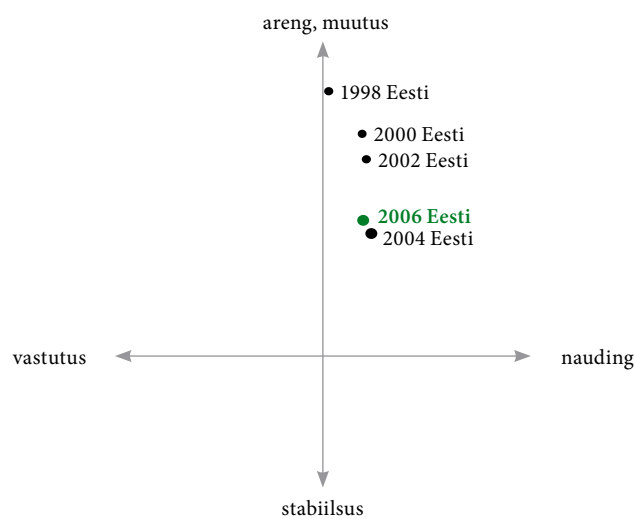
Poliitilise maastiku oluliseks kujundajaks on endiselt rahvusküsimus, millesse suhtumises on pigem märgata konservatiivset identiteedipoliitlist konsensust kui suundumust suuremale avatusele ja vähemuste kaasamisele. Kasvav tööjõu defitsiit ning sellest tulenev surve avada Eesti tööturg

sissetulnud tööjõule on tugevas vastuolus valijaskonna enamuse konservatiivsete ja tõrjuvate hoiakutega. Selline ühiskondlik taust ei soodusta sotsiaalseid uuendusi selles valdkonnas ja töötab vastu taotlustele kaasata vähemusi aktiivsemalt Eesti riigi ja majanduse innovaatilisse arendamisse.

2.5. Eesti elanike väärtusmaailm

Selleks, et paremini mõista ühiskondlikke jõujooni, millele asetused eelnevas käsitluses Eesti suuremad erakonnad, on mõtet vaadelda ka Eesti inimeste üldisemate väärtushinnangute muutumist.

JOONIS 2.31. EESTI ELANIKE VÄÄRTUSHINNANGUTE DÜNAAMIKA 1998–2006⁹

Telgede keskpunkt: Euroopa 2002

Väärtushinnangud on suhteliselt stabiilsed veendumused mingite eesmärkide ja käitumisviiside headusest ja õigsusest. Nad ei mõjuta inimese käitumist otseselt, vaid on kui filtrid, mis määravad seda, kuidas inimene mingit informatsiooni tõlgendab ning seeläbi oma käitumist kujundab.

Väärtushinnangute uurimiseks on välja töötatud erinevaid meetodikaid. Alljärgneva käsitluse aluseks on RISC uuringu⁸ andmed, mis kajastavad Eesti elanike väärtushinnanguid läbi aastate. Kui väärtushinnanguid võib jagada terminaalseteks väärtusteks ehk lõpp-eesmärgi puudutavateks väärtusteks (näiteks mugav elu, sõprus, armastus, vabadus, õnn, rahu) ja instrumentaalseteks väärtusteks ehk soovitud viisideks lõppeesmärkide saavutamiseks (näiteks ambitsioonikus, viisakus, avatus, vastutustundlikkus), siis RISC uuring keskendub pigem viimastele.

Eesti elanike väärtushinnangud on aastatel 1998–2006 oluliselt muutunud dimensioonil areng ja muutused *versus* stabiilsus liikudes aastastalt üha enam stabiilsuse väärtustamise suunas (vt joonis 2.31.). Selline suhteliselt suur väärtushinnangute nihe on iseloomulik just postsotsialistlikele riikidele, mille ühiskonnakorraldus on radikaalselt muutunud, samas kui väljakujunenud kapitalistlikes ühiskondades võtab väärtushinnangute muutumine enam aega (Vihalemm & Masso 2003).

⁸ RISC (Research Institute of Social Changes) uuringut viib Eestis alates 1990ndatest läbi TNS Emor. Tegemist on rahvusvahelisele meetodikale põhineva väärtushinnangute uuringuga, mis tugineb ligi sajale käitumispõhimõtteid ja eluorientatsioone puudutavale indikaatorküsimusele. Uuringu sihtrühmaks on 15–74aastased Eesti elanikud. Uuring viiakse läbi kombineerides isetäidetavaid ankeete ning personaalintervjuusid vastajate kodudes. Sama meetodika järgi viiakse väärtusuuringuid läbi mitmetes teistes Euroopa riikides, mis tagab võrreldavuse.

⁹ Vertikaaltelg väljendab inimeste häälestust muutuste suhtes. See eristab inimesed, kes hindavad kõrgelt erutavat ja mitmekesist elu (teljel üleval) ja inimesed, kes eelistavad rahulikku ja rutiinset elu (teljel all). Esimesed ootavad ergutust ja väljakutseid, teised tahavad kindlust ja turvalisust.

Naudingute ja vastutuse telg eristab individualistlikke ja kollektivistlikke väärtusi. Naudingule orienteeritud lähtuvad isiklikest vajadustest ja soovidest, vastutuse tähtsustajad arvestavad kaasinimestega, on hoolivamad.

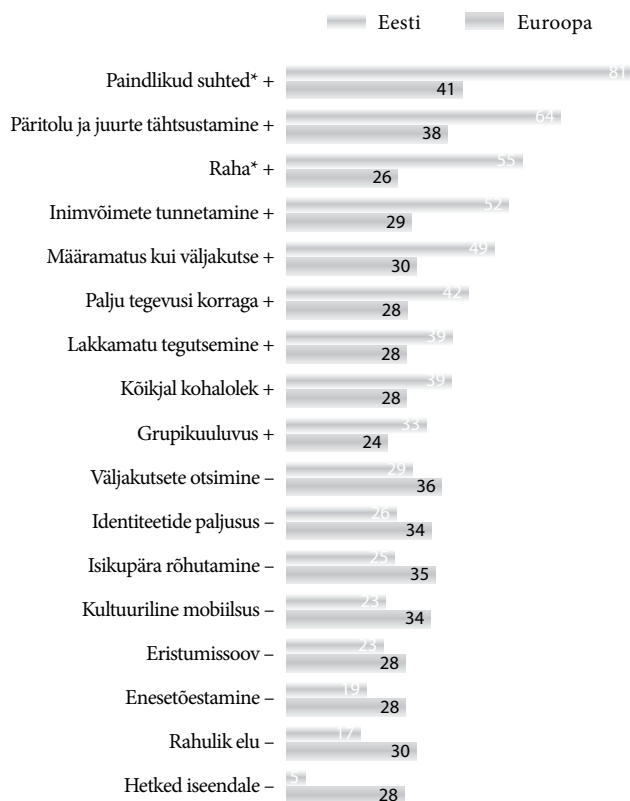
Kõige olulisem nihe stabiilsuse väärtustamise suunas tekkis just 2002.–2004. aasta vahel, mil vahepealse majanduslanguse mõju taandus ja inimeste elujärg kiirelt paranema hakkas. 2004.–2006. aasta lõikes on liikumine stabiilsuse suunas aga peatunud. Elu Eestis on suurel määral paika loksunud, radikaalsete reformide aeg on möödas, Eesti kuulub NATOsse ja Euroopa Liitu, mille liikmeks saamine moodustas suure osa taasiseseisvumisjärgsetest pingutustest, inimeste materiaalne heaolu kasvab. Kas Eesti elanikud liiguvad mööda telge veelgi suurema stabiilsuse väärtustamise poole, kus on ka jõukad Euroopa demokraatiad nagu Saksamaa, Suurbritannia, Soome ja Rootsi, seda näitab aeg. Liigne rahulolu kätkeb endas ka ohtu sumbuda paigalseisu, kuid sellesse punkti Eesti elanikud tervikuna veel jõudnud pole.

Teatav stabiilsus võib samas olla vajalik, sest kuigi eestimaalased on endiselt eurooplastest muutustelaltimad, ei ole aastate jooksul toimunud nihet sotsiaalsete väärtuste hindamise suunas. Tööd tehes ja raha teenides on pehmemad väärtused paratamatult tahaplaanile jäänud. Pigem ollakse huvitatud lühiajalistest või kohestest, eeskätt naudingut pakkuvatest kogemustest, mitte niivõrd pika aja pärast tulemusi andvatest muutustest. Sellega kaasneb ka raha väärtustamine, kuivõrd see on keskne vahend naudingulise elu ja suurema turvalisuse saavutamiseks nii enda kui oma pere jaoks.

Naudingute ja vastutuse telg väljendab teatud määral ka individualistlike ja kollektivistlike väärtuste tähtsaks pidamist. Naudingulise elu väärtustajad lähtuvad ennekõike oma individualistlikest huvidest, vajadustest ja soovidest; sellal kui vastutuse poolt tähtsamaks pidajad arvestavad kaasinimestega enam, on hoolivamad ja abistavamad. Vastutusväärtuste kandjad ei seisa muutustele vastu, kuid nad peavad oluliseks muutuste ning nende võimalike tagajärgede hoolikat läbikaalumist. Võrreldes naudingulisele poolele kuulujatega on neile olulised ka erinevate tegevuste ja sündmuste moraalsed ja eetilised aspektid.

Võrreldes eestimaalasi ja eurooplasi iseloomustavaid väärtustrendide¹⁰ (vt joonis 2.32.) näeme, et eestlased on enam avatud muutustele ning harjunud elama kiiret ja toimekat elu. Ligi pool elanikkonnast võtab määramatust – seda, et elu on täis ootamatuid sündmusi, millega tuleb toime tulla – väljakutsena. See peegeldab tegelikku olukorda: kiireid muudatusi täis elu on inimesi paratamatult valmistanud ette uuteks keerdkäikudeks valmis olema: kui 2000. aastal iseloomustas see väärtus 37% elanikkonnast, siis 2006. aastaks oli näitaja kasvanud 49%-le. Keskmisest mõnevõrra enam

JOONIS 2.32. VÄÄRTUSTRENDID: EESTI VÕRRELDES EUROOPAGA

Allikas: RISC Eesti uuring 2006; Euroopa keskmine põhineb Prantsusmaa, Saksamaa, Suurbritannia, Itaalia ja Hispaania 2005 ja *2003 aasta RISC andmetel. “+” statistiliselt oluliselt Euroopast enam; “–” statistiliselt oluliselt Euroopast vähem.

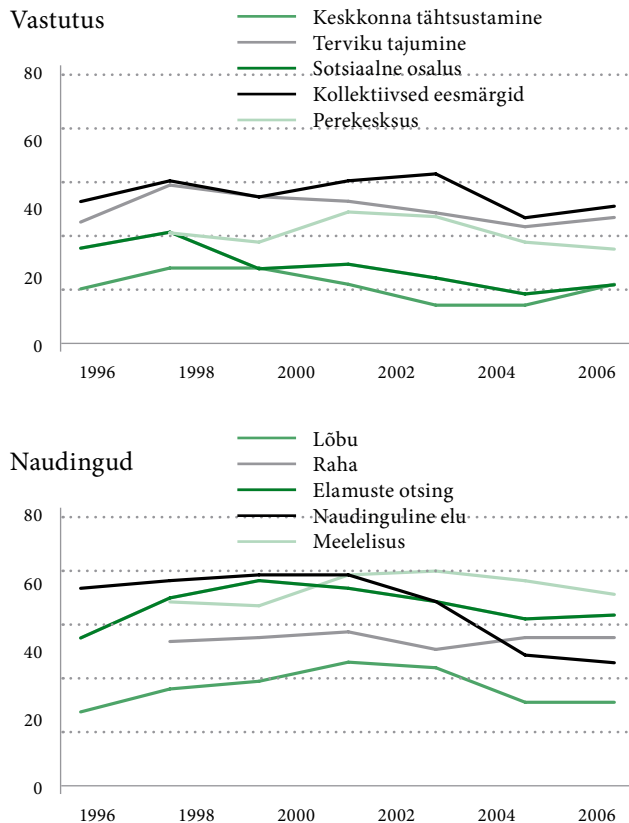
iseloomustab see väärtustrend alla 30aastasi eestlasi ning eelkõige meesterahvaid.

Kuivõrd ollakse harjutud elama kiiresti muutuv maailmas, siis loodetakse abi pigem tegutsemisest vastavalt olukorrale, kui kindlatest reeglitest ja kavadest. Paindlike suhete väärtustamine näitab seda, et enamik elanikest tähtsustab võrdseid sotsiaalseid võimalusi vastandina formaalsetele struktuuridele või autoriteetidele. See trend kirjeldab soovi horisontaalsete sotsiaalsete suhete järele, kus ei ole käsutajaid, vaid pigem on inimesed, kes lükkavad asju käima.

Samuti peetakse oluliseks pidevat uute kogemuste omandamist ja enda edasiarendamist (inimvõimete tunnetamine). Normaalne on pidevalt teha mitut tegevust korraga (iseloomulik just noorematele, alla 30aastastele inimestele), samas kui käed rüpes istumine ja eesmärgistatud tegevus oleks ajaraiskamine (lakkamatu tegutsemise väärtustrend

¹⁰ Väärtustrendid on väärtusorientatsioonid, mis moodustuvad 2–3 erineva ankeedis mõõdetava üksikväite alusel.

JOONIS 2.34. VASTUTUSE JA NAUDINGUGA SEOTUD VÄÄRTUSTRENDID EESTIS

Allikas: RISC Eesti uuringud 1996–2006

iseloomustab Eestis just keskealisi ja vanemaid inimesi). Euroopast oluliselt vähem ollakse Eestis rahul eluga sellisena, nagu see on, ikka soovitakse minna edasi ja proovida midagi uut. Argitoimetustest tagasitõmbumine ning ajavõtmine asjade väärtustamiseks ning iseendaga olemiseks (hetked iseendale) pole oluline suuremale osale elanikkonnast: Euroopas väärtustab neid tegevusi aga ligi kolmandik.

Eestimaalaste kiire ja toimekas elu kätkeb endas siiski paraja annuse alalhoidlikust ning paiksust. See, et muudatustega püütakse toime tulla, ei tähenda, et neid ilmtingimata otsitakse ja et nendega toimetulekus enesetõestamise võimalust nähakse. Innovaatilisuse aluseks olevat enesetõestamise vajadust ja väljakutsete otsimist on eestlastes eurooplastega võrreldes vähem. Pigem püütakse hoida madalat profiili: teistest eristumine, oma isikupära rõhutamine ning oma identiteediga mängimine huvitavad väheseid. Ka rändurihinge jääb eestimaalastel vajaka: kultuuriline mobiilsus, mida iseloomustab valmisolek minna teise riiki elama ja töötama või osata reisides kohanduda kohalike tavade ja kommetega, on iseloomulik vaid veerandile elanikkonnast. Pigem väärtustatakse oma riigi

ajalugu ja traditsioone, tuntakse huvi oma kodupaiga sündmuste vastu ning otsitakse pidepunkte möödunust ja mälestustest. See väärtustrend on siiski iseloomulikum elanikkonna vanemale osale, eelkõige just üle 50aastastele, kes aga oma suure osakaaluga mõjutavad üldise väärtuspildi kujunemist oluliselt. Oluline on kuulumine väiksematesse gruppidesse koos selliste inimestega, kellega jagatakse ühist ajalugu ja väärtusi. Eestimaalane on hea muudatustega kohaneja, mitte riskeerija. Näiteks nõustub 87% elanikkonnast väitega, et elus on parem olla ettevaatlik: hoiak, mida 50 okupatsiooniaastat kindlasti kinnistas.

Analüüsides vastutuse ja naudingutega seotud üksikväärtusi täpsemalt, näeme, et naudingutega seotud väärtused on praeguseks hetkeks ületanud sajandivahetuse alguses tekkinud teatud kõrgperioodi ning on kas stabiliseerunud või on nende olulisus veidi langenud (vt joonis 2.34.). Ometi on selliste väärtuste kandjaid enam kui vastutusega seotud väärtuste kandjaid. Vastutusväärtuste puhul on viimase paari aasta lõikes samuti toimunud mõningane languse stabiliseerumine. Suurim osa elanikkonnast – ligikaudu 40% – arvab, et oluline on leida ühiskonna jaoks ühiseid eesmärgi ning arvestada nii isiklike kui kollektiivsete vajadustega. Pisut väiksemat osa iseloomustab terviku tajumine: huvi lähemate ja kaugemate sündmuste ja nende mõjude suhtes praeguste ning tulevaste sugupõlvade elule ning usk, et oma tegudega suudetakse mõjutada tervikut. Kuigi riiklikul tasandil on perekonda üha rohkem väärtustama hakatud, jääb elanikkonnas selliste inimeste osakaal, kes peavad lapsi lahutamatuks osaks elust ning on valmis pereelule palju aega pühendama endiselt suhteliselt väikeseks. Teisalt, võrreldes olukorda 2000. aastal viie suurema Euroopa riigi (Saksamaa, Prantsusmaa, Itaalia, Hispaania, Suurbritannia) keskmisega võib öelda, et nii on see ka Euroopas tervikuna.

Sotsiaalse osalusega seotud väärtused on viimasel kümnendil jäänud materiaalsele selgelt alla. Kui kõrvutada hoolivuse, heategevuse ja osalusega seotud väärtusi materiaalseid väärtusi esindava väärtustrendiga (raha), siis pehmeid väärtusi peab elus oluliseks ligi kaks korda vähem inimesi. Vaadates konkreetseid väärtustrendi aluseks olevaid väited (joonis 2.35.) võib öelda, et kuigi deklaratiivsel tasemel ollakse valmis teiste inimeste ja nende huvidega arvestama, siis tegudeni usub end jõudvat üsna väike osa elanikest. Nii on solidaarsuse aluseks olevaks omaenda ja teiste inimeste huvide ühitamisega nõus iga kolmas eestimaalane neljast, ent oma aega ja energiat heategevusele või ühiskonnaasjade arendamisele oleks suure tõenäosusega nõus loovutama vaid ligikaudu kolmandik neist. Mingeid muudatusi viimase kuue aasta jooksul neis konkreetsetes hoiakutes toimunud pole.

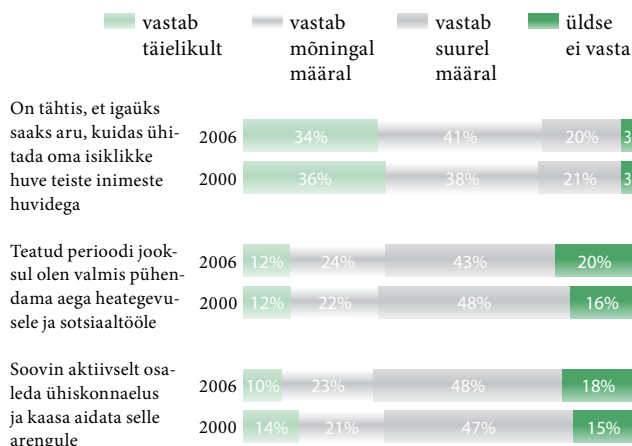
Siiski on osadele ühiskonnarühmadele hoolivuse ja oma panuse andmisega seotud väärtused enam olulised kui teistele. Ühe sellise rühmana eristuvad mitte-eestlased, kelle seas sotsiaalse osaluse väärtustrend on iseloomulik ligi kolmandikule (eestlastest vähem kui viiendikule). Ennekõike eristuvad mitte-eestlased sellega, et mõistavad keskmisest enam vajadust teha ühishuvide nimel kompromisse (83% neist nõustuvad väitega täiel või suurel määral) ning anda oma aktiivne panus ühiskonnale (40% nõustuvad väitega täiel või suurel määral).

Teise rühmana eristuvad 15–24aastased noored, kellest samuti ligi kolmandik peab sotsiaalseid väärtusi olulisteks: kõigi kolme ülalmainitud üksikväitega nõustujaid on kõige enam just nende hulgas. Teisalt aga on materiaalsed, individualistlikumad väärtused noorte jaoks väga oluliselt kohal: raha, väljakutsed, välimus, kuulsus, poodlemine ja teistest eristumine on neile keskmisest tähtsamad. Seega on noored teataval määral üsna vastuoluliste väärtuste kandjad. Sotsiaalse osaluse väärtustamise taga võib olla kas noortele omane tahe erinevaid asju proovida, sealhulgas olla ka sotsiaalselt aktiivne, või siis leiab see aktiivsus kitsama väljundi.

Mõlema rühma puhul tekib kahtlus, et reaalses elus puudub neil sageli võimalus olemasolevat potentsiaali realiseerida. Nii näiteks tunnetavad mitte-eestlased eestlastest teravamalt, et ühiskond vajaks ühist eesmärki, millele end pühendada saaks: nii leiab praktiliselt kolm mitte-eestlast neljast. Võrreldes aga sotsiaalset osalust erinevates vanuserühmades võib öelda, et vanuse kasvades langeb valmisolek midagi ühiste huvide jaoks ära teha kiirelt. Noorte avastamishimu kipub sumbuma alalhoidlikusse materialismi.

Majandusliku heaolu kasvust ning positiivsest tulevikuootusest hoolimata on enamik Eesti elanikest endiselt väga pragmaatilis-materialistlikult orienteeritud. Hoolivama ja sidusama ühiskonna ülesehitamiseks oleks vaja eestimaalaste

JOONIS 2.35. NÕUSTUMINE SOTSIAALSE OSALUSED VÄIDETEGA (% 15-74AASTASTEST ELANIKEST)

Allikas: RISC Eesti uuringud 2000 ja 2006

põhimõttelist väärtushinnangute nihet praeguselt enesekesksuselt enam kaasinimesi arvestava maailmavaate poole. Kas sellise nihke toimumine võiks olla reaalne? Nendes ühiskonnarühmades, kus on see potentsiaal olemas, tuleks selle avaldumist toetada. Ka materiaalse heaolu ühtlasem jaotumine eri ühiskonnarühmade vahel kindlasti suurendab tavalise nihke tõenäosust. Ent seda ei pruugigi toimuda heaolu kasvust hoolimata, kui ühiskonna teadvuses pole põhimõtteliselt vajalikku koostegutsemise valmidust. Näiteks jõukas Suurbritannia kuulub endiselt vastutuse-naudingu teljel pigem viimasele poolele. Eesti puhul lisandub muidugi see aspekt, et demokraatia on veel noor ja osalemiskogemus õhuke. Vaja on aega õppimiseks ja senini on näha olnud, et kui asi on piisavalt tähtis, on inimesed valmis ka ühiskonna arengu huvides välja astuma. Selliseid kogemusi oleks enam vaja ka igapäevase tasandil, alati ei peagi tahtma muuta suuri asju, vaid piisab väikestest.

2.6. Kokkuvõtteks: avalik arvamus kui Eesti elu peegel

Eesti inimeste eluga rahulolu iseloomustav üldnäitaja on tõusuteel. Ent kui vaadata rahulolu elanikkonna üksikute gruppide lõikes, siis tuleb ilmsiks, et üldkeskmise alusel olukorra tõlgendamine

on petlik. Keskmise näitajaga kattuva rahulolutasemega sotsiaalseid grupe on vähe. Küll aga on olemas grupid, kus rahulolu on üle keskmise (alla 40aastased, kõrgema haridusega, Eesti kodanikud,

ettevõtjad ja juhid) ja grupid, kus see jääb keskmisest madalamaks (üle 40aastased, Venemaa kodanikud või kodakondsuseta isikud, töölised, töötud ja pensionärid).

Võrdluses teiste Euroopa Liidu riikidega jääb Eesti rahulolu-pingerea teise poole. Vanadest Euroopa Liidu riikidest edestame vaid Kreekat ja Portugali, uutest liikmesriikidest Slovakkia, Ungarit, Lätit ja Leedut.

Ehkki erinevad rahulolu-näitajad on Eestis kasvamas, eriti valdkondades, mis puudutavad majanduslikku heaolu ja tööhõivet, selgub uuringutulemustest, et Eesti inimesed ei näe riigi majanduslikku arengu piisavat mõju sotsiaalse heaolu paranemisele. Lõhed elukvaliteeti peegeldavas rahulolus on veel küllaltki suured, mis näitab, et mõned ühiskonna rühmad saavad Eesti edust vähem osa kui teised.

Uuringust, millega selgitati välja, kuidas tajutakse Eesti sotsiaalset kihistumist, selgus, et inimesed ei ole rahul praeguse Eesti ühiskonna kihistumisega ega igatse taga ka minevikku. Praegust ühiskonnamudelit käsitleb suurem osa inimesi kui väiksearvulise jõukate grupi vastandumist suhteliselt suurearvulisele vähekindlustatute massile. Keskmisel järjel olevad inimesed on selle nägemuse järgi küll olemas, aga neid on vähe. Enamiku Eesti inimeste jaoks peaks „õiglasel“ ühiskonnas inimesed olema keskmistel positsioonidel või koonduma sotsiaalse hierarhia tipu lähedale.

Kui enamik inimestest soovib üht, tegelikkuses aga realiseerub midagi muud, võib põhjus olla valijate tahte ebapiisavas poliitilises esindatuses. Nagu teisigi postkommunistlikke riike, iseloomustab ka Eesti demokraatiat nõrk institutsionaalne alus, erakondade nõrkus, valijate madal aktiivsus ja vähene usaldus poliitika vastu. Uuringud näitavad, et meil on veel palju kodanikke, kellele valmistab raskusi enda huvidele sobiva esindaja leidmine erakondade seast. Erakondade ja poliitikute usaldusväärsus ühiskonnas on madal.

Seostades erakondlikke eelistusi inimeste sotsiaalsete hoiakutega, selgub, et vaatamata laialt levinud kriitikale, nagu ei esindaks praegused erakonnad piisavalt hästi inimeste maailmavaateid, on Eesti poliitiline maastik jõudmas inimeste poliitiliste tõekspidamiste ja sotsiaalsete hoiakutega järjest paremasse kooskõlla. Siiski ei näita erakondade toetajaskondade hoiakud, et Eesti ühiskond oleks valmis praeguse poliitilise paradigma olulisemaks muutmiseks. Võib rääkida Eesti poliitilises avalikus valitsevast kahest vastandlikust konsensusist – ühelt poolt soovist mitte tõsta maksumaksja osalust avalike teenuste rahastamisel, teiselt poolt aga soovist parandada riigi poolt osutatavate teenuste kättesaadavust. Ka sotsiaalse sallivuse nivoo Eesti ühiskonnas on suhteliselt madal.

Samal ajal on selge nii erakondade kui ka üldise poliitilise paradigma muutumisvajadus. Eesti riigi ja ühiskonna arengustrateegias „Säästev Eesti 21“ peetakse senist turu-liberaalset arengustenaariumi jätkumist perspektiivituks. Üha mitmekesisemaks muutuvate sotsiaalsete väljakutsete esindamiseks avalikus poliitikas ei piisa enam üksnes valijate erakondlikust esindatusest. Vajalik oleks jõuda märksa ulatuslikuma ja laiapõhjalisema sotsiaalse partnerluseni.

Kas Eesti elanikkond on selleks muutuseks valmis? RISC väärtusuuringud näitavad tõepoolest, et toetus kiiretele muutustele, mis on pinnas isikukeskseks majandusliberalismiks, jääb üha väiksemaks. Selle asemel liigub elanikkonna väärtuste raskuspunkt suurema sotsiaalse stabiilsuse suunas. Paraku ei ole sellega seni kaasnenud suuremat sotsiaalset sidusust ning vastutustunnet – Eesti inimese ellusuhtumine on seni veel domineerivalt individualistlik ja hedonistlik, sotsiaalse osalusega väärtused jäävad materiaalsele selgelt alla. Selline ellusuhtumine on soodus pinnas ettevõtlikkusele ja töötamisele suurema sissetuleku nimel, kuid ei kindlusta ühiskonnas sallivust ja solidaarsust ning mõjub pikemas perspektiivis kahjustavalt ühiskonna sotsiaalsele sidususele.

Ajakirja Economist poolt koostatud demokraatia indeks paigutab Eesti mittetäieliku või „mõrased“ (*flawed*) demokraatiaga riikide sekka (Kekic 2006). Kui Freedom House, mille hinnangul Eestis on täielik demokraatia, arvestab oma demokraatia indeksis vaid kodanike õigusi ja inimeste vabadusi, siis need saavad ka Economisti poolt maksimumile lähedased punktid – vastavalt 9,58 ja 9,71 kümnepallisel skaalal. Paraku hinnatakse Eesti puhul vaid 7,5 punktiga valitsuse tegutsemist ja poliitilist kultuuri, kõigest viie punkti vääriliseks aga peetakse kodanike osalemist.

Võib küsida, kas ühiskonna poliitilist organisatsiooni arendades peame ootama, et kodanike väärtuste ja sotsiaalsete hoiakute areng tooks ajapikku kaasa ka suurema kodanikuaktiivsuse, või oleks võimalik inimeste aktiivsust ja osalustahet ka teadlikult suurendada.

Ehkki vähene kodanikuaktiivsus võib mõneks ajaks küll kindlustada riigivõimule tegevusvabaduse (keegi ei protesteerigi ega käi kogu aeg närvidele), muudab see pikas perspektiivis valitsuse efektiivse toimimise võimatuks. Kodanike vähene aktiivsus ei ole vaid kodanikeühenduste mure. Nii nagu inimeste majanduslikku aktiivsust ja ettevõtlikkust turgutatakse meil ettevõtlusinkubaatorites ja erinevate starditoetustega ning tehnilisi innovatsioone aidatakse välja töötada ja realiseerida teadusparkides ja tehnokülades, tuleks sarnasel kombel panustada ka inimeste omaalgatusliku, avalikes huvides toimuva tegevuse ergutamisse ja soodustamisse.

Eesti ühiskonnale uue arengukiirenduse andmine eeldab ühiskonna uuenenud poliitilist organisatsiooni, mis sisaldaks huvirühmade ja kodanikuühenduste senisest ulatuslikumat kaasamist ja iseseisvat sõnaõigust. Ühiskonna kiirema arengu

tagamiseks on vaja kaasa aidata erinevate sotsiaalsete võrgustike tekkimisele ning toetada nende toimimist, tagades nii nende vajalikul tasemel finantseerimise kui ka reaalse partnerluse otsustusprotsessides.

Viidatud allikad

Arter, D. (1995). Estonia after the March 1995 Riigikogu Election: Still an Anti-Party System. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 11(3), 249–271

Arter, D. (1996). *Parties and Democracy in Contemporary Europe: The Case of Estonia*. Aldershot: Dartmouth

Delhey, J. (2004). *Life Satisfaction in an Enlarged Europe*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities

Eesti säästva arengu riiklik strateegia „Säästev Eesti 21”; Eesti Keskkonnaministeerium, 2005

Evans, M.D.R., J. Kelley & T. Kolosi. 1992. Images of Class: Public Perception in Hungary and Australia. *American Sociological Review* 57(4), 461–82

Human Development Report 1994. New York, Oxford: Oxford University Press

Identities and values in the acceding and candidate countries (2004). Eurobarometer 2003.5 report for European Commission. Kättesaadav http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/cceb/2003/cceb_2003.5_identity.pdf

Inglehart, R. (2004). *Subjective well-being rankings of 82 societies*. Kättesaadav www.worldvaluessurvey.org/news/index.html.

Kalmus, V., Lauristin, M. & Pruulmann-Vengerfeldt, P. (toim) (2004). Eesti elavik 21.sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm.Meedia tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Keller, M. (2004). Representations of Consumer Culture in Post-Soviet Estonia: Transformations and Tensions. *Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuens* 3. Tartu: Tartu University Press

Kelley, J., M.D.R. Evans & C. Bean. 1991. The National Social Science Survey, 1989 Round. *National Social Science Survey Report* 2(6). Supplement

Kennedy, M. (2002). *Cultural Formations of Post-Communism: Emancipation, Transition, Nation, and War*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press

Lauristin, M. (2004). Eesti ühiskonna kihistumine. Rmt.: Kalmus, V., Lauristin, M. & Pruulmann-Vengerfeldt, P. (toim),

Eesti elavik 21.sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Lauristin, M. (2004). *Virvatulede ühiskond*. Päevaleht, 8.05.2004.

Laza Kekic (2006). The Economist Intelligence Unit's index of democracy: http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf

Moscovici, S. 1984. The phenomenon of Social Representations. In *Social Representations*. 28–49. R. Farr & S. Moscovici eds. Cambridge, NY: Cambridge University Press

Rämmer, A. 1998. Eestlased hindavad tulevikku olevikust paremaks. *Eesti Ekspress*, 11. september 1998

Saar Poll (2006). *Mitte-eestlaste perspektiivid*. Elanikkonna küsitluse aruanne. Kättesaadav Migratsioonifondi koduleheküljel www.migfond.ee

Suits, K (2005). *Elanike hinnangud tervisele ja arstiabile*. Kättesaadav http://veeb.haigekassa.ee/files/est_haigekassa_uuringud/aruanne_SMHK1.pdf

Veenhoven, R. (2002). *Why social policy needs subjective indicators*. Social indicators research, vol 58, pp 33–45. Kättesaadav ka <http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven>

Veenhoven, R. (2000). *Wellbeing in the welfare state: level not higher, distribution not more equitable*. Journal of comparative policy analysis, vol. 2, pp 91–125

Veenhoven, R. (1996). *Average level of satisfaction in 10 European countries. Explanation of differences*. Kättesaadav <http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven>

Veenhoven, R. (1995). *The Cross-national pattern of happiness: test of predictions implied in three theories of happiness*. Social Indicators Research, vol 34, pp 33–68

Vihalemm, T; Masso, A (2003). *Eesti sidusus ja killustatus väärtuste peeglis*. Eesti Inimarengu Aruanne 2003. Tallinna Pedagoogikaülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut

Wagner, A.F; Schneider, F (2006). *Satisfaction with democracy and the environment in Western Europe – a panel analysis*. Kättesaadav www.ufsp.unizh.ch/finance/documents/SWD3.pdf

Fotokonkurss „Minu Eesti”

Vahel on üks pilt kõnekam kui tuhat sõna. Milline oli aasta 2006 Eesti elanike pilgu läbi? Fotokonkurss “Minu Eesti” portreteeris meie elu. Konkursi võitis Tiit Blaat fotoga “Poisid”. Võidutöö on aruande esikaanel.

kategooria “Tähtsad asjad”

KATEGOORIA VÕITJA

Andri Allas: “Vabaduse joovastav maitse. Igale koolilapsele tähendab suvi kõike – vabadust. Saab olla koos sõpradega, endale kallite inimestega või kasvõi üksinda, suvel on ikkagist hea. Öeldakse, et mõttetööd tehakse vaid koolis, tegelikult tehakse seda ka suvel, aga vähekene teistsugustes väljundites. Koolis sunnitakse mõtlema, suvel tehakse seda vabatahtlikult. See on tähtis”

Kadri Puna: “Meie elu ilusaim “JAH” sõna”

Tiiu Kangor: “Meie kaunitarist leivavili”

kategooria “Jõuka riigi rahvas”

KATEGOORIA VÕITJA

Elmo Riig: *“Igaüks peab oma koormat ise kandma.
Mida jõukam riik seda rohkem lapsi. VILJANDI
PÄRIMUSMUUSIKA FESTIVAL”*

Andres Peets: *“Väikese rahva suur hing”*

Liina Päre

kategooria “Ühesugused hoiavad kokku”

KATEGOORIA VÕITJA

Maiki Einla

Kadri Puna: "Vähemalt meie lapsed teavad, et lihtsaim viis suhtlemiseks on minna ligidale ja pai teha"

Elmo Riig: "Mulk on mulk. Abja-Paluojaal toimub skulptuuri "Mulgi Mees" pidulik avamine. Pildil on Eesti Vabariigi president Toomas Hendrik Ilves, kes ise on ka mulk"

kategooria “Minu lähedased”

KATEGOORIA VÕITJA

Tuuli Türk: “Valgamaal”

Kadri Puna: “Kui tahta, saavad kõik unistused teoks”

Einar Tiits: “Pärast kalapüüki”

kategooria “Mis koolis toimub”

KATEGOORIA VÕITJA

Andres Oltjer: *"Parim tund – vahetund"*

Elmo Riig: *"Kitsepoks. Lahtiste uste päev Olustvere Teenindus-ja Majanduskoolis. Võhma Gümnaasiumi üheksanda klassi õpilased Olustvere kooliga tutvumas."*

kategooria “Eestlane suures maailmas”

KATEGOORIA VÕITJA

Romi Hasa: "1-aastane eestlanna ja 400-aastane prantsuse loss"

Avo Seidelberg: "Viru Särü avaõhtul Ussimäel regilaulude õhtul võttis laulu üles vanameister Veljo Tormis ise"

Janek Puusepp: "Eestlane noorelt tipus"

kategooria “Elu on ilus”

KATEGOORIA VÕITJA

Leili Valdmets: "Regatile"

Elmo Riig: "Taaselu. Elu tuleb maale tagasi. Abja vallas elav vananemm tunneb rõõmu, et lapselapsed on tulnud maale tagasi ja taastanud vanaisa talu"

Anne Oja: "Väike võimleja. Väike võimleja Kalevi staadioni piirdetara küljes vahetult pärast võimlemispeo lõppu"

Arengupotentsiaali loomine ja realiseerimine

3.1. Inimareng: eesmärgid ja vahendid

Võrreldes eri riikide positsioone ja nende dünaamikat erinevate indikaatorite alusel, tajume me paremini seda, kui hästi meie areng edeneb. Meist es olevad maad on meie jaoks tihti arengumudeliks, seega saame me võrdluste abil parandada lisaks muule ka oma taju sellest, kui lähedal või kaugel me oleme olukorrast, mida peame enda jaoks ideaalseks või soovitavaks, millist tempot hoiame soovitava seisundile lähenemisel. Võrdluste tegemisel pörkame me aga ka mitmetele raskustele. Kõigepealt, võrreldes vaid arengu mingeid külgi, on raske neid üksikaspekte mingiks süsteemsemaks arengut kui tervikut haaravaks pildiks kokku viia.¹¹ Iseloomustavad ju meie olukorda niivõrd erilaadsed indikaatorid nagu elatustase, ökoloogiline jalajälg, nii kuritegevus- ja haigestumis- kui tarbimisnäitajad. Neist ühte või teist esile tõstes võime oma arengu kuulutada kas väga edukaks või läbikukkunuks. Teiseks, kasutatavad indikaatorid võivad osaliselt üksteises sisalduda, olla üksteise jaoks tingimusteks või vahenditeks.

Lisaks arenguindikaatorite jagamisele kitsamateks, üheaspektseteks, ja laiemateks, sünteetilisemateks, võib neid jaotada ka selle järgi, kas need on mõeldud kasutamiseks eesmärkseisundi mõõtmise või siis vahendite, ressursside, potentsiaalide jne mõõtmise indikaatoritena. Vahe tegemine saab siin olla küll pigem suhteline. ÜRO poolt kasutatav inimarengu indeks (IAI) on seni kasutamist leidnud indikaatoritest üks sünteetilisemaid ning selle väljatöötamisel on eesmärgiks olnud reastada riike just arengutulemuste järgi. Nii haridus, eluiga kui majandusarengu tase, mis lõppkokkuvõttes peegeldab võimaluste hulka, mida ühiskond

võib endale lubada, on kõik teatud mõttes iseväärtused ja peegeldavad oma koosmõjus seda, mida võiks nimetada inimeste täisväärses ja õnnelikuks eluks. Mingis mõttes on IAI elemendid üksteise jaoks küll ka vahendiks (näiteks hariduse tõus majandusliku heaolu tõusuks või vastupidi), samas pole neid siiski kuigi suures ulatuses teiste eest ohverdada kas võimalik või soovitav.

Käesolevas peatükis on meie tähelepanu all mitte need indikaatorid, mis mõõdavad arengutaset, kuhu üks või teine maa on jõudnud oma elanikele hea ja õnneliku elu tagamisel, vaid pigem need, mille abil saab mõõta potentsiaali, mida luues, mida kasutades ja millelt lähtudes on võimalik "heale elule" lähemale jõuda. Taolisteks sünteetilisesteks, vahendilist laadi näitajateks on näiteks konkurentsivõime indeks, samuti erinevad ühiskondade innovaatilisust (innovatsioonipotentiaali) mõõtvad indeksid.

Oleme järgnevas peatükis püüdnud vaadelda indikaatoreid süsteemina, kirjeldada mitte ainult neid endid, vaid ka nende vahelisi seoseid. Enamik siin kasutatavatest nn vahendilistest ehk potentsiaali indikaatoritest omavad mõju eelkõige just majandustaseme tõstmisele, neil on aga positiivne mõju ka teistele inimarengu indeksi komponentidele (haridustasemele on mõju ilmselt otsesem, eluea pikkusele kaudsem). On püütud analüüsida ka seda, kuivõrd on üksikud vahendilised indikaatorid omavahel võimenduses või vastuolus ja milline võiks olla ühiskonna sotsiaalse homogeensuse (või selle puudumise) mõju arengupotentsiaali elementidele. Lisaks konkurentsivõime ja innovatsioonipotentiaali kategooriatele on analüüsis kasutatud ka institutsionaal-

¹¹ Akadeemilised käsitlused Eesti autorite sulest, kus meie arengut oleks püütud võrrelda teiste riikidega korraga terve rea eri valdkondi peegeldavate indikaatorite alusel senini praktiliselt puuduvad. Mõningaid sellealaseid katseid on tehtud ajakirjanduse veergudel: Terk 2005, Heidmets 2006.

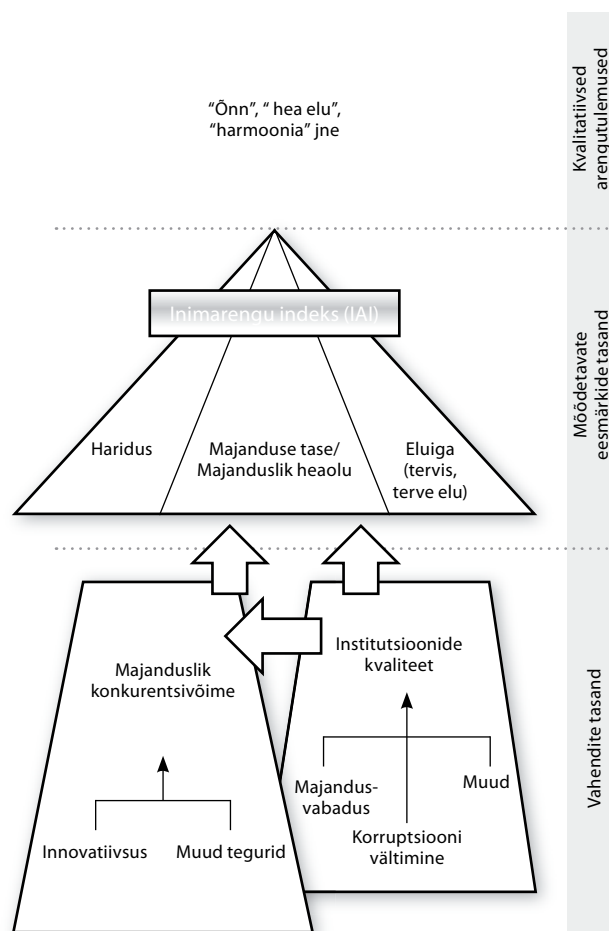
lase arengu kategooriat sellisena, nagu seda tõlgendab kaasaegne institutsionaalökoonoomika (institutsioonide kvaliteedi määrab ära see, mil määral aitavad ühiskonnas toimivad mängureeglid sama tulemuse saavutamiseks transaktsioonikulusid kokku hoida). Institutsionaalse arengu kvaliteeti on antud juhul mõõdetud majandusvabaduse indeksi ja korruptsiooniindeksiga. Kokku on käesolevas osas käsitletud Eestit seisundit lisaks IAI komponentidele veel nelja indeksi alusel koostatud pingeridade foonil (neist osade puhul on peatunud ka samalaadse indeksi eri versioonidel).

Esitame järgneva analüüsi ülalt alla põhimõtetel, st peatume algul lühidalt Eesti asukohal teiste riikide hulgas praegust lõppseisundit peegeldavate indikaatorite, s.o. IAI ja majandustaseme alusel, seejärel üldisemate vahendiliste indeksite ja kõige lõpus spetsiifilisemate vahendiliste indeksite alusel (lähenemise üldskeem on esitatud joonisel 3.1.). Peatüki lõpus käsitletud IKT kasutamise näitajaid võib vaadelda juba kui teise astme indikaatoreid, mis näitavad meie eeldusi tõsta oma konkurentsivõimet ja üldist uuendamissuutlikkust.

Tuleb arvestada sellega, et maade arengutrajektorid pole lineaarsed ja arengutegurid universaalsed. Tõenäoliselt nõuab edukas areng erinevatel arengustaadiumitel erinevaid arengumehhanisme ja arengutingimusi. Ka sellised suhteliselt fundamentaalsed mõisted nagu majandusvabadus, innovatsioonipotentsiaal, riigi roll jne võivad eri arenguetappidel olla eripärased. Üheks populaarsemaks majandusarengu stadiaalse jaotuse loogikaks on M. Porteri skeem, kus eristatakse ressursside elementaarsel kasutamisel baseeruvat arengufaasi, investeerimiskeskset arengufaasi, innovatsioonikeskset arengufaasi ja jõukusekeskset arengufaasi. Nõuded konkurentsivõimele ja innovatsioonile on neil staadiumitel piisavalt erinevad.

Eestile, nagu ka teistele riigisotsialismist väljunud maadele, on iseloomulik kõigepealt 90ndate aastate esimesel poolel toimunud langus inimarengus, eelkõige aga selle majandusega seotud komponendis. Hariduskomponent (suhteliselt kõrge kõigis postsotsialistlikes maades) jäi suhteliselt stabiilseks, eluiga hakkas samuti langema, aga seda teatud viitaja järel. Kuna majanduse restruktureerimisperioodiga seotud langus oli väga järsk, siis sattus Eesti (aga ka enamik tema saatuskaaslast) olukorda, kus nende IAI jäi pikaks ajaks oluliselt kõrgemaks kui majandusarengu (SKT *per capita*) näitaja. Majanduslangus viis IAI järsult alla ja hiljem, kui langusperiood oli läbi ja majandus oli uuesti kasvama hakanud, takistas veel pika aja jooksul oma madala absoluuttaseme tõttu IAI-d tõusmast nende maade tasemele, kellest eestlased end oma üldise arengutaseme tõttu vaevalt et kehvemaks peaksid.

JOONIS 3.1. EESMÄRKE JA VAHENDeid PEEGELDAVAD INDIKAATORID

Arvestades riigisotsialismist väljunud maade eripära, on loogiline eeldada, et mingi ajaperioodi jooksul on nende, või vähemalt nende hulgast tugevama arengupotentsiaaliga maade kohad vahendiliste indeksite pingeridades oluliselt paremad kui arengutulemusi peegeldavate indikaatorite (SKT *per capita*, aga ka IAI tervikuna) pingeridades. Tõelist murranguperioodi iseloomustavat vahet võib tõlgendada kahel viisil. Esiteks kui teatud puudujääki, "hõõrdetegurit", loogika alusel, et kui eeldused on head, aga lõpptulemus kehvavõitu, siis need eeldused mingil põhjusel ei realiseeru, süsteemis on midagi, mis ei lase headest eeldustest head lõpptulemust luua. Näiteks majandus on kõrge vabadusastmega, IKT kasutamine areneb "mühinal", aga majanduskasv ikka madalavõitu ja tööpuudus kõrge (olukord Eestis 5–6 aastat tagasi). Teiseks kui ühelt perioodilt teisele ülemineku paratamatut tagajärge. Langus arengutasel puudutavates näitajates (SKT *per capita* tasandis ja elueas) on sel juhul tõlgendatav kui eelmise perioodi (riigisotsialismis

veedetud aja) “kättemaks” ning heade eelduste realiseerimine võtab lihtsalt aega. Seda, kumb loogika enam kehtib, saab tuvastada, analüüsides paralleelselt nii arengukiirusi (lõppnäitajate osas) kui disproportsioonide olemasolu või puudumist vahendiliste näitajate osas ja sotsiaal-majandusliku ja sotsiaalse süsteemi “kokkumängimisvõimet”. Kui paranevad kõik lõppnäitajate komponendid ja samal ajal on olemas ja tugevnevad arengupotentsiaali elemendid, võib arengut lugeda jätkusuutlikuks, kui on aga olemas küll kõrge majanduskasv, samal ajal aga ülejäänud elementide vahel on disproportsioone või nende osas taandarengut, on lugu teine.

Eesti puhul kerkib üles veel üks talle iseloomulik küsimusepüstitus. Nimelt on väga kõrge majanduskasv kestnud juba mitu aastat, mitmete majandusanalüütikute hinnangul aga pigem Eesti seisukohalt hinnates väliste (odav krediidiressurss, Euroopa Liidu liikmelisusega kaasnenud efektid, suhteliselt soodne olukord sihtturgudel) kui Eesti enda majandussüsteemi tugevuste tõttu. Seetõttu võib eeldada seda tüüpi arengufaasi ammendumist. Küsimus seisneb selles, kas majanduslik ja sotsiaalne süsteem on valmis uueks arenguperioodiks (uueks arenguperioodiks vajalike potentsiaalide olemasolu).

MIS LIIGAS? MIS LIIGASSE?

Peale Eesti koha riikide üldistes pingeridades on järgnevas täpsemalt analüüsitud Eesti asendit väiksema grupi, nn konkurentmaadest koosneva foonigrupi taustal. Võrdlusfooni valik on alati tundlik küsimus. Oleme näidanud head arengut, võrreldes 90ndate aastate esimese poolega, ehk ajaga, kui ka paljude Ladina-Ameerika riikide IAI ja eriti SKT *per capita* tase oli meie jaoks veel unistus. Praeguseks oleme piltlikult öeldes “jännist väljas”. Võrdlused endiste saatusekaaslastega NSVL-is, praeguste SRÜ maadega, ei pruugi olla piisavalt produktiivsed, me võime nautida küll rahulolu, et olema neist arengus ette jõudnud, aga vaevalt selle maade “liigaga” võrdlused meile tuleviku jaoks olulisi järeldusi võimaldaksid. Nõuded, mida meie peame oma edasise arengu kindlustamiseks täitma, on tunduvalt rangemad, kui neis maades. Samas pole meil alust end asetada veel meie naabrite, Põhja-Euroopa riikide taustale – olud, probleemid ja arenguvõimalused on selleks liiga erinevad. Seetõttu moodustasime järgneva analüüsi tarbeks kõigepealt foonigrupi koosnevana esiteks teistest Euroopa Liidu uutest liikmetest, lisades sinna juurde kõigepealt mõned Lõuna-Euroopa maad (vana Euroopa Liidu “alumine liiga”) ning mõned arengutasemelt lähedased riigid Ladina-Ameerikast (Argentiina, Uruguai, Tšiili) ja Aasiast (Lõuna-Korea). See on tegelikkuses see riikide kogum kellega Eesti on oma

arengutasemelt võrreldav. Võrreldes Eesti asendit ja dünaamikat nii eesmärgiliste kui vahendiliste indeksite osas nende konkurentriikidega, on võimalik saada parema ettekujutust sellest, mis on Eesti tõusu taga ühes või teises pingereas.

Alustame kõigepealt IAI ja majandusarengu (SKT *per capita*) dünaamika analüüsist. Eesti koht viimases IAI pingereas on 40s. Oleme harjunud, et erinevates allikates avaldatud SKT *per capita* pingeridades on Eesti märgatavalt tagapool, kusagil kuuekümnenda koha kandis. See mulje on siiski osaliselt petlik, kuna SKT pingeread sisaldavad tavaliselt ka selliseid väikeriike (Bermuda saared, San Marino), kelle kohta IAI-d esialgu veel ei arvutata, küll aga SKT-d, samuti ÜRO poolt mittetunnustatud Taiwani. Eemaldades taolised riigid SKT pingeridades näeme, et Eesti majandusarengu alase positsiooni mahajäämus tema IAI alase positsioonist on tegelikult, arvestades ka viimaste aastate kõrget majanduskasvu, praktiliselt kadumas. Võrdleme järgnevalt ühes tabelis Eestit konkurentriikidega paralleelselt nii 2006.a. inimarengualases pingereas (juhime tähelepanu, et see pingerida baseerub 2004. aasta indikaatoritele, s.h. ka SKT *per capita* suurusele) kui ka 2003. ja 2006. aasta SKT *per capita* alastes pingeridades. SKT hinnangud on võetud CIA andmebaasist (<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/>), CIA poolt esitatud ostuvõimega korrigeeritud SKT andmed on enamiku riikide osas mõnevõrra kõrgemad kui tavaliselt kasutavad IMF-i omad. Tabelist on selgelt näha, et Eesti võib mitte väga kauges tulevikus tõusta SKT *per capita* pingereas paremale kohale kui inimarengu pingereas.

Inimarengu pingerida 2006 (2004.a. andmed)	SKT per capita korrigeeritud ostuvõimega	SKT per capita korrigeeritud ostuvõimega
Kreeka 0,921	Kreeka 19 900	Korea 24 200
Korea 0,912	Sloveenia 18 300	Kreeka 23 500
Sloveenia 0,910	Portugal 1800	Sloveenia 22 900
Portugal 0,904	Korea 17 700	Küpros 22 700
Küpros 0,903	Malta 17 700	Tšehhi 21 200
Tšehhi 0,885	Küpros 16 000	Malta 20 300
Malta 0,875	Tšehhi 15 700	Portugal 19 100
Ungari 0,869	Ungari 13 900	Eesti 19 600
Argentiina 0,869	Slovakkia 13 300	Slovakkia 17 700
Poola 0,862	Uruguai 12 600	Ungari 17 300
Tšiili 0,859	Eesti 12 300	Läti 15 400
Eesti 0,858	Argentiina 11 200	Leedu 15 100
Leedu 0,857	Leedu 11 200	Argentiina 15 000
Slovakkia 0,856	Poola 11 000	Poola 14 100
Uruguai 0,851	Läti 10 100	Tšiili 12 600
Läti 0,845	Tšiili 9 900	Uruguai 10 700

Allikad: Human Development Report, CIA

Vaadeldes konkurentriikide järjestust eelnimetatud kahe näitaja alusel näeme, et kui jätta kõrvale Eesti möödumine Portugalist, on tekkinud kaks ühesugust maade loetelu sisaldavat gruppi, kus maade järjestused erinevad vaid grupisiselt ja kus IAI ja SKT *per capita* alusel moodustatud grupid on tegelikult samad. Eesti, kes praegu IAI osas kasutatud näitajate alusel on teise grupi tagumises pooles on viimaste SKT hinnangute järgi tõusnud teise grupi etteotsa. Seega, see "liiga", kuhu me järgmisel perioodil võiksime pürgida ei koosne enam Ladina-Ameerika maade paremikest ja Euroopa Liitu saanud Kesk- ja Ida-Euroopa maade "põhivoolust", vaid Euroopa Liidu nn. lõunatiiva maadest (sisaldab nii uusi kui vanu liikmesriike) ja Kesk- ja Ida-Euroopa maade absoluutsest "koorekihist".

Kas meil on šansse tõusta lähiaastatel tabeli ülemisse ossa? Põhimõtteliselt on, kuid seda juhul, kui Eesti majanduse kasvutempo ületab lähiaastatel Lõuna-Euroopa maade kasvutempo sama palju, kui ta on seda ületanud viimastel aastatel. Samas argumendid, mille kohaselt "nii haritud ja euroopalik rahvas nagu eestlased, tõstab paratamatult oma majandus- ja elatustaset ja tõuseb teiste riikide hulgas üha ettepoole", ei pruugi enam töötada. Olukorras, kus meie üldine sotsiaalne potentsiaal, vähemalt IAI indeksi komponentides peegeldatud kujul, vastab enam-vähem meie jõukuse tasandile, tuleb endalt väga tõsiselt küsida: millistele teguritele saab meie majandamis- ja jõukusetasandi tõus ja tegelikult ka kogu inimarengu taseme tõus homme ja ülehommene ikkagi tugineda?

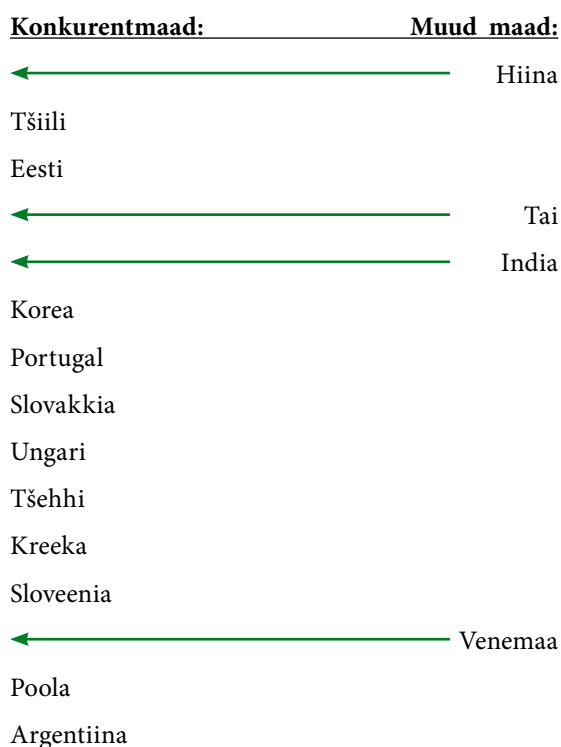
KONKURENTSIVÕIME KONKURENTSIS

Siirdume järgnevalt riikide majandusliku konkurentsivõime käsitluse juurde. Vaatleme kahte konkurentsivõime üldindeksit: Lausanne'i Juhtimise Arendamise Instituudi (IMD) poolt koostatut ja Maailma Majandusfoorumi poolt koostatut. Sealt läheme edasi kahe erindeksiga, mis peaksid põhimõtteliselt mahtuma konkurentsivõime mõiste alla, nimelt innovatsioonipotentsiaali indeksi ja võrgustumisvalmiduse indeksi vaatluse juurde.

IMD rahvusvahelise konkurentsivõime indeksi koosneb viiest osast: sisemaise majanduse seisund (süntees sellistest tavapäraest näitajatest nagu SKT maht ja selle dünaamika, välismaiste otseinvesteeringute maht, tööpuudus jt) majanduse rahvusvahelisus (eksport ja selle arengukiirus, jooksevkonto seis), valitsuse tegevus (maksud, eelarve), finantsid (pangandus) ja infrastruktuur. Viimase hulka loetakse peale majanduse tehnilise infrastruktuuri ka teadust, tervishoidu ja haridust toetav infrastruktuur.

Rahvusvahelise konkurentsivõime pingereas, kui võtta sealt välja mõningad riikide sees olevad regioonid ja ÜRO poolt tunnustamata riik Taiwan, oli Eesti viimastel andmetel 23. kohal. Koht on märgatavalt parem kui IAI ja SKT *per capita* pingereades, mis annab lootust edaspidiseks arenguks. Ajapikku on see edasise arengu potentsiaali näitaja koht ka natuke paranenud, 2001. aastal oli Eesti samade riikide hulgas 26. ja 2002. aastal 28. kohal. Pingerea eesotsas on USA, Singapur, Kanada, Aust-raalia ja Island.

Võrreldes Eestit nn konkurentmaadega, ja mõnede muude konkurentsivõime indeksilt meile huvi pakkuvate maadega saame järgmise pildi:

Nagu näeme, on Eesti oma IAI ja majandusarengu alaste konkurentmaadega võrreldes küllalt heal kohal, jäädes maha vaid Tšiilist; st võrreldes praeguse arengutasemega saab hinnata meie potentsiaali, vähemalt kasutatud metoodikast lähtudes, heaks. Konkurentsivõime pingerea eripära on see, et Aasia maad on selles pingereas oluliselt parematel kohtadel kui arengutulemusi peegeldavates pingeridades.

Mis on Eesti konkurentsivõime tugevad, mis nõrgad küljed? IMD metoodika järgi hinnates on kõige tugevamaks komponendiks valitsuse tegevus (tuletame meelde, et antud juhul hinnati eelkõige valitsuse makromajanduslikku poliitikat: riigieelarve tasakaalustatus, maksutase ja maksude laekumine jne) ja selgelt teistest komponentidest nõrgemaks on infrastruktuur (tema laiendatud tähenduses).

KONKURENTSIVÕIMEST MAJANDUSARENGU ERI FAASIDES

Küsimuse sügavamat käsitlust võimaldab mitte enam IMD-indeks, aga teine konkurentsivõime indeks, nimelt Maailma Majandusfoorumi poolt igal aastal koostatav globaalse konkurentsivõime indeks (*Global Competitiveness Index, GCI*). See mõõdupuu asetas Eesti 2006. aastal 25. kohale, paari koha võrra tahapoole kui IMD-indeks 2005. aastal. GCI järgi hinnates tõusis Eesti eelmisel aastal võrreldes 2005. aastaga ühe koha võrra kõrgemale (tabel 3.2.). Indeksi põhjal oli esimesel kohal Šveits, teisel Soome ja kolmandal Rootsi.

Riikide makroökonomiline konkurentsivõime tugineb Maailma Majandusfoorumi versioonis üheksale "sambale", mida mõõdetakse vastavate alaindeksitega: institutsioonid, infrastruktuurid, makromajandus, tervis ja põhiharidus, kõrgharidus ja koolitus, turu efektiivsus, tehnoloogiline valmisolek, ettevõtluse keerukus ning innovatsioon (vt ka tabel 3.7.). Indeksit usaldusväärsuse suurendamiseks võrreldakse riike erinevates nn kaalukategooriates, kus eristatakse kolm arengufaasi: teguritepõhine majandus, efektiivsusel põhinev majandus ja innovatiivsusel põhinev majandus. Sellest lähtudes on indeksi põhisambad liigitatud kolme gruppi, mis on siis vastavalt domineerivad mingis arengufaasis (tabel 3.1.).

Põhitingimuste grupp on olulisim teguritepõhises majanduse faasis ning koosneb 1) institutsioonide, 2) infrastruktuuri, 3) makromajanduse ning 4) põhihariduse ja tervise sambast. Efektiivsuse suurendamise faasis on majanduskasvu põhilisteks vedajateks 1) kõrgharidus ja koolitus, 2) turu efektiivsus ja 3) tehnoloogiline valmisolek. Innovatiivsusel põhineva majanduse järgus on olulised 1) ettevõtluse keerukus (*business sophistication*) ja 2) innovatsioon.

Lihtsustusena liigitatakse riigid SKT alusel erinevatesse arengufaasidesse ja Eesti koos Lõuna-Korea, Taiwani, Tšehhi ja Ungariga satuvad efektiivsuse-

põhiselt majanduselt innovatsioonipõhisele majandusele ülemineku faasi. Endistest idablokimaadest on innovatsioonipõhilisse majandusse jõudnud antud metoodika järgi hinnates juba üle minna Sloveenia.

Nagu tabelist näha, ei vähene majandusarengu faasi vahetumisel eelmise faasi kesksete tegurite osakaal järsult, vaid liigutakse järk-järgult uute konkurentsivõime alaste tegurite suunas. Põhitingimuste alane edukus on jätkuvalt tähtis ka innovatsiooni-põhises arengufaasis, kuigi selle osatähtsus on vähenenud, esile on kerkinud efektiivsuse suurendajad ja innovaativsus.

Antud konkurentsivõime koondindeksi järgi on Eesti eespoolkäsitatud konkurentriikide hulgas üsnagi edukas, indeksi skoor oli 2006. aastal lähedane Lõuna-Koreale, kusjuures viimane langes 2005. aastaga võrreldes nelja koha võrra ja Eesti tõusis ühe koha võrra (vt tabel 3.2.). Nagu tabelist näeme, olid teistest konkurentriikidest Eestile lähedasel positsioonil Tšiili ja Tšehhi, oluliselt madalamal kohal Läti ja Leedu, veelgi kaugemal Kreeka ja Poola.

Globaalse konkurentsivõime alaasasid lähemalt vaadeldes näeme, et Eesti positsioon on osaindeksite lõikes mõnevõrra erinev – olime põhitingimuste valdkonnas 2006. aastal 30. positsioonil, innovaativsuse valdkonnas umbes samasugusel, 32. positsioonil ning kõige edukamad, 19. kohal, efektiivsuse suurendajate osaindeksi põhjal. Üksikindeksitest oli Eesti koht kõige soodsam makromajandusliku stabiilsuse ning tehnoloogilise valmisoleku poolest (mõlema alusel 16. koht), kõige nõrgem oli Eesti positsioon tervise ja põhihariduse indeksi põhjal (43. koht). Suhteliselt madal koht tulenes eeskätt tervise indikaatoritest, sealhulgas ka HIVi/AIDSi levikust, milles Eesti koos Ukraina ja Venemaaga kuulub kõige probleemsemate riikide hulka.

INNOVATSIOONIPOTENTSIAAL. STARDIPOSITSIOON LIIKUMISEL TULEVIKKU

Kui konkurentsivõime indeks mõõtis suuresti makromajandusliku hakkamasaamise potentsiaali, siis innovatsioonipotentsiaali indeks püüab näidata seda, kui võrd üks või teine maa on valmis kasutama võimalusi muutumaks keerukamate ja sellevõrra ka kallimate toodete ja teenuste tootjaks ning haakuma kaasaegsete üha keerukamaks muutuvate tehnoloogiatega. Loomulikult eeldab see kõik ka vastavat nn mittetehnoloogilist innovatsiooni uute käitumisviiside ja protsesside loomist nii ettevõtetes kui ettevõtete suhtluses nende klientide, tarnijate ja sidusorganisatsioonidega (sh näiteks ülikoolid) ja laiemalt võttes isegi sotsiaalset innovatsiooni (ühiskond peab oma ülesehitust, funktsioneerimissüsteeme ja isegi arusaamu paratamatult tehnoloogia arengule vastavalt ümber sättima.

**TABEL 3.1. ERINEVATE KONKURENTSIVÕIME
ALAINDEKSITE OSAKAAL MAJANDUSARENGU
FAASIDES**

	Põhi- tingimused	Efektiivsuse suurendajad	Innovatsiooni ja keerukuse
Teguritepõhine majandus	50%	40%	10%
Efektiivsuse põhinev majandus	40%	50%	10%
Innovatsioonil põhinev majandus	30%	40%	30%

Allikas: Global Competitiveness Report 2006–2007

**TABEL 3.2. KONKURENTSIVÕIME ÜLDINDIKAATORID ERINEVATES RIIKIDES 2005–2006
(RIIKIDE PINGERIDA KONKURENTSIVÕIME KOONDIKSESI JÄRGI)**

	Globaalse konkurentsivõime koondindeks			Põhitingimused		Efektiivsuse suurendajad		Innovaatilisus		Ettevõtete konkurentsivõime indeks	
Šveits	5,81	1.	4.	6,02	5.	5,59	5.	5,89	2	7.	4.
Soome	5,76	2.	2.	6,10	3.	5,60	4.	5,65	6.	2.	3.
Rootsi	5,74	3.	7.	5,95	7.	5,65	2.	5,66	5.	12.	7.
Taani	5,70	4.	3.	6,15	1.	5,59	6.	5,40	7.	4.	5.
USA	5,61	6.	1.	5,41	27.	5,66	1.	5,75	4.	1.	1.
Lõuna-Korea	5,13	23.	19.	5,47	22.	5,00	25.	4,95	20.	24.	25.
Eesti	5,12	25.	26.	5,31	30.	5,18	19.	4,24	32.	26.	24.
Tšiili	4,85	27.	27.	5,35	28.	4,58	31.	4,22	33.	29.	29.
Tšehhi	4,74	29.	29.	4,89	42.	4,73	27.	4,47	27.	27.	32.
Sloveenia	4,54	33.	30.	5,17	36.	4,58	30.	4,18	34.	32.	36.
Portugal	4,60	34.	31.	5,22	34.	4,47	37.	4,14	37.	30.	28.
Läti	4,57	36.	39.	4,90	41.	4,48	36.	3,74	58.	48.	47.
Slovakkia	4,55	37.	36.	4,70	47.	4,56	34.	3,96	43.	39.	40.
Leedu	4,53	40.	34.	4,80	45.	4,44	38.	3,96	44.	41.	43.
Ungari	4,52	41.	35.	4,54	52.	4,57	32.	4,08	39.	34.	39.
Kreeka	4,33	47.	47.	4,96	40.	4,18	47.	3,89	45.	40.	49.
Poola	4,30	48.	43.	4,59	57.	4,17	48.	3,80	51.	42.	53.
Venemaa	4,08	62.	53.	4,43	66.	3,91	60.	3,55	71.	74.	79.

Allikas: Global Competitiveness Report 2006–2007

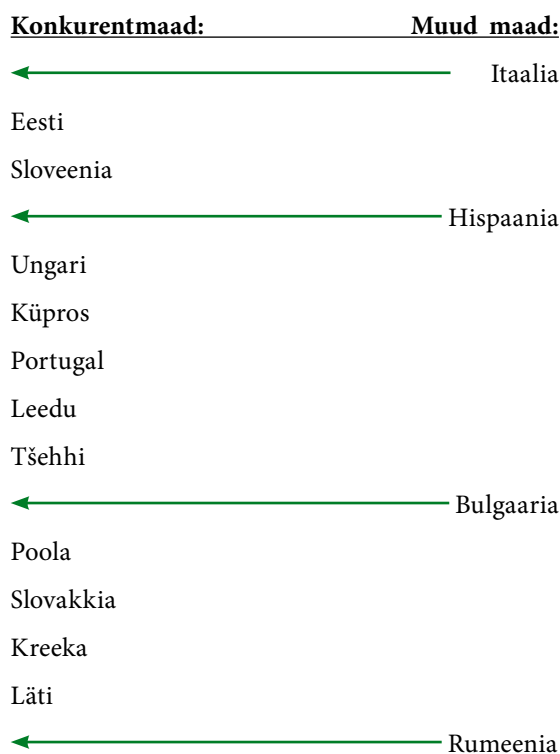
Vahel arvatakse, et innovatsiooniga kaasaaminek on vaid juba kõrgel arengutasemel olevate riikide mure ja et nn järeltõmbamisfaasis (*catching-up*) maadele piisavat eelkõige makromajanduslikult mõistlikust käitumisest. Taoline hüpotees võis kehtida võib-olla Eesti kohta näiteks *anno* 1995, ei kehti enam aga praeguse, Euroopa Liidus oleva ja kallineva majandusega Eesti kohta. Euroopa Liidu ja Euroopa Majanduspiirkonna (Šveits, Norra, Island) riike haarav uuring on näidanud, et just madalamal majandusliku arengutasemel (antud juhul käib jutt küll suhteliselt madalast st Euroopa mõistes madalast) on korrelatsioon innovatsiooni üldindeksi ja majanduskasvu vahel väga tugev, rikkamate riikide puhul isegi nõrgem. Kui Norra majandus kasvab hästi isegi olukorras, kus majandus ei ole vähemalt teiste Põhjamaadega võrreldes ülearu innovaatiline, siis madalamal jõukuseastmel on Euroopas taolisi näiteid raske leida.

Suhteliselt detailse metoodika innovatsiooni-potentsiaali mõõtmiseks on välja töötanud Euroopa Komisjoni Ettevõtluse Peadirektoraat ja see koos-

neb seitsmest komponendist: 1. nn innovatsiooni vedurid (*innovation drivers*) – siia kuuluvad mitmesugused haridusnäitajad, ka inseneride osakaalu puudutavad, samuti aga ka lairiba-interneti ühenduse levik; 2. teadmiste loomine (T&A kulutused riigis ja muud innovatsioonitoetused); 3. ettevõtluse, eriti väike- ja keskmiste ettevõtete uuendusaktiivsus; 4. plokk nimega rakendus (*application*), mis sisaldab kõrgtehnoloogilise tootmise osakaalu mõõtvaid näitajaid; 5. intellektuaalse omandi kaitse (eelkõige patendid); 6. innovatsioonisüsteemi üldine juhtimine ja koordineerimine riigis ja 7. siseturu nõudlus (nii ettevõtete kui elanikkonna poolne) innovaatiliste toodete ja teenuste järele¹².

Kahjuks on Euroopa Komisjoni innovatsiooni-potentsiaali mõõtmise metoodikat rakendatud senini vaid mõne üksiku mitte-euroopa riigi (USA, Jaapan) kohta. Seetõttu ei saa fikseerida täpselt Eesti kohta sellealases maailma pingereas (järe-arvutuste alusel võib eeldada, et see võiks olla kusa-gil 25. koha piirimail) ja ka konkurentide tabeli saab tuua vaid Euroopa ulatuses.

¹² Siinkohal tuleb tähelepanu juhtida juba varem mainitud asjaolule, et enam ja vähemarenenud riike ühe mõõdupuuga mõõta võib-olla raske. Kõikide EL-i uute liikmesriikide potentsiaalased näitajad olid nii madalad ja intellektuaalse omandi probleematika vähe aktuaalne, et Euroopa Komisjon otsustas vanu ja uusi riike sisaldavate pingeridade koostamisel esialgu plokki "Intellektuaalne omand" üldse kõrvale jätta.

Euroopa kõige kõrgema innovatsiooniindeksiga maad (2005. aasta andmed) on Rootsi, Šveits, Soome, Taani ja Saksamaa.

Teatud sarnasusi võib leida selle pingerea ja majanduse konkurentsivõime pingerea vahel, tuleb aga märkida, et innovatsioonipotentsiaali pingetajad on siiski "kinnisem" ehk elitaarsem. Madala majanduse arengutasemega ega madala IAI tasemega riikidel selle pingerea esimesse ossa asja ei ole. Euroopa Liidu ja Euroopa Majanduspiirkonna riikide innovatsioonipingerea esimeses pooles pole ühtegi postsotsialistlikku riiki. Ka möödunud perioodil väga tugevat konkurentsivõimet näidanud ja Kelti Tiigriks hüütav Iirimaa jääb Euroopa innovatsiooni liidermaadest veel parasjagu maha. Maailma tippu on Aasia maadest asja vaid Jaapanil. Analüütikute hinnang on, et innovatsiooni pingereas saab konvergens olla vaid aeglane. See, mis on innovatsiooniks Euroopa pingerea tagumistel või isegi keskmistel, on suuresti erinev sellest, millele on keskendunud innovatsiooni liidermaad (nn strateegiline innovatsioon, läbilöögisuunad tehnoloogias). Tõsi, ettevõtete üldine innovatsiooniaktiivsus on igihaljas probleem igal pool.

Eelnevast võib tuletada hoiatava märgi Euroopa endiste postsotsialistlike maade kohta. Nimelt: staadium, kus jõuti vanadele riikidele lähemale tootmissisendite odavuse ja üldiste makromajanduslike poliitikate alusel tundub olevat andmas järgnevalt teed perioodile, kus edasine järelejätkamine nõuab väga visa ja pikaajalist tööd just baasi edendamisel innovatsiooniks.

Vaatamata Eesti heale positsioonile võrreldes teiste Euroopa Liidu uute liikmesriikidega võib täheldada kahte probleemi. Esiteks Eesti innovatsioonipotentsiaali ebaühtlus: tugevate elementide (eelkõige *innovation drivers*'i ploki näitajad ja ettevõtete innovatsiooniaktiivsus, mis kajastub küll pigem nn modifikatsioonitüüpi kui radikaalsetes uuendustes) kõrval on rida elemente või nende üksikindikaatoreid lihtsalt nõrgad. Peale madalate patendialaste näitajate (mis nagu eespool öeldud, esialgu veel "armu poolest" üldindeksis arvesse ei lähe) tuleb siin kindlasti märkida erasektori madalaid innovatsioonilaseid kulusid ja kõrgtehnoloogiasektorite madalat osatähtsust Eesti majanduses. Teiseks, Euroopa Komisjoni metoodikaga hinnatuna on Eesti viimasel perioodil oma positsioone innovatsiooni pingereas kaotanud. Osaliselt on see tingitud IKT seadmeid tootva tööstuse (eelkõige Elcoteq) ajutisest kokkutõmbumisest vaadeldud perioodil. Euroopa Komisjoni poolt kogutud ja süstematiseeritud statistika alusel hinnates võiks järeldada, et kui mõni uutest liikmesriikidest tõuseb Euroopa innovatsioonieliidi rahu rikkuma, siis võiks see olla pigem viimasel ajal head innovatsioonialast edasiminekut näidanud Ungari.

MAJANDUSVABADUS, ÜKS INSTITUTIONAALSE ARENGU PÕHITUNNUSEID

Majandusvabaduse indeksitest on kõige tuntumateks Heritage Foundationi ja Fraseri Instituudi poolt koostatud näitajad. Neist mõlemas on Eesti saanud kõrgeid esikümnekohti, ilmselt kõige kõrgemaid, mis Eesti on oma arengu erinevaid aspekte peegeldavate näitajate osas üldse saanud.

Erinevalt levinud arvamusest, et majandusvabaduse indeksid peegeldavad vaid maksude madalust ja tollide puudumist, on majandusvabaduse indeksid siiski mõneti keerulisemad konstruktsioonid. Näiteks Fraseri Instituudi indeks koosneb viiest komponendist: valitsussektori suurus (tulenevalt indeksi ideoloogiast tõlgendatakse suuremat valitsussektorit muidugi majanduse piirajana), õiguskaitsestruktuuride kvaliteet (eriti omandiõiguste kaitse), võimalus kasutada usaldusväärset/stabiilset raha, seadusandluse soodsus ärile esmaolulistest valdkondades nagu laenu, töajad jms.

Fraseri majandusvabaduse pingerea eesotsas on (2006. aasta seis) Hongkong, Singapur, Iirimaa, Luksemburg, Island, Ühendkuningriik, Eesti ja Taani. Neile järgnevad väikese vahega Uus-Meremaa, USA (NB!) ja Austraalia. Üllatavalt ees on selles pingereas ka Soome, kes jagab Kanadaga järgmist kohta. Kuna Hongkongi riigiks pidada ei saa, siis tähendab see Eestile kuuendat kohta.

Konkurentmaade tabel näeks välja järgmine:

6. Eesti 1,75	
13. Tšiili 1,88	
15. Küpros 1,90	
← Saksamaa 1,96	
← Rootsi 1,96	
20 Tšehhi 2,10	
22. Leedu 2,14	
← Jaapan 2,26	
33. Slovakkia 2,35	
37. Läti 2,43	
41. Ungari 2,44	
← Prantsusmaa 2,51	
43. Korea 2,63	
44. Uruguai 2,69	
55. Kreeka 2,80	
105. Argentiina 3,30	
← Hiina 3,34	
← India 3,49	
← Venemaa 3,50	

Majandusvabaduse alast riikide esimest kolmandikku maailmas iseloomustab see, et valdavalt kuuluvad siia jõukad ja arenenud riigid. On siiski ka üksikuid eksootilisi erandeid: Armeenia, Salvador, Rohelise Neeme saared ja Albaania. Erinevalt Eestist ei kuulu need maad just majanduskasvu tšempionite hulka ja ka nende koht konkurentsivõime tabelis jätab soovida. Samas hakkab aga silma Anglo-Ameerika taustaga maade kõrge osakaal pingerea esikümnes. Mandri-Euroopa maad on pigem teise või kolmanda kümne kandis, mõni veelgi tagapool. Huvitav on märkida, et mitmed konkurentsivõime edetabelis suhteliselt hästi seisvad maad, näiteks Hiina, on klassifitseeritavad majanduslikult mittevabadeks. See näitab kaudselt seda, et konkurentsivõime hindajad tunnistavad osade maade puhul majandusliku edu saavutamise võimalusi ka tingimustes, mis ei vasta lääneliku arenguteooria tavaarusaamadele. Iseküsimus on see, kui jätkusuutlikuks taolist majandusarengu rada saab pidada.

Kuhu kuuluvad majandusvabaduse pingereas “innovatsiooni tšempionid”? Vastus on, et Euroopa omad pingerea esiosa. Aasia tugeva innovatsiooni-indeksiga maid on nii majandusvabaduse pingerea

eesotsas (Singapur¹³) kui ka natuke tagapoolt (Jaapan, Taiwan). Kirjum on pilt võrgustumise osas väljapaistnutega. Kui Araabia Ühendemiraate võib majanduslikult suhteliselt vabade riikide hulka lugeda väga tinglikult (poliitiliselt ta vaba pole), siis Tuneesia kohta ei saa isegi seda kindlasti väita.

KORRUPTSIOONI VÄLTIMINE. KONKURENTS AUSA RIIGI TIITLILE

Kui majandusvabaduse indeks on seotud just äri ja majandusega, siis korruptsiooni vältimise indeks, puudutades küll ka majandust, omab tunduvalt laiemat tähendust. Transparency International-i poolt koostatud indeksi pingereas on eesotsas (2006. aasta andmed) Soome, Island, Uus-Meremaa, Taani ja Singapur, Eesti 23. koha jagamine on postsotsialistlike maade taustal hea tulemus (parim Kesk- ja Ida-Euroopas), aga kindlasti mitte võrreldav kohaga majandusvabaduse pingereas. Ka vahe saadud reitingus võrreldes tabeli eesotsas olijatega on piisavalt suur.

Konkurentide tabel:

← Prantsusmaa 7,4	
Tšiili 7,3	
Eesti 6,7	
Portugal 6,6	
Sloveenia 6,4	
← Araabia Ühendemiraadid 6,0	
Uruguai 6,4	
Küpros 5,6	
Ungari 5,2	
Korea 5,0	
Tšehhi 4,8	
Leedu 4,8	
Läti 4,7	
Slovakkia 4,7	
Kreeka 4,4	
← Türgi 3,8	
Poola 3,7	
← Hiina 3,3	
Argentiina 2,9	
← Kasashstan 2,6	
← Venemaa 2,5	

¹³ Singapuri kõrge majandusvabaduse hinnangu kohta on avaldatud küll kahtlust, riigi reguleeriv roll on seal mitmetes valdkondades tegelikult võrdlemisi tugev.

Silma hakkab, et tabeli esiosa on majanduslikult jõukate riikide käes. Keskmise sissetulekuga riigid lülituvad "võistlusesse" alles kusagil 20. koha tsoonis. Jääb õhku küsimus, kuivõrd rikkus teeb riigi ausaks või ausus rikkaks. Veel huvitavam on aga täheldada, et kõik innovatsioonitabeli liidrid

on korruptsiooni vältimise pingereas esimese paari tosina hulgas. Järelikult, kui ajutist majanduskasvu võib ette tulla ka korrumpeerunud majanduses, siis innovatsiooni arendamisel vajalik koostöö ja ka efektiivne institutsionaalne abi riigi poolt on võimalik vaid korruptsioonivabades ühiskondades.

3.2. Inimkapitali ja institutsioonide roll majanduskasvu saavutamisel

MAJANDUSKASVU KÄSITLUSED

Majanduskasv ja majanduse areng ei ole veel kogu inimareng, samas on edukas inimareng ilma majanduse arenguta väga raskelt ette kujutatav. Euroopa Liidus kuulub Eesti oma majanduslikult arengutasemelt vaatamata viimaste aastate edule siiski veel selgelt tagumisse poolde. Vaatamata sellele valitseb tuleviku suhtes siiski optimism. Erinevad autorid pakuvad järelejõudmiseks küll erinevat aega, kuid laias laastus loodetakse hakkama saada ühe inimpõlvega. Nii võib olla, aga see pole garanteeritud. Maailmas leidub küllalt näiteid majandusliku ja ka sotsiaalse mahajäämuse püsivusest. Seega eeldab ka Eesti arenguhüpe mitmete eeltingimuste loomist ja nende sobivat kombinatsiooni.

Majandusteooria on alati otsinud vastust küsimusele, mis määrab ära riigi arengupotentsiaali. Võib eristada kolme olulisimat majanduskasvu kontseptsiooni:

1. Neoklassikaline ehk eksogeenne (Solow-Swani) kasvuteooria
2. Endogeenne (Lucas-Romeri) kasvuteooria
3. Institutsiooniökonoomiline kasvuteooria (North jt).

Esimene neist taandab majanduskasvu tootmistegurite (eelkõige töö ja kapitali) olemasolule, kusjuures tööjõu muutused ning tehniline progress on mudelites välistekkelisteks suurusteks. Kapitali import on siin selleks mehhanismiks, mis viib vaesemate riikide kiirema majanduskasvuni ning absoluutse või suhtelise konvergensini ehk tulutasemete lähenemiseni. Sisuliselt seletab teooria siiski vaid majanduskasvu erinevaid kiirusi riigiti, mitte aga majanduskasvu ennast süsteemis tervikuna.

Teine suund püüab selgitada majanduskasvu tervikuna juba mingi teoreetilise mudeli raames. Kui Lucas peab majanduskasvu mootoriks investeringuid inimkapitali, siis Romer üldise-

malt teadus-arendustegevusse (innovatsiooni). Mõlemal juhul tuletatakse nende kasvuefekt vastavate investeringutega kaasnevatest positiivsetest välismõjudest.

Ühiseks jooneks mõlemale vaadeldud kasvuteooriale on nende makro-ökonoomiline iseloom (tuginemine agregeeritud majandusnäitajatele). Ühelt poolt võimaldab see seoste formaliseerimist ning empiirilist analüüsi. Teiselt poolt jääb aga vaatlusest välja majandussubjektide tegevuse tegelike huvid ja stiimulite aspekt. Piisab, kui viidata senise arenguabi suhteliselt tagasihoidlikele tulemustele, et veenduda tõsiasjas – **ka suured investeringud võivad osutuda raiskamiseks, kui puuduvad ühiskondlikud arengueeldused otstarbekate ja toimivate institutsioonide näol**. Kujutavad ju institutsioonid endast Northi paljutsiteeritud väite kohaselt ühiskondlikke stimuleerimissüsteeme ja võivad seega olla nii majanduskasvu soodustavad kui ka pidurdavad. Seetõttu jääb igasugune makroökonoomiline kasvuteooria nii-öelda õhku rippuma, kui seda ei täienda kasvuvõimaluste institutsiooniökonoomiline analüüs (vt näiteks Voigt 2002).

Institutsionaalsetest keskkonnast sõltub tootmistegurite (töö ja kapitali) kasutamise tõhusus. Halvad institutsioonid põhjustavad suuri transaktsioonikuluseid ja nõndanimetatud X-ebaefektiivsust: tootmistegurite kasutamist mitte parimal võimalikul moel (vt lähemalt, sh kirjanduse ülevaadet Sepp 2006 a ja 2006 b).

Siiski ei ole üksmeelt küsimuses, missugused institutsioonid on X-ebaefektiivsuse vähendamisel parimad. Siin konkureerivad kaks teoriasuunda. Liberaalsed teoreetikud, kes domineerivad majandusteadlaste hulgas, rõhutavad institutsioonide motivatsioonilist aspekti, nähes siin arengu põhijõudu. Parimaks motivatsioonimootoriks peetakse seejuures konkurentsi, ehkki piiratud informatsiooniga maailmas sellest üksinda ei piisa. Seetõttu on mõistetav majandusvabaduse tõstmine institutsio-

naalse kvaliteedi põhikriteeriumiks. Sotsiaalsed teoreetikud näevad seevastu arengu põhitegurina indiviidide koostöövõimalusi ning rõhutavad erinevate võrgustike tähtsust nii kommunikatsioonikanalina kui ka vastastikuse usalduse loojana. Üldistavalt räägitakse sotsiaalsest kapitalist kui arengutegurist. Sageli seostatakse sotsiaalse kapitaliga ka sotsiaalse sidususe mõiste, mis majanduslikus mõttes peaks tähendama, et indiviidide tulude ebavõrdsus ei saaks olla väga suur.

Kaks nimetatud mõttesuunda ei ole lähemal vaatlemisel siiski vastandlikud ja sisaldavad mitmeid kokupuutepunkte. Neist esimene seisneb usalduse kui arengueelduse tähtsustamises. Liberaalidel on lepinguvabaduse kõrval samavõrd tähtsustatud ka lepingute täitmine. Vaid olukorras, kus viimane on üldjuhul tagatud ja majandusagendid saavad sellega arvestada, võib loota vaba ettevõtluse efektiivset toimimist. Tegelikult on majandusvabaduse seos usaldusega veelgi laiem – **reaalsest vabadusest saab rääkida vaid siis, kui majandusagendid ei pea kartma rünnakuid oma isiku ja vara vastu** (Gwartney, Lawson 2006: 5). Seega ei ole majandusvabaduse mõiste sisuks mitte niivõrd võimalus teha, mis pähe tuleb, vaid pigem oma tegevuse, sh investeeringute tulemuste võimalikult suur ennustatavus ehk madal risk. Teiselt poolt on sotsioloogid näidanud, et enim seostub majandusliku heaoluga mitte niivõrd kohalik sotsiaalne kapital mingi rühma raames, vaid pigem **üldine usaldus ühiskonnas inimeste suhtes, kes võivad olla meile ka võõramad** (Allik, Realo 2004). Ka võrdsuse küsimuses pole positsioonid päris vastandlikud. Liberaalide puhul on küll esiplaanil võimaluste võrdsus, sotsiaalse mõtteviisi puhul minnakse siiski ka lõpptulemuste (tulujaotuse) juurde.

Käesolevas osas esitatud empiirilises analüüsis on institutsioonilisele arengule lähenetud n-ö makrotasandilt. Käsitletud on institutsionaalset arengut ning selle seost majandusarenguga erinevate riikide andmete võrdlevanalüüsi abil. Lõppesmärgiks on täpsustada Eesti tugevusi ja nõrkusi riikide süsteemikonkurentsis, püüdes seejuures **eristada momendisituatsiooni tegelikke näitajaid arengupotentsiaali indikaatoritest**.

Tugineme inimarengu taseme ja institutsionaalne struktuuri kohta olemas olevatele andmetele. Viimast oleme järgnevalt käsitlenud kahes dimensioonis – majandusvabaduse ja tulujaotuse võrdsuse seisukohalt. Esimene seostub eelkõige võimaluste loomisega indiviididele, teine nende realiseerumise tulemusena.

Võib eeldada, et eelnimetatud kaks põhikategooriat on põhjuslikult seotud. Vähemalt seos

majandusvabaduse ja inimarengu ühe komponendi, majandusarengu, vahel on empiiriliselt hästi tõestatud. Muidugi eksisteerivad ühiskonnas alati ja nii ka siin kaud-, pöörd- ja ringseosed, mis teevad seosanalüüsi üheaegselt nii huvitavaks kui ka keerukaks.

INIMKAPITAL JA MAJANDUSARENG

Nagu me teame, koosneb ÜRO poolt kasutatav inimarengu indeks (IAI) kolmest komponendist, millest kaks kajastavad meie poolt kasutatava terminoloogia raames inimkapitali kahte põhiaspekti – tervist ja haridust. Kolmas inimarengu komponent on majanduslik heaolu, mille indikaatoriks on SKT elaniku kohta ostujõudu arvestades. Hüpotetiline põhjuslik seos võiks kulgeda järgmiselt: haridus > majanduslik heaolu > oodatav eluiga. Kuigi kolm aspekti integreeritakse lõpuks ühte indeksisse, on selle taustal võimalik ka kontrollida endogeense kasvuteooria paikapidavust inimkapitali ja majandusarengu seose uurimise kaudu.

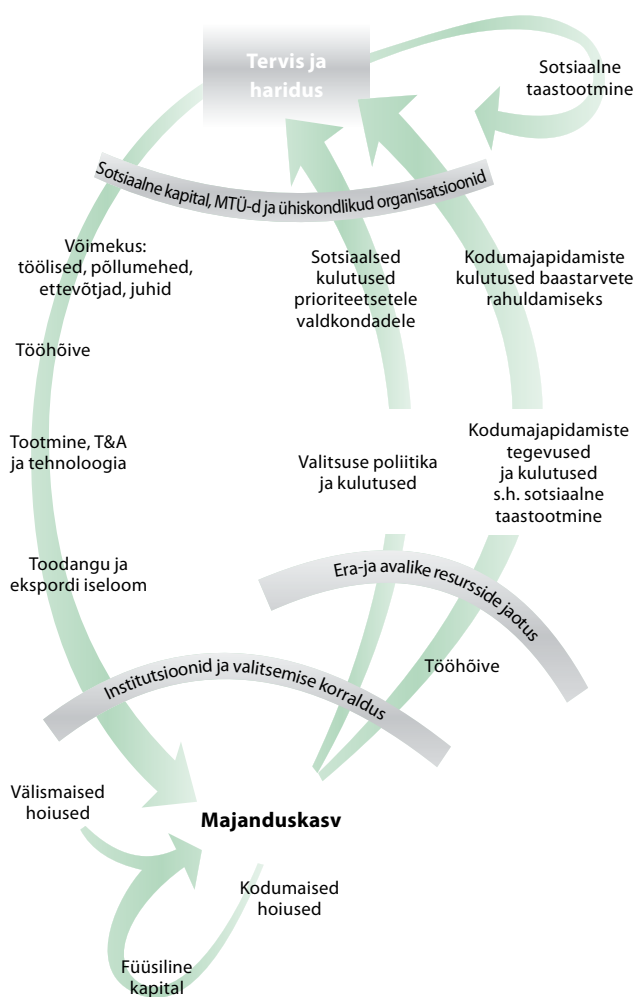
Ehkki nende kahe nähtuse vahel on nii endogeense majandusteooria kui ka empiirilise analüüsi alusel selge positiivne seos, ei ole see mingil juhul rangelt funktsionaalne (determineeritud). Inimkapital on kindlasti oluline majandusarengu tegur, kuid selle reaalse mõju võib olla eri arenguperioodidel või eri maades üsnagi erinev. Barbone/Zalduendo (1996) kinnitab seda empiiriliselt siirderiikide kohta. Ka Rajasalu (2003: 13–15) ei leia ühetähenduslikku seost inimkapitali ja majanduskasvu vahel.

Siirderiikide suhteliselt kõrget inimkapitali võib pidada nende riikide majanduskasvu reserviks. Selle reservi kasutamisevõimalused sõltuvad eelkõige ühiskonna institutsionaalsest korraldusest. Selle väite tõestuseks piisab viidata Kuubale, kus vähemalt ametliku statistika järgi kõrge inimkapital kuidagi ei realiseeru majanduslikus heaolus.

2003. aasta Inimarengu aruandes on pakutud olulisi seoseid illustreeriv mudel, mõistmaks konkreetset seost inimkapitali ja majandusarengu vahel, mis meie arvates kinnitab ühtlasi eelöeldut – institutsioonide olulisust. Nimelt võib nende kahe nähtuse vastastikust mõju vaadelda toimivana läbi mitme filtri või ka katalüsaatori (joonis 3.2.). Piduriiteks või võimenditeks on mõlemas suunas inimkäitumist suunavad formaalsed ja informaalsed era- ja avalikud institutsioonid.¹⁴ Ühtedes riikides ilmneb seetõttu inimarengu ja majanduskasvu suhteliselt kooskõlaline protsess, teistes saab üks

¹⁴ Siin võib analoogiliselt füüsilise ja inimkapitaliga rääkida institutsionaalsest resp. sotsiaalsest kapitalist (vt Erlei/Leschke/Sauerland 1999: 519).

JOONIS 3.2. INIMKAPITALI JA MAJANDUSARENGU VAHENDATUD SEOS (HDR 2003 ALUSEL)

või teine arengusammas piduriks. Majanduskasvu mõju inimkapitalile kujundavad lisaks veel era- ja avalikud otsused (poliitika) investeringute jaotamisel. Needki võivad olla inim- ja sotsiaalse kapitali kasvu suhteliselt soodustavad või pidurdavad.

Institutsionaalsete tegurite suurt mõju kinnitab ka inimarengu dünaamika märgatav siirderiikide käänupunkt 1990. aastate keskel. Tegemist on selgelt institutsionaalsetest ümberkorraldustest tekkinud nähtusega. Üleminekuperioodi esimestel aastatel puudusid inimkapitali efektiivseks kasutamiseks sobivad institutsionaalsed raamid – vanad enam ei toiminud, uusi veel polnud. Seejärel on mahajäämus vanadest Euroopa Liidu liikmetest vähenenud, sest IAI kasv on olnud 2–3 korda kiirem. Uued raamid on võimaldanud inimkapitali potentsiaalil realiseeruda.

MAJANDUSVABADUS JA MAJANDUSARENG

Majandusvabaduse otsene mõõtmine (Fraser Institute poolt) jõudis esimeste tõsisemalt võetavate võrdlusanalüüsideni 90ndate aastate keskel. Enne seda üritasid majandusteadlased majanduse institutsionaalsete raamide mõju uurida kaudsemalt, kasutades indikaatorina demokraatia levikut. Paraku näitasid empiirilised uuringud, et demokraatia mõju majandusarengule polnud kaugeltki ühetähenduslik (vt Voigt 2002: 148). Poliitika orienteerumine mediaanvalijale sisaldab endast populismi ohtu. Samas ei saa siit välja lugeda ka autoritaarsete valituste eelistamist, sest sel juhul võib poliitika mõju majandusele kõikuda veelgi suuremas intervallis. Majandusedult erinevad ju Aasia „tiigrid” ja Aafrika korruptiivsed režiimid nagu öö ja päev.

Fraser Institute (FI) 2004. aasta aruandes on empiirilise seoseanalüüsi alusel tuvastatud, et

- 1) majanduslikult vabades riikides on majanduskasv kiirem, investeringud suuremad ja tootlus kõrgem;
- 2) majandusvabaduse kasv 1980. ja 1990. aastatel on taganud kiirema majanduskasvu 1980.–2000. a.;
- 3) kestvad erinevused majandusvabaduses seletavad ca 2/3 SKT variatsioonist elaniku kohta;
- 4) majanduskasvu käivitamiseks on oluline omandi- ja lepinguõiguse toimimine ja usaldusväärsus.

Ka Heritage Foundation (HF) indeksi puhul on arvukad uuringud kinnitanud, et majandusvabadusel on statistiliselt ja sisuliselt oluline seos majandusarenguga – nii taseme kui ka kasvuga. Sõltumatutest uurijatest on näiteks Erlei/Leschke/Sauerland (1999: 534) jõudnud regressioonimudelini, kus HF-indeks seletab poole riikidevahelistest tulutaseme erinevustest. Samade autorite hinnang FI-indeksi prognoosivõimele on madalam. Tähelepanu äratav, et mõlemal juhul on seos majandusvabaduse ja tulutaseme vahel mittelineaarne¹⁵: majandusvabaduse mõju on tugevnev – mida kõrgemal vabaduse tasemel ollakse, seda suuremat efekti täiendav liberaliseerimine annab.

HF on ise uurinud ka meid huvitavate nähtuste dünaamika seoseid: majandusvabaduse kasvu mõju majanduskasvule (tabel 3.3.). 2004. aasta aruandes on majandusvabaduse kasvu vaadeldud 1997–2004 ja SKT keskmist aastakasvu 1995–2002. 2005. aasta aruandes on neid perioode ühe aasta võrra pikendatud (vastavalt 2005. ja 2003. aastani). On selgunud, et

¹⁵ Väljendatav ruut- või kuupfunktsiooniga.

institutsionaalse arengu erinevused riigiti määravad majanduskasvu varieerumise ca 2% ulatuses aastas.

Oma osa majandusvabaduse ja -kasvu seoste uurimisse on andnud ka Eesti majandusteadlased. Näiteks uuris Rajasalu (2003: 20–21) erinevalt eelmainitud töödest seost majanduskasvu (dünaamika) ning majandusvabaduse taseme vahel. Ta jõudis esmalt tulemuseni, et arvestades SKT lähtetaset elaniku kohta, ei anna majandusvabaduse HF-indeksi kõrgem tase kuigi olulist lisa majanduskasvule. Erinevate majandusvabaduse komponentide diferentseeritud vaatlemisel õnnestus tal siiski saada statistiliselt usaldusväärne (ehkki nõrk¹⁶) seos kolme teguriga: majandusvabaduse hinnanguga fiskaalpoliitikas, välisinvesteeringute ja finantsüsteemi valdkonnas. Võrreldes tulemust HF enda analüüsiga tabelis 3.3., võib järeldada, et majandusvabaduse positiivne muutus annab majanduskasvule suuremat tuge, kui lihtsalt kõrge baastase. Majandus ootab pidevalt uusi impulsse.

Analoogiliselt Voigtiga rõhutavad Erlei/Sauerland/Leschke (1999: 537–538), et majandusvabaduse tingimusteta suurendamine kõigis suundades ei saa olla siiski omaette eesmärgiks. Tegemist on kompleksnähtusega, kus ühe komponendi liigne areng võib kahjustada teisi. Eriti ei saa olla eesmärgiks riigi kulutuste minimeerimine, mille all võivad kannatada majandusvabaduse teised aspektid (näiteks õiguskord). Omalt poolt konstrueerisid Erlei/Sauerland/Leschke FI ja HF komponentidest nii-öelda tuumindeksi, mis arvestas vaid nelja riigi olulisimat ülesannet majandusagentide ergutamisel ja julgustamisel:

- Käsutusõiguste (*property rights*) kindlustamine (HF alusel)
- Väliskaubanduse vabadus (HF)
- Stabiilne raha (FI)
- Võrdsus seaduse ees (FI)

Selle tulemusena õnnestus riikide tuluerinevuste seletamise tase viia koguni 82%-ni.

MAJANDUSARENGU TEGURITE SÜSTEEM JA MÕJUD

Järgnevalt püüame täpsustada majandusarengu tegurite mõju mõningaid aspekte, arvestades ühe-

TABEL 3.3. AASTA KESKMINE MAJANDUSKASV (%) RIIKIDE RÜHMITAMISEL MAJANDUSVABADUSE KASVU JÄRGI

Riikide rühmad	1	2	3	4	5
Aruande- majandus- vabaduse					majandus- vabaduse
2004	4.9	3.8	3.4	3.1	2.5
2005	4.8	4.1	3.1	2.8	2.7

Allikas: HF 2004, 2005.

aegselt nii tootmistegureid kui ka institutsionaalseid keskkonnategureid. Seejuures vaadeldakse eraldi kahte majandusarengu tunnust: saavutatud tulutaset, mida mõõdetakse SKT kaudu ühe elaniku kohta, ning suhtelist majanduskasvu.

- Esimesel juhul püütakse eelkõige täpsustada seose mehhanismi tulutaseme ja selle mitmete mõjutegurite vahel, eristades siin uuendusena
 - 1) isoleeritud ja ühismõjusid,
 - 2) otseseid ja kaudseid mõjusid.
- Teisel suunal aga kontrollitakse institutsionaalse mõju nähtavust lühiajalise majanduskasvu äärmiselt volatiilses maailmas.¹⁷

TULUTASEME KUJUNEMINE

Tulutaseme kujunemise uurimisel kasutame eelkõige kahte 2005. aasta andmebaasi: ÜRO poolt pakutavat inimarengu aruannet¹⁸ ning *Heritage Foundation*'i (HF) majandusvabaduse hinnanguid¹⁹ (seega ristanmeid). Sisuliselt iseloomustavad andmed olukorda kaheaastase viitajaga – aastal 2003.

Tulutaseme näitajat mõõdab inimarengu indeksi majanduslik komponent, mille kujunemist püütakse selgitada kolme teguri abil:²⁰

- inimkapitali tase on mõõdetud inimarengu indeksi hariduse ja tervise (eluea) komponentide korrutisena;
- majandusvabaduse taseme mõõdik on tuletatud HF indeksist pöördarvuna;

¹⁶ Seletas 13% majanduskasvu riikidevahelistest erinevustest.

¹⁷ Viimase on seadnud kahtluse alla muuhulgas ka Eesti uurijad (Lutsoja, Listra, Kerem 2006).

¹⁸ <http://hdr.undp.org/statistics/data/>

¹⁹ <http://www.heritage.org/research/features/index/>

²⁰ Kõik näitajad on normeeritud intervallis (0;1), st teoreetiliseks miinimumiks on 0 ja maksimumiks 1. Näitajate empiirilised põhistatistikud 120 riigi andmetel on esitatud lisas 1.

TABEL 3.4. TULUTASEME JA SELLE MÕJURITE KORRELATSIOONIMAATRIKS

	Tulu-	Võrd-	Inim-	Hari-	Tervis	Vaba-
Tulutase	1.00					
Võrdsus	0.34	1.00				
Inimkapital	0.85	0.50	1.00			
Haridus	0.77	0.36	0.88	1.00		
Tervis	0.78	0.51	0.95	0.72	1.00	
Vabadus	0.73	0.25	0.61	0.49	0.56	1.00

- tulude võrdsuse taseme näitaja on tuletatud ebavõrdsuse Gini koefitsiendist.

Omavahelisi paariskorrelatsioone iseloomustab tabel 3.4. Üldiselt on kõik vaadeldavad näitajad omavahel positiivselt korreleerunud – **rikastes riikides on inimkapital suurem, majandusvabadus kõrgem ning tulujaotus võrdsem.**

Samas hakkavad silma ka järgmised tõsiasjad:

- majandusvabaduse seos tulutasemega on tihedam kui inimkapitaliga ($0.73 > 0.61$), mis võimaldab oletada positiivset osakorrelatsiooni, st seost võrdse inimkapitali eeldusel;
- tulude võrdsuse näitaja on seevastu tulutasemega oluliselt nõrgemalt seotud ($0.34 < 0.50$), mis viitab pigem negatiivsele seosele võrdse inimkapitali korral;
- hariduse ja tervise integreerimine ühte inimkapitali näitajasse on sisukas, sest ühendnäitaja korrelatsioon tulutasemega on tihedam kui kummalgi komponendil eraldi ($0.85 > 0.78$);
- minimaalne on positiivne korrelatsioon just majandusvabaduse ja võrdsuse vahel (0.25), mis lubab neid pidada tulutaseme suhteliselt sõltumatuteks teguriteks.

Järgnevalt vaatleme tulutaseme ja tema mõjurite seose kahte versiooni:

- 1) kõigi tegurite mõjud on aditiivsed (liidetavad) ning üksteisest **isoleeritud**;
- 2) inimkapitali ja majandusvabaduse mõju on multiplikatiivne (**avalduv korrutisena**), kusjuures tõlgendamisel eeldame, et majandus-

vabadusest sõltub inimkapitali tootlikkus ehk iga inimkapitali ühiku kohta genereeritav tulu. Sisuliselt vastab see mudel joonisel 3.2. kujutatud võimendikontseptsioonile. Tulude võrdsuse mõju vaadeldakse siin aga endiselt isoleerituna.

Tulemused räägivad esmalt sellest, et korrelatsioonimaatriksi põhjal püstitatud oletused leidsid kinnitust:

- isoleeritud mõjudega mudelis on majandusvabaduse mõju positiivne (0.46)²¹ ja statistiliselt oluline. Seevastu tulude võrdsuse mõju kipub olema negatiivne (-0.16), ehkki seose statistiline olulisus pole nii veenev kui majandusvabadusel;
- majandusvabadust kui võimendit peegeldav mudel on veidi parema kirjeldavusega²²;
- inimkapitali tootlikkus, mida esimene mudel vaatles konstantsena (0.52), on teises majandusvabaduse suhtes kasvav lineaarne funktsioon. Mittevabades riikides on inimkapitali tootlikkus oluliselt madalam. Halvimal juhul (majandusvabaduse indeks on 0) on see 0.29 . Vabades riikides on tootlikkus märgatavalt kõrgem, parimal juhul koguni 0.93 . Sisuliselt kajastab esimene mudel inimkapitali keskmist tootlikkust erineva majandusvabadusega riikides;
- huvitaval kombel kaasneb mudeli kvaliteedi paranemisega ka tulude võrdsuse mõju olulisuse kasv ning selle teguri negatiivne mõju süveneb (-0.19).

Ökonomeetrilise analüüsiga on võimalik süvendatult uurida meid huvitavate tegurite mõju majandusarengule (saavutatud tulutasemele), seda dekomponeerida. Seejuures võib eristada **tegurite otse-, kaud- ja üldmõju**:

- otsene mõju põhineb eeldusel, et kõik **teised regressioonivõrrandisse lülitatud muutujad on konstantsed**;
- kaudne mõju tähendab tegurite **mõju üksteise kaudu**. Kui näiteks majandusvabadus soodustab ka inimkapitali kasvu, siis tekib lisaks majandusvabaduse otsesele tulumõjule (püsiva inimkapitali juures) ka täiendav mõjukanal läbi inimkapitali kasvu.;
- otsene ja kaudne mõju moodustavad kokku teguri üldmõju.

²¹ Tegemist on siin ja edasises regressioonikordajaga, mis näitab mitu tuluindeksi ühikut lisandub tegurindeksi muutumisel ühe ühiku võrra.

²² Korrigeeritud determinatsioonikordaja alusel.

Mingi teguri üldmõju on võimalik leida paarisregressiooni võrrandist, mis sisaldab üksnes seda, meid konkreetselt huvitavat tegurit. Otsemõju ilmneb aga võrrandist, kuhu on lülitatud ka kõik muud vaadeldavad mõjurid. Otse- ja üldmõju erinevus iseloomustab kaudset, teiste tegurite kaudu ilmnevat mõju.

Illustreerime eelõeldut (majandus)vabaduse ja (tulude) võrdsuse mõjuanalüüsi kaudu. Kaudse mõju uurimisel piirdume vaid **inimkapitali kaudu** toimiva mõjuga. Vabaduse ja võrdsuse omavahe- lise mõju võib siinkohal kõrvale jätta nende vähe- se korreleerituse tõttu.

Võtame vaatluse alla jälle kaks tulutaseme mudelit. Lisaks juba varem vaadeldud vabaduse ja võrdsuse otsemõjusid näitavale aditiivsele mude- lile pakub huvi ka **üldmõju näitav mudel**, kus **inimkapitali näitaja on välja jäetud** ning institut- sionaalsete keskkonnategurite regressioonikorda- jad peegeldavad ka inimkapitali kaudu avalduvat mõju.²³ Mõlema teguri mõju on siin positiivne ja sta- tiliselt oluline²⁴. Nii tulude võrdsus kui ka majan- dusvabadus osutuvad siin riikide tulutaset soodus- tavaks. Seega tekib vähemalt näiv vastuolu varasema mudeliga võrdsuse mõju osas. **Võrdsuse negatiivne mõju (-0.16) on siin asendunud absoluutväärtuselt isegi suurema positiivse mõjuga (0.31).** Ka vabaduse mõju on oluliselt muutunud – positiivne mõju on sisuliselt kahekordistunud (vastavalt 0.46 ja 0.96).

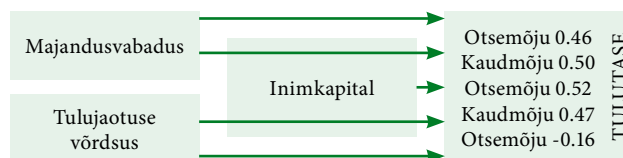
Erinevus on seotud **vabaduse ja võrdsuse mõjuga inimkapitalile**. Inimkapitali on esimeses mudelis vaadeldud eraldi tulutegurina, viimases aga mitte. Seega iseloomustab esimene vabaduse ja võrdsuse otsemõjusid (konstantse inimkapitali korral), viimane aga üldmõjusid, sh inimkapitali kujundamise kaudu.

Konkreetne empiiriline seos inimkapitali ja meid huvitavate tegurite vahel on ära toodud lisas 1. Seal osutuvad mõlemad institutsionaalse struk- tuuri mõõdikud oodatult positiivselt seotuks inimkapitali suurusega, kusjuures ka mõjuulatus on ligikaudu sama. Nii **vabaduse kui ka võrdsuse indeksi kasvuga kaasneb kogumis keskmiselt pea- aegu sama suur inimkapitali indeksi kasv.**

Võrdsuse ja vabaduse kaudset mõju tulutasemele (inimkapitali taseme soodustamise kaudu) on nüüd võimalik leida järgmiselt:

- võrdsus: üldmõju – otsemõju = $0.31 - (-0.16) = 0.47$
- vabadus: üldmõju – otsemõju = $0.96 - 0.46 = 0.50$

JOONIS 3.3. TULUTASEME TEGURITE MÕJUD

Tegemist on oluliste positiivsete mõjudega tulutasemele, mis

- neutraliseerivad üldjuhul täielikult võrdsuse negatiivse otsemõju ning
- sisuliselt kahekordistavad vabaduse positiivse otsemõju.

Eelõeldu illustreerimiseks sobib joonis 3.3.

Muidugi ei ole võrdsuse ja vabaduse positiivne mõju inimkapitalile ja sellega kaasnev kaudmõju majan- dusarengule automaatne. Tegemist on ikkagi stoh- hastilise seosega. Seega tasub silmas pidada ka otse- mõjusid. Võrdsuse osas võib öelda, et vaid juhul, kui tulude võrdsustamisega konkreetses riigis tõesti kaasneb inimkapitali (hariduse, tervise) parane- mine, võib läbi sõrmede vaadata üldjuhul kaasne- vale negatiivsele otsemõjule. Sel juhul võime öelda, et **inimkapitali võimekuse tõus genereerida majan- duslikku heaolu kompenseerib võrdsustamisega kaasneva motivatsiooni languse ühiskonnas.**

MAJANDUSKASVU KUJUNEMINE

Majanduskasvu selgitamisel on traditsioonili- ses kasvuteoorias kesksel kohal investeeringud. Konvergensiteoorias põhjendatakse aeglasemat kasvu sageli kõrgema lähtetasemega, mispuhul rää- gitakse nn beeta-konvergensist. Samas rõhutavad institutsionalistid, et tähtsaim on hoopis majan- dust suunav formaalsete ja informaalsete normide kogum, kusjuures sageli iseloomustatakse viimase kvaliteeti majandusvabaduse saavutatud taseme ja/ või dünaamikaga.

Järgnevalt vaadeldakse eelmainitud tegurite mõju ühe mudeli raames, mida hinnatakse Maa- ilmapanga paneelandmetel 140 riigi kohta 4 aastal (2001–2004)²⁵. Kokku tugineti seega 560 vaatlusele. Aastane majanduskasv (%) sõltus selles mudelis

²³ Tõsi küll, mingi osa üldmõjust jääb siin vaatluse alt välja. Nimelt see, mida vabadus avaldab tulutasemele võrdsuse kaudu ning ka võrdsuse võimalik mõju tulutasemele vabaduse kaudu. Et aga nimetatud institutsionaalsed tegurid olid omavahel suhteliselt vähe korreleerunud ($r=0.25$), võib seda lihtsustust pidada ebaoluliseks. Pealegi on suhteliselt raske leida vabaduse ja võrdsuse vahekor- ras domineerivat põhjuslikkuse suunda.

²⁴ Võrrand seletab 55% tulutaseme koguvariatsioonist.

²⁵ <http://devdata.worldbank.org/data-query/>

TABEL 3.5. MAJANDUSKASVU JA SELLE MÕJURITE KORRELATSIOONIMAATRIKS

Näitaja	Majanduskasv	Baasiline tulutase	Investeeringud	Baasiline majandusvabadus	Majandusvabaduse muutus
Majanduskasv	1				
Baasiline tulutase	-0.24	1			
Investeeringud	0.33	-0.02	1		
Baasiline majandusvabadus	-0.15	0.78	-0.04	1	
Majandusvabaduse muutus	0.13	-0.04	0.04	-0.14	1

TABEL 3.6. MAJANDUSKASVU PROGNOOSID ÄÄRMUSLIKES RIIKIDES²⁶

Majandusvabadus		Mittevaba: $v(-1) = 0$		Vaba: $v(-1) = 100$	
Vaene: $\ln Y(-1) = 5$	Tarbiiv: $i=10$	2	3.5	5	3.5
	Investeeriiv: $i=50$	10	11.5	13	11.5
Rikas: $\ln Y(-1) = 10$	Tarbiiv: $i=10$	-2	-0.5	1	-0.5
	Investeeriiv: $i=50$	6	7.5	9	7.5

tulutasemest²⁷ eelmisel aastal, investeeringutest põhivarasse (% SKT-st) ning nii juba varem kasutatud majandusvabaduse indeksi baastasemest (eelmisel aastal) kui ka selle indeksi muutusest antud aastal (%).

Muutujate põhistatistikud on lisas 9. ja korrelatsioonimaatriks tabelis 3.5. Seosed on üsna nõrgad, v.a baasiliste tulutasemete ja majandusvabaduse vahel ($r=0.78$). Kinnitust leiab majanduskasvu negatiivne sõltuvus baasilisest arengutasemest ehk beeta-konvergens (-0.24).²⁸ Majanduskasvule avaldab suurimat mõju (0.33) investeeringute tase, kusjuures teatud üllatusena viimasel praktiliselt puudub seos teiste vaadeldud muutujatega.

Regressioonianalüüsi tulemusi iseloomustab samuti lisa 9.²⁹ Tulemuste arusaadavamaks esitamiseks grupeerime kõik riigid vaadeldud tunnuste alusel kaheks. Tabelis 3.6. on näidatud majanduskasv iga tunnuse järgi äärmuslikes riikides.

Majandusvabaduse muutumise puhul on arvestatud, et täiesti vabades riikides ei saa olukord enam paraneda ning mittevabades halveneda.

Majanduskasvu prognoos kõigub riigiti -2%st 13%ni. Teoreetiliselt on halvim majanduskasvu, õigemini majanduslanguse väljavaade rikastes tarbivates stabiilselt mittevabades riikides, ehkki seda tüüpi riike maailmas pole. Seevastu **parim väljavaade on majanduskasvuks madala lähtetasemega, kuid stabiilselt vaba majandusega investeerivates riikides** (näiteks Eesti), kus võib arvestada kuni 13% aastakasvuga. Üldiselt ongi suurima mõjuga investeerimisaktiivsus, millest majanduskasv sõltub realselt ca 8% ulatuses. Järgneb majandusarengu lähtetase 4%ga ning majandusvabaduse tase ja areng – mõlemad 3%ga. Tähelepanu äratav, et ühesugused on kasvuprognoosid mittevabades, kuid edenevates ning vabades, kuid taganevates majandussüsteemides.

²⁶ Tähistused vastavalt lisale 2.

²⁷ Logaritmitud kujul

²⁸ Viimane põhjustab ilmselt ka negatiivse seose majandusvabaduse baasi ja majanduskasvu vahel.

²⁹ Tegurid osutusid kõik statistiliselt oluliseks. Mudel kirjeldab üldisest majanduskasvu variatsioonist 18% ning annab F-kriteeriumi väärtuseks 31.

3.3. Digitaalsed võimalused arengutegurina

Info- ja kommunikatsioonitehnoloogiat (IKT) on viimase 10–15 aasta jooksul loetud pea kõige olulisemaks arengumootoriks, seda nii majanduste kui laiemalt ühiskondade arengus. Esimese puhul on räägitud mõnevõrra ülepakutult nn uue majanduse saabumisest, teisel puhul kasutatud metafoore, mis ulatuvad demokraatlikust digitaalsest ülemaailmsest vennaskonnast kuni netokraatiani välja. Ka meie uuel iseseisvusajal on IKT-ga seostuvat loetud Eesti kui arengutšempionite hulka kuuluva maa kuvandi üheks põhikomponendiks. Alustades koolidega seonduvast Tiigrihüppe programmist ja elektrooniliste teenuste kasutuselevõtmisest pankade ja maksuametiga asjaajamisel kuni Skype'i vaimustuse ja e-valimisteni välja. Samas on arusaam sellest, mil viisil IKT kasutuselevõtt arengut mõjutab, ja teiselt poolt, kuidas erinevad tingimused, eelkõige sotsiaalsed, IKT kasutust mõjutavad, veel küllalt pinnapealne.

Järgnevas osas vaatleme IKT-ga seotud probleematikat neljast aspektist. Kõigepealt IKT seost Eesti üldise konkurentsivõimega. Järgnevalt elanikkonna juurdepääsu digitaalsetele võimalustele võrdluses teiste riikidega. Seejärel vaatame detailsemalt, kes ja kuidas Eestis internetile ligipääsu kasutavad. Peatüki lõpetame Eesti IKT arengukäigu dünaamika käsitlusega.

IKT RIIGI KONKURENTSIVÕIME KONTEKSTIS

IKT tase ja kasutamine on tegurid, mida kõik konkurentsivõime üldindeksite konstrueerijad on ühel või teisel moel püüdnud selle indeksi koosseisu lülitada. Nagu me eelpool kirjeldasime, on üheks huvitavamalt konstrueeritud konkurentsivõime indeksi Maailma Majandusfoorumi globaalse konkurentsivõime indeks (GSI), mille eripära on see, et indeksi eri komponentide kohta on võimalik näidata, milline on nende tähtsuste maa arengu erinevates staadiumides. Nagu näha tabelist 3.7, on GCI autorid lülitanud IKT vahetud indikaatorid indeksi seitsmendasse "Tehnoloogilise valmisoleku" komponenti, seda koos tehnoloogia siire ja välisinvesteeringute kaasatust iseloomustavate näitajatega. Sellises kontekstis võetuna on IKT kasutus tõlgendatav kui efektiivsust suurendada aitav tegur. Eeldusi saada hakkama innovatsioonipõhises majanduses ei peegelda aga mitte ainult sellised IKT kasutuse otsesed indikaatorid nagu internetiühenduste ja arvutite olemasolu, vaid näiteks ka tootmisprotsessi keerukus, väärtusahelate iseloom, ülikoolide ja ettevõtete koostöö, ettevõtete kulu-

TABEL 3.7. IKT JA TEMA SIDUSKOMPONENDID KONKURENTSIVÕIME INDEKSI KOOSSEISUS, EESTI POSITSIOON KOMPONENTIDE KAUPA 2006. AASTAL

Indeksi kompo	Komponendi sisu	Eesti positsioon
Põhitingimused		
Institutsioonid	Eetika ja korruptsioon avalikus sektoris, kasutusõiguse tagamine, valitsemise efektiivsus, kuritegevuse tase, äriettevõtete valitsemise kvaliteet, ärietika jne.	30.
Infrastruktuurid	Üldine infrastruktuuri kvaliteet, raudtee, sadamad, energeetika infrastruktuur, side infrastruktuur	30.
Makromajandus	Riigielarve defitsiit/ülejäak, säästmismäär, inflatsioon, intressid, riigivõlg, vahetuskurss jm	16.
Tervis ja põhiharidus	Eluiga, laste surevus, haiguste nagu malaaria, tuberkuloos, HIV/AIDS esinemine, algharidusest väljalangenute %	43.
Efektiivsuse suurendajad		
Kõrgharidus ja koolitus	Hariduse kvantiteet: kesk- ja kõrghariduse protsent; hariduse kvaliteet: reaalteaduste alase hariduse kvaliteet, ärikoolituse kvaliteet; koolitus töökohas: spetsialiseerunud koolituse ja teadustegevuse kättesaadavus kohalikul tasandil, töötajate koolituse ulatus.	23.
Turu efektiivsus	Majandusseadusandluse efektiivsus, maksumistase ja efektiivsus, ettevõtlustegevuse lihtsus, konkurentsitase, turule pääsu barjääride madalus, piirangute puudumine välisinvesteeringutele, tööturu paindlikkus, tööandja ja töövõtjate suhted, juhtimise efektiivsus, rahaturgude funktsioneerimise kvaliteet jne,	25.
Tehnoloogiline valmisolek	Tehnoloogiline valmisolek, ettevõtete võime tehnoloogiat kasutusele võtta, IKT-alaste seaduste olemasolu, välisinvesteeringud ja tehnoloogiasuure, interneti ja arvutite kasutus	16.
Innovaatilise majanduse tegurid		
Äriline keerukus	Kohalike hankijate kvaliteet ja kvantiteet, tootmisprotsessi keerukus, kontroll toodangu rahvusvahelise turustuse üle, konkurentsivõime iseloom, väärtusahelate olemasolu jm	35.
Innovatsioon	Teadus- ja arendustegevuse kvaliteet, äriettevõtete kultuursed teadus- ja arendustegevusele, ülikoolide-tööstuse vaheline teaduskoostöö, riigihange kõrgtehnoloogilistele toodetele, teadlaste ja inseneride kättesaadavus, tootepatendid, intellektuaalse omandi kaitse jm.	30.

Allikas: Global Competitiveness Report 2006–2007

tused T&A-le jm. Võib väita, et just taolised tegurid loovad selle konteksti, milles IKT kasutus, kui iseenesest väga oluline tegur innovatsioonipõhises majanduses, muutub tegelikult innovatsiooni-põhise majanduse osiseks.

Siit tulenevalt, kui arvutikasutus Eesti ettevõtte-tes on suhteliselt elementaaroperatsioonidele (nagu meilisaatmine, tekstitöötlus, pangaülekanded, lihtsam infootsing) suunatud ja elanikkonna arvuti-ja internetitarbimise funktsionaalsus pole eriti kõrge (sellest täpsemalt järgnevas tekstis), siis ei suuda me oma IKT kasutuse formaalnäitajate küllalt heast tasemest kindlasti maksimumi välja võtta. Oluliseks probleemiks võib see kujuneda just meie arengu järgmistel etappidel.

Tabelist nähtuv ebaproportsionaalne areng erinevate näitajate lõikes võib raskendada meie edemist nii üldisel inimarengu tõusul kui ka konkreetsete IKT võimaluste ära kasutamisel. Täna oleme edukad IKT-alases infrastruktuuris (mida näitab hea positsioon tehnoloogilise valmisoleku lõikes), kuid tehnoloogilise valmisoleku rakendamist, mille indikaatoreiks võib pidada innovaatilise majanduse alaindeksit ja hariduse teemalisi alaindeksid, on märkimisväärselt vähem. Kui täna veel on meil võimalust Eesti kui riigi arengut edasi aidata tehnoloogiale panustamise kaudu, siis tervete ja hea haridusega elanike puudumisel pole edukatest tehnoloogiaindikaatoreist mingit kasu. Lisaks tugevale infrastruktuurile on üha enam oluline see, millise sisuga seda infrastruktuuri täidetakse ja kuidas selle poolt pakutud võimalusi ära kasutatakse. Käsitleme seda küsimust esiteks kahe IKT kasutust iseloomustava indeksi baasil ja seejärel keskendume juba konkreetsemalt digitaalsete võimaluste kasutamise analüüsile.

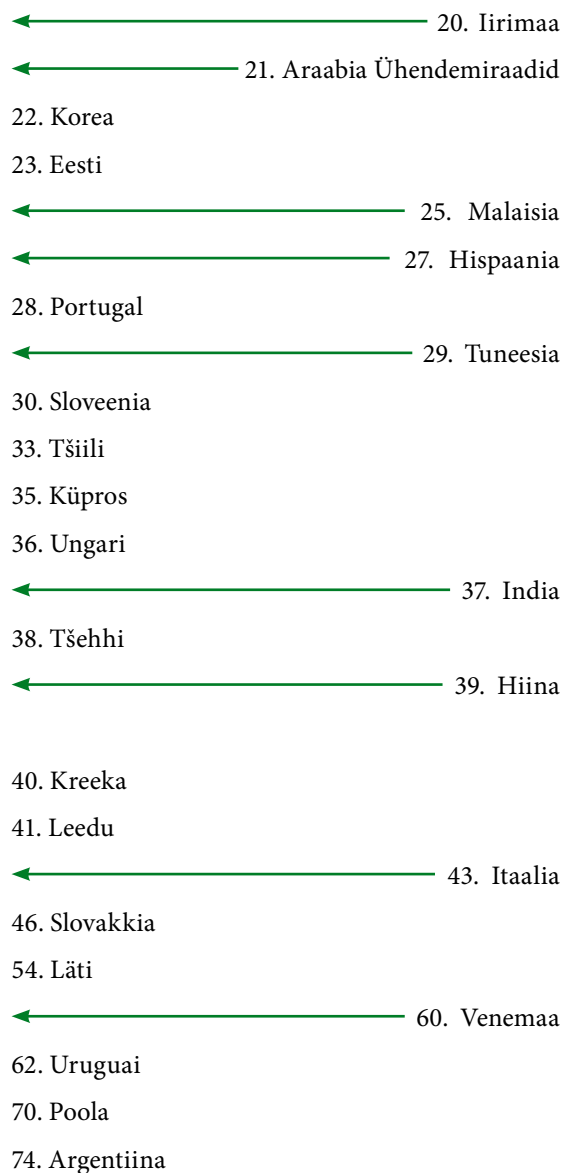
VÖRGUSTUMISVALMIDUS

Ühiskonna ja majanduse kõige laiemat valmisolekut IKT-s peituvaid võimalusi kasutada mõõdab Maailma Majandusfoorumi poolt konstrueeritud ja arvutatav võrgustumisvalmiduse indeks (*network readiness index*). Indeks mõõdab nii IKT kasutuselevõtuga seotud asjaosaliste (*stakeholders*) olemasolu ja taset riigis (asjaosalisteks loetakse antud juhul nii äriilma, valitsust kui elanikkonda), nende asjaosaliste reaalsel valmisolekut IKT kasutuseks kui vastava makromajandusliku ja seadusandliku keskkonna olemasolu. Võrgustumisvalmiduse indeksi järgi on Eesti maailmas (2005. aasta andmed) 23. kohal (kui Hongkongi ja Taiwani riikidena mitte arvestada). Seega on koht umbes samas piirkonnas, kui üldse innovatsiooniindeksi osas. Intuiitiivselt võiks eeldada, et Eesti on siiski tänu 90ndate aastate Tiigrihüppe edule võrgustumisvalmiduselt parem kui üldise innovatsiooni

tasemelt; kui see nii pole võiks mõelda selle üle, kas me pole võrgustumise osas aega kaotanud.

Võrgustumisvalmiduse pingerida juhivad maailmas Singapur, Island, Soome, Taani ja USA.

Eesti konkurentmaade edetabel oleks võrgustumisvalmiduse osas järgmine:

Nagu näha, Lõuna-Euroopal, eriti aga Ladina-Ameerikal võrgustumisega just hästi ei edene.

Võrreldes üldise innovatsiooni indeksi pingereaga, tundub võrgustumisvalmiduse pingerida olevat avatum. Ehkki kõik arenenud maad asuvad selle pingerea esikolmandikus, mahub sinna siiski ka "alttulijad": Araabia Ühendemiraadid, Tuneesia, tegelikult ka Eesti. Edasiliikumist IKT rakendamisel on ilmselt tõenäoliselt võimalik teha kitsamalt baasilt ja ilmselt ka väiksemate kuludega, kui üldist majanduse innovatsioonipotentsiaali tõst-

mist, samas annab see aga olulisi sisendeid teistesse indeksitesse, olgu siis nii innovatsiooniindeks kui üldise konkurentsivõime indeks.

Iseenesest on siiski nii võrgustumine kui innovatsiooni edendamine suhteliselt kitsasuunalised tegevused võrreldes majanduse ja ühiskonna funktsioneerimise üldise institutsionaalse kvaliteedi tõstmisega. Taoline kvaliteet on ilmselt aga üldiseks fooniks, mis aitab edendada kõiki arengusuundi.

ELANIKKONNA LIGIPÄÄS – DIGITAALSETE VÕIMALUSTE INDEKS

Rahvusvahelise Telekommunikatsiooni Liidu (ITU – International Telecommunication Union) maailma infoühiskonna aruandes mõõdetakse infoühiskonda digitaalsete võimaluste indeksi (Digital Opportunity Index) kaudu. Võrreldes eelmisena käsitletud indeksiga on tema eripäraks suurem keskendatus riigi elanikkonnale kui tarbijale. Indeksi komponendid on jaotatavad kolmeks: võimalused – ligipääs ja taskukohasus; infrastruktuur – võrgud ja vahendid; kasutus – see osa indeksist hindab IKT kasutamise ulatust.

Selline indeks võimaldab hinnata võrdselt kahte teed infoühiskonnani – kas traditsiooniliste fikseeritud võrkude kaudu või mobiiltelefoni-võrkude kaudu. Indeksi järgi on Eesti suhteliselt heas seisus võimaluste osas, kuid areneda on nii infrastruktuuri kui ka kasutuse komponendis.

Nii interneti kui mobiiltelefoni kasutus on Eestis arenenud väga kiiresti. Nagu näeme tabelist 3.9., on Eesti mõlema kommunikatsioonivahendi leviku ulatuse poolest Euroopa esimese kümne riigi hulgas. Internetikasutajate osakaal elanikkonnas oli meil 2006. aasta veebruaris-märtsis samal tasemel Suurbritannia ja Belgiaga, suurem oli see vaid Hollandis, Põhjamaades ja ilmselt ka USAs (tabelis on USA puhul andmed üksnes 2004. aasta kohta). Uute internetikasutajate juurdekasv on Eestis praegu juba siiski aeglustumas, samal ajal kui koduarvutite ja koduste internetiühenduste osakaal suureneb kiiresti.

INTERNETIKASUTUSE MAHT JA MITMEKÜLGUS

Kui digitaalsete võimaluste ja tehnoloogia arengu puhul vaadeldakse põhilise tegurina internetikasutuse fakti iseennast ja ligipääsu erinevatele tehnoloogiatele, siis sellise lähenemise probleemiks on sisuline piiratus. Internetikasutust käsitletakse tihti kui homogeenset ja kõigile kasutajatele elukvaliteeditõusu toovast nähtusest, samas kui tema iseloomu lähemalt uurides näeme, et erinevused kasutajagruppide vahel on üsna suured.

TABEL 3.8. DIGITAALSETE VÕIMALUSTE INDEKSI KOMPONENDID JA ERINEVATE OSADE SKOOR

Mobiiltelefoni võrkude ulatus (% elanikkonnast, mis on kaetud)	Võimalused 0,98	Digitaalse Võimaluse Indeks 0,63 (20. koht maailmas ja 11. koht Euroopas)
Interneti kuutasu, kui % keskmisest sissetulekust		
Mobiiltelefonide kuutasu, kui % keskmisest sissetulekust		
% majapidamistest, kellel on tavatelefon	Infrastruktuur 0,47	
% majapidamistest, kellel on arvuti		
% majapidamistest, kellel on internetiühendus kodus		
% elanikest, kellel on mobiiltelefon		
% elanikest, kellel on mobiiliinternet	Kasutus 0,44	
% elanikest, kes kasutasid Interneti		
Internetikasutajate ja lairibaühenduse kasutajate suhe		
Mobiiliinterneti kasutajate ja mobiilikasutajate suhe		

Allikas: World Information Society Report 2006

Järgnevalt vaatleme interneti kasutamist ja kasutuse iseloomu vanuse, hariduse ja sissetulekute lõikes. Internetikasutuse määra arvutavad indeksikoostajad hoolega, samas hindamaks seda, mil määral IKT kasutus inimeste elukvaliteeti muudab, on oluline vaadelda ka seda, mida inimesed internetis teevad. Eristades internetikasutust erinevate kasutuste lõikes näeme, et interneti kasutuse fakt ei pruugi anda kõigile kasutajatele samasugust kasu.

Internetikasutuse tüübid antud analüüsis on *mitmekülgne kasutaja, suhtlemisele ja meelelahutusele orienteeritud kasutaja, pragmaatiline töö- ja infokeskne kasutaja, meelelahutusele ja pereinfole orienteeritud kasutaja, avaliku ja praktilise info kasutaja ning vähekasutaja*.

Mitmekülgne kasutaja (10%) on kasutajatüüp, kes oskab erinevatest interneti kaudu pakutavast teenuseid ja infot kõige mitmekülgsemalt ära kasutada. Lisaks informatsiooni, meelelahutuse ja suhtlemise keskkonnale on internet selle kasutustüübi jaoks ka oluline ostmise ja ostmiseks vajaliku info kogumise keskkond. *Suhtlemisele ja meelelahutusele orienteeritud kasutaja* (18%) peamised interneti kasutusala on seotud suhteliselt kitsalt inimeste vahelise suhtlemise ja meelelahutusteenustega. Suhtluskanalitest on ühed olulisemad kiirteadete vahetustehnoloogiad (*instant messaging technologies*), nagu näiteks MSN. Lisaks huvitavad seda kasutajarühma foorumid ja muud avaliku kommunikatsiooni kanalid, *online* mängud, Skype, interneti-raadio ja -televisioon. *Pragmaa-*

TABEL 3.9. INFOTEHNOLOOGIA ARENGU INDIKAATORID ERINEVATES MAADES 2004–2006

	Mobiilikasutus 100 elaniku kohta 2005	Internet			Personaal- arvuteid 100 ela- niku kohta 2004	Lairiba ühenduse abonente 100 ela- niku kohta 2004
		Aadressse 100 ela- niku kohta 2004	Kasutajaid 100 elaniku kohta			
			2004	2006*		
Soome	100	2215	63	72	48	15
Rootsi	93	1467	75	81	76	15
Norra	103	1918	39	?	58	15
Taani	101	2682	60	79	65	19
Saksamaa	96	366	43	55	48	8
Suurbritannia	102	698	63	62	60	11
Prantsusmaa	79	386	41	53	49	11
Itaalia	123	282	50	45	31	8
Eesti	109	486	51	63	47	9
Läti	81	259	35	50	22	2
Leedu	127	274	28	42	15	2
Poola	76	71	23	44	19	2
Tšehhi	115	377	50	55	22	1
Slovakkia	84	227	42	43	30	1
Ungari	92	479	27	34	15	4
Sloveenia	89	270	48	52	36	3
Bulgaaria	81	85	16	?	6	0.2
Rumeenia	62	23	21	?	11	0.4
Venemaa	84	59	11	?	13	0.5
Ukraina	37	27	8	?	3	?
USA	68	6645	63	?	76	13
Jaapan	74	1287	50	?	54	15
Hiina	30	1	7	?	4	2

Allikas: World Information Society Report 2006

Eurobarometer 251, The Future of Europe

*On kasutanud internetti viimase 6 kuu jooksul, Eurobaromeetri andmed, küsitlus Euroopa Liidu kodanike hulgas vanuses 15–74

tiline töö- ja infokeskne kasutaja (19%) keskendub ennekõike töise ja õpiinfo kasutamisele interneti kaudu ja e-maili kasutusele. Meelelahutusele ja pereinfole orienteeritud kasutaja (14%) on kasutajatüüp, kellele on eriti oluline Interneti kaudu saada info abil tõsta oma enda ja oma pereliikmete elukvaliteeti, otsides sealt paremat tööd, elukohta aga ka tervise, suhete ja lastekasvatuse kohta käivat infot. Samuti kasutab see tüüp meelelahutuse ja suhtlemiskanaleid, mida internet pakub. Avaliku ja praktilise info kasutaja (21%) on kasutamas internetti ennekõike kui suurt raamatukogu või telefoniraamatut. Vähekasutajat (18%) ei iseloomusta konkreetselt ükski tegevuste rühm. Pigem on neile iseloomulik konkreetse kasutusstiili puu-

dumine või selle kujunemisejärgus olemine. Vähekasutajad on tihtipeale inimesed, kes on alles hiljuti internetti kasutama hakanud ja pole veel seetõttu väga selgelt väljakujunenud huvidega, samuti on neil vähem ligipääsu info- ja kommunikatsioonitehnoloogiatele.

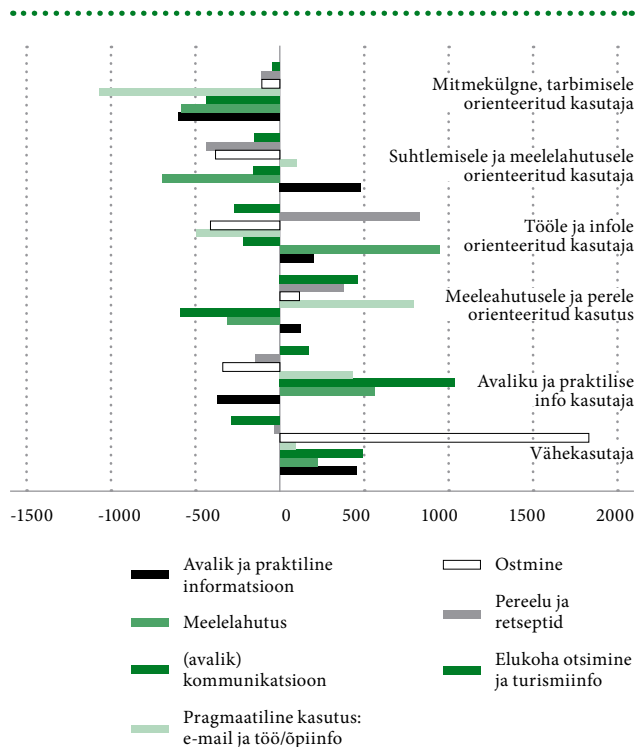
Vanus, haridustase ja sissetulek on kõige selgemalt interneti kasutust või mittekasutust mõjutavad tunnused. Eestis on peaaegu kadunud sugudevahelised erinevused, kuid kui vaadata vanuse lõikes, siis on erinevused endiselt väga suured. On näha, et riikliku poliitika tulemusena on 15–19aastaste seas praktiliselt maksimaalne kasutus, samas kui eriti järk langus on pensionieaga kaasas käiv – üle 65aastaste seas on vaid 12% internetikasutajaid.

Ka hariduse lõikes on näha, et kõrgema haridusega inimeste seas on rohkem internetikasutajaid.

Internetikasutuse tüüpide seas on samuti näha erinevusi. Kõige rohkem on suhtlejaid kõige noorem vanuserühmas ja mitte üldse üle 55aastaste seas. Ilmselt seetõttu, et peamised suhtlejad, noored, alles õpivad, on ka selle rühma esindatus kõige suurem alla kesk-haridusega inimeste seas. Mitmekülgne kasutus on esindatud kõigis vanuserühmades, kuid pisut enam nooremate seas. Töö- ja infokeskne kasutus on iseloomulik tööealistele inimestele ning kõrgema haridusega inimestele. Perele orienteeritud kasutust on kõige enam 30–44aastaste seas, ilmselt selle tõttu, et siis on kõige olulisem pere elukvaliteet. Infokasutust on kõige enam vanemates vanuserühmades ja kõrgema haridusega inimeste seas. Vähekasutajad on rohkem vanemates vanuserühmades, aga ka keskharidusega inimeste seas.

Milline sisetulekute tase on internetikasutuse intensiivsuse seisukohalt kriitiline? Esimese “läve” leiame tabelis kolmanda ja neljanda sisetulekugrupi vahelt. Enam kui 4000 krooni pereliikme kohta teenivas rahvarühmas on interneti kasutajate osakaalu tõus ligi 15 protsendipunkti võrreldes alla 4000 krooni teenijatega. Üle 6000 krooni pereliikme kohta teenijate seas on aga internetikasutus iseloomulik enam kui 90%-le.

JOONIS 3.4. INTERNETIKASUTAJATE TÜPOLOOGIA (KASUTUSVIISIDE INTENSIIVSUS, ERINEVUS KESKMISEST)

Allikas: Pruulmann-Vengerfeldt 2006

TABEL 3.10. INTERNETI KASUTUS JA KASUTUSETÜÜBID VANUSE JA HARIDUSTASEME RÜHMAD

% rahvarühmast	Vanus						Praegune haridustase			Kokku
	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	alla	kesk	kõr	
Kas te kasutate interneti?										
Jah	97	89	80	63	41	12	47	66	84	66
Ei	3	12	20	37	59	89	53	34	16	34
Interneti kasutuse tüübid										
Mitmekülgne kasutaja	12	15	10	7	3	5	15	9	10	10
Suhtlemisele ja meelelahutusele orienteeritud kasutaja	56	27	6	4			43	18	8	18
Pragmaatiline töö- ja infokeskne kasutaja	8	24	20	21	15	5	4	16	31	19
Meelelahutusele ja pereinfole orienteeritud kasutaja	12	13	18	15	8	10	15	18	8	14
Avaliku ja praktilise info kasutaja	7	10	26	25	47	41	9	15	37	21
Vähekasutaja	5	11	21	28	27	40	14	24	7	18

Allikas: TÜ Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond

TABEL 3.11. INTERNETI KASUTUS JA KASUTUSE-TÜÜBID ERINEVATES SISSETULEKURÜHMADDES (%)

Sissetulek pere- liikme kohta	... – 1500	1501– 2500	2501– 4000	4001– 6000	üle 6000
Kas te kasutate interneti?					
Jah	59	56	59	74	91
Ei	41	44	41	26	9
Interneti kasutuse tüübid					
Mitmekülgne kasutaja	6	7	11	10	18
Suhtlemisele ja meelelahutusele orienditeeritud kasutaja	22	20	16	15	19
Pragmaatiline töö- ja info keskne kasutaja	14	16	14	25	23
Meelelahutusele ja pereinfole orienditeeritud kasutaja	1	21	18	8	9
Avaliku ja praktilise info kasutaja	10	13	21	28	26
Vähekasutaja	29	23	21	15	6

Allikas: TÜ Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond 2005

Sissetulekurühmade lõikes on enam mitmekülgseid kasutajaid kõige kõrgemas sissetulekurühmas. Teistest pisut enam on madalaimas sissetulekurühmas suhtlejaid ja vähekasutajaid. Töökasne kasutus on iseloomulik üle 4000 kroonise sissetulekuga rühmades. Meelelahutusele ja pereinfole suunatud kasutust on rohkem keskmistes sissetulekurühmades.

Selline sissetulekurühmade lõikes analüüs näitab, et madalamates sissetulekurühmades on rohkem meelelahutuslikku või vähekasutusele orienditeeritud käitumist, kuid internetikasutust, mis annaks kasu inimese elukorralduse parandamisele, on suhteliselt vähem. Seega, kuigi oleme harjunud IKT kasutust pidama elukvaliteeti parandavaks, siis täna on veel olukord selline, et ka interneti kasutajate seas on märgata kihistumist tegevuspraktikate lõikes ning selline kihistumine pigem kinnistab IKT väliseid erisusi, kui aitab neist üle saada.

IKT kasutuse formaalsete näitajate tõus isenesest ei pruugi kaasa tuua hüpet ühiskonna arengus, tõsta inimeste heaolu. Oluline on see, milleks internetti sisuliselt kasutatakse. Makrotasandi lähenemine sobib küll riikidevaheliseks võrdluseks, kuid riigisisese positsiooni analüüsiks jääb sellistest indeksitest väheks. Erinevate kasutuspraktikate analüüs näitab, et erisused, mis on olemas interneti kasutamise ja mittekasutamise

juures, korduvad ka erinevate kasutusviiside juures.

Et aru saada, milliseid tulemeid info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate rakendamine inimestele annab, on vaja erinevate kasutuspraktikate analüüsi. Mitmekülgne kasutamine ja suhtlemisele või informatsioonile orienditeeritud kasutus erinevad paljudes aspektides ja ühe kasutuspraktika tugev juurdumine võib jätta kõrvale teistest kasutuspraktikatest saadavad kasud.

IKT arendamine ja tutvustamine peaks baseeruma sellisel strateegilisel mõtlemisel, mis arvestab erineva kasutuse sotsiaalset tähendust.

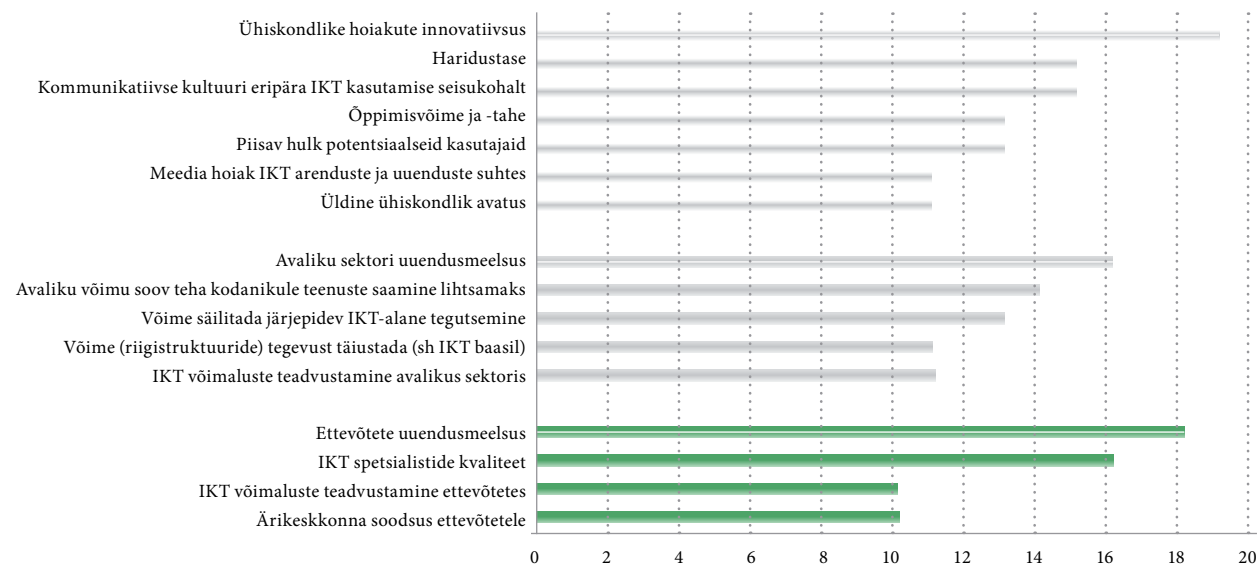
Analüüs näitab (Lauristin 2004; Runnel & Pruulmann-Vengerfeldt 2004; Pruulmann-Vengerfeldt 2006), et internetikasutuse maht ja iseloom on üks olulisemaid sotsiaalset kihistumist ja erinevaid elustiile, aga ka arengu ressursse ja potentsiaali kujundavaid tegureid, sotsiaalse edukuse kriteeriume ja indikaatoreid.

Inimeste heaolu seisukohalt ei saa internetikasutust vaadata kui marginaalset vähestele valitutele suunatud tegevust, vaid mida aeg edasi, seda enam tuleb tegeleda internetikasutuse mitmekülgse töstmisega, laiendades juba internetti mõningal määral kasutada oskavate inimeste tegevusi mitmekülgsele elukvaliteeti parandavate teenustega. Üks oluline võimalus on mitmekesistada olemasolevate teenuste ringi nii riiklike, kohaliku omavalituse kui ka era- ning kolmanda sektori poolt pakutavate teenustega, kuid selle kõrval on kindlasti oluliseks ka teavitustegevus.

Täna Eestis IKT-alase edu tutvustamine on tihti peale edukam välismaiste otsustajate ringis, kui kohalike elanike seas, nii on juba täna olemas mitmeid erinevaid riigi poolt pakutavaid teenuseid, mille kasutus jääb madalaks just seetõttu, et liiga vähe inimesi teab nendest teenustest. On puudu lihtsatest materjalidest, mis juhiksid inimeste tähelepanu internetis leiduvale. Olukorras, kus iga päev avatakse internetis miljoneid uusi lehekülgi, tuleb aru saada, et inimeste tähelepanu pärast ei konkureerita mitte vaid eestikeelses internetis.

Nii on oluline harida noori, kelle täna internetikasutus on peamiselt suunatud suhtlemisele ja meelelahutusele, ka selles osas, kuidas interneti abil olla täisväärtuslik kodanik, tõstes nende teadlikkust internetis pakutavast informatsioonist ja teenustest. Tööelastele inimestele, kelle internetikasutus on tihti peale informatsiooni keskne, tuleks näidata võimalusi kasutada internetti erinevate teenuste tarbimiseks. Internet täidab oma kihistumist ületava potentsiaali vaid siis, kui ka vaesemad ja madalama haridusega elanikud oskavad ja tahavad kasutada internetis pakutavat oma elujärje parandamiseks.

JOONIS 3.5. OLULISEMAD TEGURID, MILLE OLEMASOLU ON AIDANUD EESTIL VIIMASE KÜMNE AASTA JOOKSUL IKT-VALLAS EDU SAAVUTADA

Allikas: Eesti Tuleviku-uuringute Instituut (ETI)

EESTI IKT ARENGU DÜNAAMIKAST. EKSPERTIDE KÜSITLUSE TULEMUSED

2005. aastal viis Eesti Tuleviku-uuringute Instituut läbi ekspertide (vastajate valimisse võeti nii IT-valdkonna spetsialistid kui sotsiaalteadlased, kes ühel või teisel moel olid kokku puutunud IKT-valdkonna küsimustega) küsitluse, millega püüti selgitada, millele on rajanenud senini Eesti IKT arengu edu, milline on selle muutumise trend ning millistele teguritele võib loota tulevikus ning milliste probleemidega tuleb senise eduloo jätkumiseks hakkama saada. Mõju avaldavad tegurid, mida ekspertiisiankeet kasutas, on võimalik jaotada sotsiaalseteks, majanduslikeks ja organisatsioonilisteks/institutsionaalseteks³⁰. Ka järgnevatel joonistel on need tegurite grupid markeeritud eri värviga.

SENISED EDUTEGURID

Mõnevõrra üllatuslikult selgus, et küsitlusele vastajad peavad kõige olulisemateks teguriteks, mille olemasolu on aidanud Eestil viimase kümne aasta jooksul IKT-vallas edu saavutada, just sotsiaalse mõõtmega seotuid tegureid, seejärel tulevad institutsionaalset laadi tegurid ja kõige vähem nähti edu põhjust majanduslikku laadi tegurites.

Joonisel 3.5. on ära toodud igast potentsiaalset vastajate meelest kõige olulisemad edutegurid.

Sotsiaalse potentsiaali osas on vastajate meelest olnud kõige suurem edufaktor ühiskondlike hoiakute innovatiivsus, mis sai kõige enam vastajate poolthääli ja seda ka võrreldes teiste potentsiaalide elementidega. Ühiskondlike hoiakutel kõrval olid olulisemad edutegurid haridustase ja Eesti kommunikatiivse kultuuri eripära IKT kasutamise seisukohalt (nt individualism, tahe suhelda distantsilt).

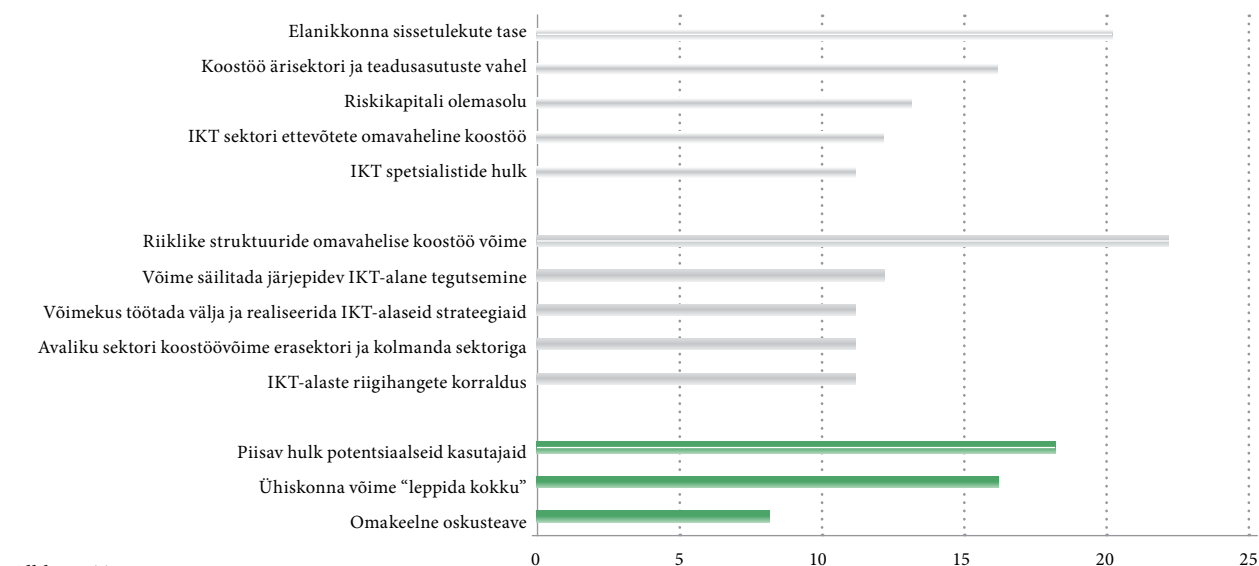
Institutsionaalse potentsiaali puhul töid vastajad esile avaliku sektori üldist uuendusmeelsust ja orienteeritust arenduslikule tegevusele; sellele järgnesid avaliku võimu soov teha kodanikule teenuste saamine lihtsamaks ning võime säilitada järjepidev IKT-alane tegutsemine (poliitiliste tsüklite vaheldumisel).

Majandusliku mõõtme osas oli dominandiks ettevõtete uuendusmeelsus, sellele järgnes IKT-spetsialistide kvaliteet, ning kolmandana, võrdse kaaluga, ärikeskkonna soodsus ettevõtetele ja IKT võimaluste teadvustamine ettevõtetes.

Täiendavalt tõsteti vastajate poolt esile veel selliseid konkreetsemaid tegureid nagu pankade IKT-poliitika innovatiivsus, Telekomis varajane demonopoliseerimine, turu liberaliseerimine ja avatus vabale konkurentsile IKT-sektoris (see väärrib paljude intervjuueeritute aravates eraldi rõhutamist). Märkti ka seda, et tugeva tõuke on ilmselt andnud varasemate struktuuride puudulikkus: st IKT infrastruktuuri

³⁰ Viimaste all käsitleti eelkõige riigigorganite IKT juurutamise alast tegevust, keskkonda (näiteks seadusandlikku) ja ettevõtete koostöövõimet omavahel ja riigiga. Seega on termin "institutsionaalne" selles allpeatükis kasutatud natuke kitsamas tähenduses kui eespool.

JOONIS 3.6. OLULISEMAD TEGURID, MILLE OLEMASOLU ON TAKISTANUD EESTIL VIIMASE KÜMNE AASTA JOOKSUL IKT-VALLAS EDU SAAVUTADA

Allikas: ETI

areng toimus paljudes valdkondades käsikäes baasinfrastruktuuri arenguga (e-pangandus koos pangandusega tervikuna, e-haldusstruktuur üldise halduse paikapanekuga jms). Eriti rõhutati aga innustunud eestvedajate ja ühiskonna üldise kõrge motiveerituse olulisust.

MIS ON SENINI TAKISTANUD?

Takistuste puhul on loogika võrreldes eduteguritega vastupidine. Kõige enam on takistanud majandusliku mõõtmega seotud tegurid, millele järgneb institutsionaalne potentsiaal, ning viimasena, küllalt suure vahega, sotsiaalne potentsiaal.

Joonisel 3.6. on ära toodud igast potentsiaalist vastajate meelest kõige olulisemad tegurid, mis IKT arengut on takistanud.

Majandusliku potentsiaali osas on vastajate meelest kõige suuremaks takistuseks olnud elanikkonna sisetulekute tase (selle madalus), sellele järgnevad koostöö vähesus äri sektori ja teadusasutuste vahel ning pea võrdselt nii puudus riskikapitalist kui ka omavahelise koostöö vähesus IKT-sektori sees (kodumaises IKT klastris).

Institutsionaalse potentsiaali juures on vastajate arvates suurimaks takistuseks eri riiklike struktuuride omavahelise koostöö võime (seda seisukohta jagas selge enamik vastanuist). Sellele järgnes võime säilitada järjepidev IKT-alane tegutsemise (poliitiliste tsüklite vaheldumisel). Kuivõrd

sama tegur oli toodud ka ühe edutegurina, siis üheks võimalikuks interpreteeringuks siinkohal on see, et järjepidevat tegutsemist on vastajad hinnanud silmas pidades eri ajamomente. Järjepideva tegutsemisega pea võrdselt on toodud takistavate teguritena välja vähene võimekus töötada välja ja realiseerida IKT-ga seotud strateegiaid, arengukavasid jne, IKT-alaste riigihangete nõrk korraldus ning samuti toodi takistava tegurina välja avaliku sektori kesine koostöö võime era- ja kolmanda sektoriga, sellealase kultuuri puudulikkus. Viimane väärib eriti esiletõstmist, kuivõrd Eesti IKT-alast edu on eelnevad uuringud³¹ küllalt palju seostanud faktiga, et palju asju on tehtud avaliku, era- ja kolmanda sektori koostööna.

TAKISTUSED TULEVIKUS

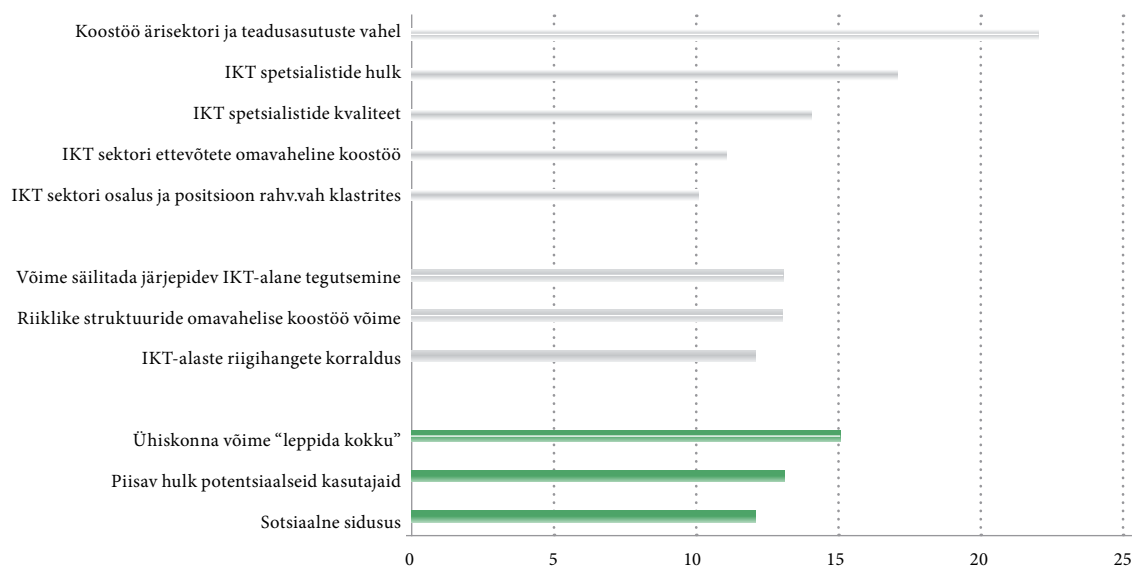
Hinnates tegureid, mis võivad järgmise viie aasta perspektiivis muutuda takistuseks Eesti liikumisel IKT-alal eduka ühiskonna suunas, selgus et kõige enam kardetakse tulevikus majanduslike tegurite takistavat mõju. Samuti institutsionaalset suutmatust.

Joonisel 3.7. on ära toodud igast potentsiaaliliigist vastajate meelest kõige olulisemad tegurid, mis IKT arengut võivad takistada järgneva viie aasta jooksul.

Majandusliku potentsiaali teguritest jääb vastajate hinnanguil endiselt IKT arengut takistama koostöö vähesus äri sektori ja teadusasutuste vahel. Samuti jääb probleemiks IKT-spetsialistidega

³¹ Vt nt Krull, A. ICT Infrastructure and E-readiness Assessment Report. ESTONIA, lk 15.

JOONIS 3.7. OLULISEMAD TEGURID, MIS JÄRGMISE VIIIE AASTA PERSPEKTIIVIS VÕIVAD MUUTUDA TAKISTUSEKS EESTI LIIKUMISEL IKT-ALAL EDUKA ÜHISKONNA SUUNAS

Allikas: ETI

seonduv: lisaks spetsialistide hulgale (mida märgiti takistava tegurina ka viimase 10 aasta arengu puhul), arvatakse, et üks meie senise edu taganud tegur, IKT-spetsialistide kvaliteet, võib langeda.

Institutsionaalse poole pealt võivad takistuseks jääda ka edaspidi riiklike struktuuride kesine koostöö, aga võrdselt esimesega võib takistuseks muutuda üks senine edutegur – võime säilitada järjepidev IKT-alane tegutsemine (poliitiliste tsüklike vaheldumisel). Samuti võib arengut pidurdama jääda IKT-alaste riigihangete korraldus.

Sotsiaalse mõõtm juures jäävad vastajate hinnanguil ka edaspidi takistama arengut ühiskonna võime "leppida kokku" (et IKT arendamine on prioriteet ja mil viisil seda realiseerida) ja kasutajate hulk, aga ka sotsiaalse sidususe vähesust ühiskonnas nähti edasise arengu küllaltki suure takistajana.

TULEVIKUPRIORITEEDID

Hinnates tegureid, mille arendamisele on järgmise viie aasta perspektiivis **mõttekas** eelkõige **tähelepanu pöörata**, seejuures eeldades, et ei tegelda vaid olemasolevate kitsaskohtade likvideerimisega, vaid ka meie tugevuste edasiarendamisega, leidsid vastajad, et ennekõike vajavad arendamist majandusliku potentsiaaliga seotud tegurid; institutsionaalse ja sotsiaalse mõõtmega seotud potentsiaalelemendid mõnevõrra vähem, kusjuures viimased taas enam-vähem võrdselt.

Joonisel 3.8. on ära toodud igast potentsiaalist vastajate meelest kõige olulisemad tegurid, mida IKT arengu soodustamiseks järgneva viie aasta jooksul on mõttekas arendada.

Majandusliku potentsiaali puhul on vastajate hinnanguil seniste kitsaskohtade likvideerimisel ennekõike mõistlik tegeleda koostöö parandamisega äri sektori ja teadusasutuste vahel, samuti IKT-spetsialistide koolitamisega, sealjuures peab tähelepanu pöörama viimaste kvaliteedile (et senine edutegur toimiks edasi). Samuti peab tähelepanu pöörama ka sellele, et just ettevõtted ise oleks jätkuvalt uuendusmeelsed (samuti senine edutegur).

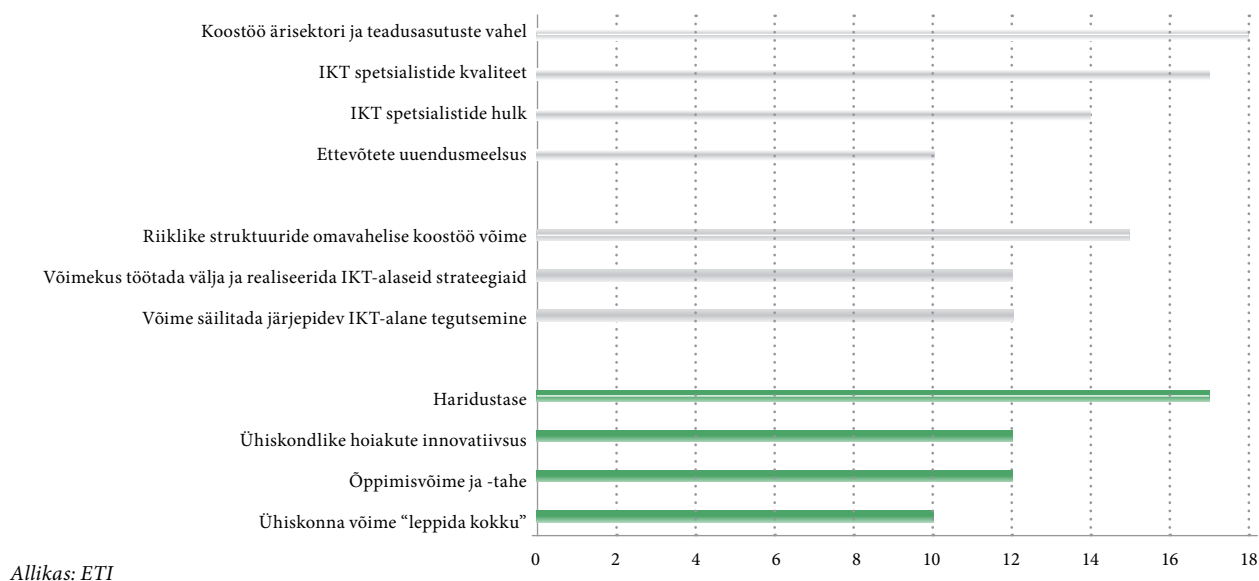
Institutsionaalse poole pealt tuleb ennekõike ületada peamised takistused arengul: ühelt poolt eri riiklike struktuuride omavahelise koostöö küsimuste lahendamine, teisalt tuleb tähelepanu pöörata võimekusele töötada välja ja realiseerida IKT-ga seotud strateegiaid, arengukavasid ning vastavaalane tegutsemine peab olema järjepidev. Oluline on ka vajadus IKT-l baseeruv areng prioriteediks muuta.

Sotsiaalse potentsiaali teguritest esimesed kolm on meie senist edu taganud tegurid, seevastu teguri – ühiskonna võime "leppida kokku" – puhul on tegemist faktoriga, mis on ekspertide hinnangul meie senist arengut takistanud ja võib ka takistama jääda, kui sellele tähtsust ei teadvustata.

SÜNTEETILISED PARAMEETRID

Ankeedis kasutatud parameetreid (kolme potentsiaali allelemente) võib jaotada kitsamateks ja laiemateks, sellisteks, mis peegeldavad sotsiaalse situatsiooni fundamentaalsemat olekut. Analüüsimegi järgnevalt just viimasena mainitud gruppi. Vaatleme sünteetilistest indikaatorite kaupa, milline Eesti ühiskonna joon on olnud senise

JOONIS 3.8. OLULISEMAD TEGURID, MILLE ARENDAMISELE ON JÄRGMISE VIIIE AASTA PERSPEKTIIVIS MÕTTEKAS TÄHELEPANU PÖÖRATA

Allikas: ETI

TABEL 3.12. IKT ARENGUT MÕJUTANUD TEGURID ANKEETKÜSITLUSE TULEMUSTE ALUSEL (% VASTAJATE ARVUST, KES PIDAS NIMETATUD TEGUREID OLULISEMATE TEGURITE HULKA KUULUVATEKS)

Tegur	Senine edu (on aidanud)	On takistanud	Hakkab takistama	Tuleks pidada prioriteetseks
Sotsiaalne sidusus	-	14%	32%	24%
Ühiskondlike hoiakute innovatiivsus	51%	-	14%	32%
Võime "leppida kokku"	19%	43%	41%	27%
Elanikkonna sisetulekute tase	-	54%	19%	14%
Ettevõtete uuendusmeelsus	49%	-	11%	27%
Ettevõtetele ostu- ja investeerimisvõime	16%	24%	-	11%
Ettevõtete koostöö	-	32%	30%	24%
Võimekus töötada välja ja realiseerida arengukavasid	22%	30%	22%	32%
Riiklike struktuuride omavahelise koostöö võime	-	60%	35%	41%
Avaliku sektori koostöövõime era- ja kolmanda sektoriga	-	30%	19%	22%

Märkus: Loetelu, millest valiti ei piirdunud tabelistoodud teguritega.

Allikas: ETI

IKT-alase edu aluseks või takistuseks, võib hakata arengut takistama ja kuivõrd prioriteetseks IKT edasiarendamist peetakse (vt tabel 3.12.).

SOTSIAALNE SIDUSUS

Varasemal arenguperioodil on vähenenud sidusus teatud määral IKT arengut takistanud, kuid mitte eriti tugevalt. Tulevikus hakkab sotsiaalse sidususe tähtsus takistava tegurina tõusma, selle probleemiga (tema mõju vähendamiseks, kompenseerimisega) peetakse vajalikuks tulevikus tõsiselt tegelema hakata.

ÜHISKONDLIKE HOIAKUTE INNOVATIIVSUS

See on olnud eelnevas arengus selgelt üks soodustavaid, võib isegi väita, et senise IKT edu üks põhitegureid. Osa eksperte näeb ohtu, et eelseisval perioodil võib see tegur muutuda negatiivset mõju avaldavaks. Peetakse vajalikuks sellega spetsiaalselt tegeleda.

VÕIME LEPPIDA KOKKU IKT ARENGU PRIORITEETSUSES JA SELLE PRIORITEETSUSE REALISEERIMISVIISIDES

Ajaloo osas on sellele tegurile antud vastukäivaid hinnanguid. Küllalt palju eksperte on nentunud selle võime puudumist või nõrkust ning näinud selles põhjust, miks IKT areng Eestis pole olnud veel kiirem. Osa vastajaid, võib eeldada, et Tiigrihüppe (mida võib tõlgendada peaaegu rahvusliku konsensusena) omaaegse edu mõju all, on tegurit lugenud siiski oma mõjult positiivseks (mõni vastaja on lugenud korraga nii positiivseks kui negatiivseks!). Tulevikus nähakse võimetuses kokku leppida väga tõenäolist ohtu (ühete kõige realsematest). Sellega peetakse vajalikuks spetsiaalselt tegeleda.

ELANIKKONNA SISSETULEKUTE TASE

Varasemal perioodil oli oluliseks IKT-alase arengu takistajaks. Teatud, aga tunduvalt väiksemas ulatuses võrreldes minevikuga jääb takistajaks ka edaspidi. Sellega spetsiaalse tegelemise vajadus (või võimalus) on vähem aktuaalne kui eelmisel teguril.

ETTEVÕTETE UUENDUSMEELSUS

Antud hinnangute jaotus on sarnane ühiskonna üldisele uuendusmeelsusele antud hinnangutega: minevikus pigem edu põhjus kui raskuste tekitaja; tulevikus mõnede (ehkki mitte paljude) jaoks probleemne; vajadus probleemiga tegelda olemas.

ETTEVÕTETE OSTU- JA INVESTEERIMISVÕIME

Ettevõtete ostu- ja investeerimisvõime on sisuliselt nii IKT-sektori kui teiste ettevõtete “majanduslik kandevõime” edasisteks IKT-ga seotud samudeks. Hinnangud teguri mõjule on minevikus mõlemapoolsed: natuke rohkem on neid vastanud, kes töid välja teguri takistavat mõju, kui neid, kes soodustavat. Võimalik, et viimastel oli silme ees Eesti kommertspankade positiivne roll IKT rakenduste pioneeridena. Tulevikus valdav enamik hindajaist siin probleemi ei näe, samuti ei osata ka selle probleemi (tema mõjude vähendamise või kompenseerimise) prioritseerimisvajadust näha.

IKT-SEKTORI ETTEVÕTETE KOOSTÖÖ (KLASTRI LOOMISE PERSPEKTIIVID JM)

Minevikus pigem probleemi tekitaja kui edu alus, küllalt paljude arvates ka probleem tulevikuks. Vajadus edaspidi tõsiselt tegelda olemas.

VÕIMEKUS TÖÖTADA VÄLJA JA REALISEERIDA ARENGUKAVASID

Hinnanguid ajaloo osas on jällegi nii positiivseid kui negatiivseid, negatiivseid natuke rohkem. Selles teguris nähakse ka tulevikuohu, ehkki mitte nii paljude ekspertide poolt kui seda võis täheldada kokkuleppimatuseohu puhul. Peetakse vajalikuks probleemiga tegelda.

RIIKLIKE STRUKTUURIDE OMAVAHELISE KOOSTÖÖ VÕIME

Ka üldjoontes eduka IKT arengu ajaloo taustal kaldub valdav osa eksperte hindama seda tegurit protsessi pärssinud teguriks. Negatiivset hinnangut kaldutakse laiendama ka tulevikku, ehkki mitte enam kõigi poolt, kes olid mineviku koostöö suhtes kriitilised. Ju eeldatakse, et ajapikku see koostöö siiski paraneb. Kindlalt aga peetakse vajalikuks selle teguri osas murrangu saavutamisele kontsentreeruda.

AVALIKU SEKTORI KOOSTÖÖVÕIME ERA- JA KOLMANDA SEKTORIGA

Mõnevõrra üllatuslikult selgub, et ka “ajalooliselt” on seda võimet hinnatud pigem IKT arengu protsessi pärssinud kui sellele kaasaaidanud teguriks. Osa eksperte, mitte küll väga palju, näeb siin olulist probleemi ka tulevikuks, samuti ka vajadust olukorra parandamisega sihikindlalt tegelda. Siiski nii probleemsuse kui prioriteedi andmise seisukohalt on ekspertide toetus siin märgatavalt väiksem kui eelmise teguri puhul.

3.4. Kokkuvõtteks

Aruande kolmandas peatükis käsitletu lubab formuleerida järgmised üldisemat laadi järeldused:

1. Eesti inimarengu indeksi paranemine on toimunud valdavalt inimarengu majandusliku komponendi kiire kasvu arvelt. Eesti vahe inimarengus, nagu ka majanduslikus arengus Lõuna-Euroopa riikidega ning Kesk- ja Ida-Euroopa riikide “koorekihiga” pole enam suur, neile järelejäõudmine näiteks järgmise viie aasta jooksul peaks majanduskasvu jätkumisel ja ka edu saavutamisel teistes inimarengu komponentides olema võimalik. Optimismiks annab

alust asjaolu, et rida Eesti majanduse ja ühiskonna nn vahendilisi näitajad (konkurentsi-võime elementide tase) on meil tugevamad kui neis nn konkurentmaades. Samas tuleb arvestada, et Eesti on oma arengus jõudmas uude staadiumisse. Enam ei piisa toetumisest vaid endistele eduteguritele, edasist majanduskasvu võivad hakata piirama tegurid, mis eelmisel perioodil veel tugevalt tunda ei andnud.

2. Varasemal perioodil kehtis seoses inimarengu indeksi tõusuga suhteliselt lihtne “kahekäiguline” loogika: a) IA taseme tõus sõltub lõviosa

SKT *per capita* tõusust ja b)viimase enda tõus tuleneb eelkõige majanduskeskkonna nendest joontest, mis stimuleerivad investeringuid tehnoloogiliselt suhteliselt lihtsakoeliste operatsioonide täitmisel baseeruvasse tootmisesse ja teenindusse. Eelseisval perioodil aga hakkab Eesti koht SKT *per capita* pingereas lähenema meie kohale IAI pingereas, st IAI tõusul tähtsustub majanduskasvu kõrval enam teiste IA indeksi komponentide roll. Teiseks, Eesti jõudmisega investeerimiskesksest majandusarengu tsüklis innovatsioonikesksesse seostub ka edasine majanduskasv enam just innovatsiooni võime ja inimkapitali ning sotsiaalse kapitali tasemega. Sotsiaalsed tegurid hakkavad suuremat rolli mängima nii IAI kui eesmärkseisundit kajastava indeksi komponentidena kui teguritenä, mis määravad edasiseks majanduskasvuks vajalike vahendite nagu konkurentsivõime või innovatsioonipotentsiaal tugevnemise.

3. Nagu näitab inimarengu komponentide dünaamika ökonomeetiline analüüs, halvendab kõrge tulude ebavõrdsuse aste ühiskonnas kokkuvõttes ka majanduskasvu võimalusi, kuna see soodustab inimkapitali (haridus, tervis) ja sotsiaalse kapitali erodeerumist ning siit johtuv negatiivne mõju, ehkki kaudne, on tugevam, kui ebavõrdsema tulujaotusega ühiskondadele omasest tugevamast edasipingutamismotivatsioonist tuleneva majandust ergutava efekti mõju.
4. Eesti majandusarengu väga oluliseks mootoriks on olnud kõrget majandusvabadust kindlustanud keskkond. Maailma maade majanduste arengudünaamika analüüs näitab, et majanduse madala algtaseme puhul annabki suurenev ja kõrgele tasemele tõusev majandusvabadus kombinatsioonis investeerimismotiivi domineerimisega tarbimismotiivi ees reeglina kõrgeid majanduskasve. Sellel taustal ei tule Eestis rea aastate jooksul 10% piires olnud majanduskasvu näitajaid lugeda mitte erakorralisteks, vaid loodud majanduskeskkonna juures pigem seaduspärasteks, ning välistatud poleks teoreetiliselt olnud veelgi kõrgemad kasvu protsendid. Majanduskasvu loogika analüüs näitab, et järgmisel arengustaadiumil on taolist kasvutempot hoida raske. Kõrgemal koguprodukti tasandil on ka muude tingimuste samaks jäädes seda raske teha. Ajapikku tugev-

neb ühiskonnas tarbimismotiivi tugevus võrreldes investeerimismotiiviga, kunagi tahetakse hakata maitsma ju ka eduka majandusarengu vilju. Kolmandaks, uuel arenguetapil hakkab majandusvabaduse kõrval suuremat tähtsust omama ühiskonna võime inimkapitali arendada ja innovatsioonipotentsiaali tugevdada. Ehkki majandusvabadus säilitab ühiskonna institutsionaalse arengu ühe põhinäitajana oma tähtsuse, ei ole õigustatud püüd suurendada tema elemente iga hinna eest. Ühtede majandusvabaduse elementide forsseerimine, näiteks maksude alandamine, võib mõjuda halvasti sellesama majandusvabaduse teistele elementidele või siis vähendada ühiskonna võimet teostada aktsioone, mis ei ole sooritatavad lihtsalt turusosaliste individuaalse tegevuse ja konkurentsi kaudu (inimkapitali arendamine).

5. Innovatsioonipotentsiaali tõstmine kui eelseisva arenguetapi üks põhiülesandeid ei ole lahendatav vaid majandusvabaduse ja sellega seotud lühiajalise kasumiteenimise motiivi kaudu. Ta eeldab vastavate poliitikate loomist ja rakendamist. Samas, teiste maade praktika on näidanud, et tugevate innovatsioonipotentsiaalide loomine on õnnestunud ainult madala korruptsiooniastmega, tugeva koostöökultuuriga ja üldise kõrge institutsionaalse arengu kvaliteediga maades. Taoline kõrge institutsionaalne kvaliteet on oluliselt laiem mõiste kui vaid majandusvabadus.
6. IKT areng, mis on olnud Eestis innovatsioonipotentsiaali tugevamaid külgi, on praegu teelahkmel. Mitmed tegurid, mis 90ndatel aastatel seda arenguprotsessi eest vedasid, nagu näiteks ühiskonna üldine uuendusmeelsus, ettevõtlike "eeskäijate" motiveeritus ja maine, võtmettevõtete (näiteks pangad) kiire kaasatulek uute lahendustega näitavad ammendumise märke. On vaja defineerida IKT arendamise uued prioriteedid, seda nii majanduse arendamise kui laiema ühiskondliku kasutuse mõttes. Kvantitatiivsete tegurite (arvutite ja internetiühenduste arv jne) kõrval kerkib üha kesksemale kohale küsimus internetikasutuse laiuusest ühiskonnas (eri vanusegrupid ja sissetulekugrupid) ja viisidest. Kasutusviisid erinevad eri sotsiaalsetes gruppides tugevalt ja eri kasutusviiside poolt saadav sotsiaalne kasu on väga erinev.

Kasutatud kirjandus

- Allik, J.; Realo, A. (2004). Individualism-collectivism and social capital. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(1), 29–49.
- Arundel, A., Hollanders, H. Innovation Strengths and weaknesses (2005)
- Barbone, L., Zalduendo, J. EU Accession and Economic Growth. The challenge for Central and Eastern Europe countries. The World Bank, Policy Research Working Paper No 1721, 1996.
- Eesti majanduse konkurentsivõime. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999.
- Erlei, M., Leschke, M., Sauerland, D. Neue Institutionenökonomik. Stuttgart: Schäffer-Poeschel, 1999.
- Global Competitiveness Report (GCR). 2003, 2004.
- Global Information Technology Repcert 2005-2006
- Global Competitiveness Report 2006-2007 - Lopez-Claros, A., Porter, M. & Schwab, K. (eds), *The Global Competitiveness Report 2006-2007*. New York: Palgrave Macmillan. Elektrooniliselt: www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm
- Gwartney, J., Lawson, R., Block, W. Economic Freedom of The World: 1975-1995. Vancouver et al.: Fraser Institut *et al.* 1996
- Gwartney, J., Lawson, R. Economic Freedom of The World: 2004 Annual Report. Vancouver et al.: Fraser Institut *et al.* 2004
- Gwartney, J.; Lawson, R. (2006). Economic Freedom of the World 2006 Annual Report. Fraser Institut.
- Heidmets, M. Vennad tuules. Postimees, 11.11.2006
- Heritage Foundation (HF). Index of Economic Freedom. 2004, 2005, 2006.
- Human Development Report (HDR) 2003, 2004, 2005, 2006.
- Krull, A. ICT Infrastructure and E-readiness Assessment Report. ESTONIA
- Lauristin, M. (2004). Eesti ühiskonna kihistumine. Rmt.: Kalmus, V., Lauristin, M. & Pruulmann-Vengerfeldt, P. (toim), *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina.Maailm. Meedia tulemustest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lutsoja, K.; Listra, E.; Kerem, K. (2006). Economic Growth, Competitiveness and Economic Freedom: a Case of Transitional Economy. *Business Interaction in a Global Economy* (51 - 69). USA: Congress of Political Economists
- North, D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Network Readiness Index 2005 [http:// www. forber-com/tech- nology/2005/03/09/cx_0309_wefranking.html](http://www.forber-com/technology/2005/03/09/cx_0309_wefranking.html)
- Paas, T. Evaluating the Competitiveness of the Countries in the Baltic Sea Region. – Modelling the Economies of the Baltic Sea Region. Tartu, 2004, pp 19–53.
- Phelps, E. S. (2006). Economic Culture and Economic Performance: What Light is Shed on the Continent's Problem? – "Perspectives on the Performance of the Continent's Economies" Conference of CESifo and Center on Capitalism and Society Venice, 21-22 July 2006. http://www.cesifo-group.de/link/vsi06_ep_phelps3_final.pdf
- Rajasalu, T. Indicators of Economic Freedom and Economic Structure as Determinants of Growth and Convergence in Enlarging EU and Priorities for Estonia. – Essays in Estonian Transformation Economics. Tallinn, pp 7-32. *21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina.Maailm.Meedia tulemustest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Romer, P. Increasing returns and long run growth. – *Journal of Political Economy*, 94, 1986, pp 1002-1037.
- Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2006). Information technology users and uses within the different layers of the information environment in Estonia. (Doktoritöö, Tartu Ülikool) Tartu: Tartu University Press
- Runnel, P.; Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2004). Mobiilid, arvutid, internetid : Eesti infoühiskonna künnisel. Veronika Kalmus; MarjuLauristin; Pruulmann-Vengerfeldt, Pille (Toim.). Eesti elavik 21. sajandi algul : ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest (147–162). Tartu: Tartu University Press
- Runnel, P. & Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2004). Mobiilid, arvutid, internetid: Eesti infoühiskonna künnisel. Rmt.: Kalmus, V., Lauristin, M. & Pruulmann-Vengerfeldt, P. (toim), *Eesti elavik*
- Sepp, J. (2006a). Institutsiooniökonomika metodoloogia ja rakendused. Sepp, J.; Ernits, R. (toim.). Majandusarengu institutsionaalsed tegurid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 17–73.
- Sepp, J. (2006b). Institutsionaalsete tegurite ja inimekapitali mõju riikide majanduspotentsiaalile ja -kasvule. Sepp, J.; Ernits, R. (toim.). Majandusarengu institutsionaalsed tegurid. Tartu: TÜ Kirjastus, 103–132.
- Solow, R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. – *Quarterly Journal of Economics*, 70, 1956, pp 65–94.
- Terk, E. (2006) Eesti innovatsioon, hinnates seest ja väljast-poolt, HEI, Tallinn
- Terk, E. (2006) Рейтинги как система зеркал. Бизнес среда, Tallinn 02.02.
- TI Corruption Perception Index 2006, www.transparency.org/policy_research/surveys-indices/cpi
- Trabold, H. Die internationale Wettbewerbsfähigkeit einer Volkswirtschaft. – Vierteljahresheft zur Wirtschaftsforschung. Berlin: Dunker & Humboldt, 64(2), 1995, S. 169–185.
- Voigt, S. Values, Norms, Institutions and the Prospect for Economic Growth in Central and Eastern Europe. – *The Economics of Property Rights II. The International-Library of Critical Writings in Economics*. Cheltenham: Elgar, 2001, pp 303–337.
- Voigt, S. Institutionenökonomik. Neue Ökonomische Bibliothek. München: Wilhelm Fink Verlag, 2002.
- World Competitiveness Yearbook (WCY) 2003, 2004.
- Wrobel, R. Estland und Europa: Die Bedeutung des Systemwettbewerbs für die Evolution und Transformation von Wirtschaftssystemen. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2000.
- Wrobel, R. Transformation als Grenzfall langfristigen Wandels: Aspekte einer klassisch-evolutionären Theorie der Systemtransformation. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001.

Kus on Eesti?

Viimased 15 aastat on Eesti jaoks tähendanud mitte lihtsalt muutumist, vaid väga kiiret ja põhimõttelist uuenemist. Võrreldes aastaga 1991 on peaaegu kõik saanud teiseks: poliitiline süsteem ja majanduskorraldus, omandisuhted ja kodakondsus, sõbrad ja vaenlased. Eesti on uuenenud nii riigi kui ühiskonnana, teistmoodi elavad ja mõtlevad eesti inimesed. See on olnud keeruline ja vastuoluline tee. Aruande neljas, kokkuvõttev peatükk räägib Eesti muutumisest ja püüab visandada pilti sellest, kuhu oleme välja jõudnud.

Enesemääratlemiseks ja enesehinnanguks on vaja peeglit. Käesolevas aruandes on kasutatud võrdlusi nii lähinaabrite, konkurentmaade kui kogu maailmaga. Mida aeg edasi, seda rohkem on aga just Euroopa Liit Eesti jaoks kõige loomulikumaks peegliks. See on karm peegel, on ju valdav osa Euroopa Liidu liikmesriikidest saanud Eestist oluliselt pikemat aega teha iseseisvaid valikuid ning oma arengut määrata. Teisalt on see õiglane peegel. Kui tahame olla Euroopa Liidu tõsiseltvõetav osapool, siis peame oma tegemisi just selles ühenduses kujunenud sihtide ja väärtuste najal suunama ning siit ka mõõdupuid otsima.

Mõõdikuid, mille järgi täna riike ja rahvaid hinnatakse ja ka reastatakse, on kasutusel palju. Mõned neist on saanud laiemat tunnustust ning neid võetakse tõsiselt nii uurijate, poliitikute kui avalikkuse poolt, teised on eksootilisemad ja

vähemlevinud. Viimases peatükis vaatame Eesti asendit Euroopa Liidu taustal mõnede just selles ühenduses enamlevinud mõõdupuude vaatepunktist, mis on kasutusel Euroopa Liidu jaoks olulistest instrumentides (Eurobaromeeter, arenguraportid), aga ka liidu otsustekujundamise protsessis. Pöörame ennekõike tähelepanu teemadele, mille osas Eesti Euroopa Liidus eristub, sattudes kas parimate või kehvemate hulka. Küsimus võiks olla püsti pandud nii – mille poolest tänane Eesti inimene ja Eesti ühiskond Euroopa Liidu kontekstis välja paistavad? Mis on meie erisuste taga, kuidas neid hinnata, kuidas arvestada meie edasise arengu kujundamisel? Loomulikult tuleb sedalaadi võrdlustesse suhtuda mõistliku ettevaatusega, arvestades, et iga mõõtmine ja järjestamine, ka riikide ja rahvaste puhul, on tinglik ja mitmeti interpreteeritav. Kui aga mitu sõltumatut ja erineva lähenemisega mõõtmisloogikat viitavad samasuunalistele arengutele, on põhjust sellest johtuvaid signaale tõsiselt võtta. Ka jaotus “EL-i esimene, EL-i viimane” on tinglik, sisaldades paratamatult kultuurikontekstist lähtuvaid väärtushinnanguid, mis teadagi on ajas ja ruumis muutuvad. Siiski, siin ja praegu toetume seniste inimarengu aruannete väärtuskontekstile, mille järgi kõrgem SKT on parem kui madal, pikem eluiga oodatud kui lühike, väiksem HIV-positiivsete arv eelistatum kui suurem jne.

4.1. Eesti eripärad

Vähemalt kahe olulise ja otseselt inimarengut puudutava näitaja alusel on Eesti Euroopa Liidu punane latern. Need on *meeste keskmine eluiga* (vt tabel 4.1.) ja *HIVi/AIDSi levik* (vt tabel 4.2.). Eesti meeste madala oodatava eluea taga on mitmed asjaolud, kahetsusväärselt sageli just üks-

kõikne suhtumine iseenda tervisesse ning mõtetu riskivõtt. Tulemuseks olukord, kus just meeste puhul on varajase suremuse põhjuste hulgas silmatorkaval kohal nn välispõhjused: õnnetused, kuritegevus, enesetapud (vt ka aruande osa 1.2.). Euroopale järelevõtmine on pannud väga

paljud Eesti inimesed, eriti aga mehed, tugevasse pingeolukorda. Ühelt poolt karmid nõudmised ja tõsised ootused, teisalt ebapiisav ressurss ja sageli ka vähene kompetents sihtide saavutamiseks. Tulemuseks pinged ja kõrge stressitase. Paljud ei saa väljakutsetega hakkama ning kukuvad välja: haiglasse, vangi, alkoholismi, narkomaaniasse. Tundub, et just Eesti mees pole veel piisavalt küps kaalutleja ja otsustaja: kui kaalukausil raha ja tervis, on valik sageli esimese kasuks. Tegelikult pole seis parem ka kogu Eesti elanikkonna tervisenäitajate osas, eriti tunnuslikud on Eestile aga väga suured ühiskonnasisesed erinevused nii tervises kui oodatavas elueas. “Kõrgema haridusega naistel on Eestis lootust elada koguni 19 aastat kauem kui vähese haridusega meestel. Nii suuri erinevusi ei ole üheski teises Euroopa riigis, ka mitte Ida-Euroopa riikides” (Kasmel 2005: 97).

Hämmastav on olnud Eesti võimetus vastu astuda HIVi/AIDSi rünnakule. Täna on HIV-positiivseid Eesti täiskasvanud elanikkonnast hinnanguliselt 1,3%, mis on Euroopa Liidu liikmesriikide hulgas kaugelt kõrgeim näitaja. Aruande osas 1.6. toodud andmete kohaselt on meil registreeritud viirusekandjaid veidi üle 5500, samas peab 2006. aasta ülemaailmne AIDSi raport Eestis HIV-i nakatunute arvu kordades suuremaks (Report of Global AIDS... 2006). Ühelt poolt loeme kokku igal kuul sündinuid, et saada sõnumit paranevast iibest, teisalt on HIVi/AIDSi tõttu väljakukkujaid tuhandetes. ÜRO Peaassamblee võttis 18. septembril 2000 vastu Ühinenud Rahvaste Millenniumi Deklaratsiooni (United Nations... 2000). Deklaratsioonis seatakse maailma arengueesmärgid aastaks 2015, mis on tuntuks saanud ka kui ÜRO millenniumiprojekt. Püsti on pandud kaheksa globaalset arengueesmärki, sealhulgas nälja ja äärmusliku vaesuse vähendamine, kõigile alushariduse võimaldamine, sugudevahelise võrdsuse tagamine, laste suremuse vähendamine jt. Kuigi siinmail pole millenniumiprojekt suuremat tähelepanu pälvinud, on paraku just Eesti riik, mille puhul on eesmärkide täitmine sattunud kahtluse alla. Hiljuti avaldatud Maailmapanga analüüsis sajandieesmärkide saavutamise kohta (Millennium Development... 2005: 43) on Eesti ainus Euroopa Liidu riik, mille puhul eesmärkide täitmist ei peeta tõenäoliseks. Jutt on eesmärgist nr 6, mis seab sihiks olukorra, kus „HIVI/AIDSi levik on aastaks 2015 peatunud ning hakkab vähenema”.

Vastupidiselt kodumaistele hinnangutele ja arusaamadele on Eestis ka meeste-naiste erinevused ehk sugudevaheline ebavõrdsus Euroopa kontekstis tähelepanuväärne. Selle valdkonna

TABEL 4.1. MEESTE OODATAV ELUIGA SÜNDIMISEL, AASTATES, EL RIIKIDES, HINNANG 2004

Rootsi	78,1
Itaalia	77,1
Austria	76,2
Küpros	76,2
Suurbritannia	76,2
Malta	76,1
Hispaania	76,0
Prantsusmaa	76,0
Belgia	75,9
Saksamaa	75,9
Holland	75,8
Kreeka	75,7
Iirimaa	75,4
Soome	75,3
Luksemburg	75,3
Taani	75,0
Portugal	74,1
Sloveenia	72,9
Tšehhi	72,5
Slovakkia	70,3
Poola	70,5
Ungari	68,9
Leedu	66,9
Läti	66,1
Eesti	65,8

Allikas: UNDP Human Development Report 2006, lk 363

TABEL 4.2. HIVi NAKATUNUID, % 15–49AASTASTE VANUSEGRUPIST, 2005. AASTA HINNANG

Soome	0,1
Saksamaa	0,1
Sloveenia	0,1
Tšehhi	0,1
Malta	0,1
Ungari	0,1
Poola	0,1
Luksemburg	0,2
Iirimaa	0,2
Suurbritannia	0,2
Rootsi	0,2
Kreeka	0,2
Holland	0,2
Leedu	0,2
Taani	0,2
Küpros	0,2
Belgia	0,3
Austria	0,3
Prantsusmaa	0,4
Portugal	0,4
Itaalia	0,5
Hispaania	0,6
Läti	0,8
Eesti	1,3

Allikas: UNDP Human Development Report, 2006, lk. 311

TABEL 4.3. OECD SOOLISE VÕRDSUSE INDEKS EL LIKMESRIIKIDES

Rootsi	0,95
Holland	0,94
Belgia	0,94
Suurbritannia	0,93
Soome	0,93
Luksemburg	0,93
Taani	0,93
Prantsusmaa	0,93
Iirimaa	0,93
Austria	0,92
Saksamaa	0,92
Hispaania	0,92
Itaalia	0,91
Portugal	0,89
Sloveenia	0,89
Kreeka	0,89
Tšehhi	0,87
Malta	0,87
Poola	0,85
Ungari	0,85
Eesti	0,85
Leedu	0,84
Slovakkia	0,84
Läti	0,82
Küpros	?

Allikas: OECD Gender, Institutions and Development Database (GID),
http://www.oecd.org/dev/institutions/GIDdatabase

TABEL 4.4. VASTUSEIS MULTIKULTUURSELE ÜHISKONNALE EL LIKMESRIIKIDES 2003, % KÜSITLETUTEST, KES VÄLJENDASID VASTUSEISU

Kreeka	59
Eesti	51
Läti	44
Tšehhi	39
Belgia	37
Küpros	36
Saksamaa	34
Leedu	33
Slovakkia	29
Austria	27
Itaalia	24
Soome	24
Taani	22
Prantsusmaa	22
Malta	22
Holland	22
Suurbritannia	20
Poola	20
Portugal	18
Ungari	18
Iirimaa	17
Luksemburg	16
Sloveenia	15
Hispaania	15
Rootsi	13

Allikas: Eurobarometer, 2003

kõige süsteemsem näitaja, OECD poolt koostatud 2006. aasta soolise võrdsuse indeks (mis võrdleb naiste-meeste erinevusi 42 näitaja alusel) asetab Eesti Euroopa Liidu riikide lõpuossa (vt tabel 4.3.). Euroopa Liidu viimaste hulka satume me ka nelja näitajat (naiste osakaal parlamendis, naissoost juhid ja tipp-professionaalid ning meeste-naiste sissetulekute erinevus) arvestavas UNDP vastavas indeksis (HDR 2006: 367). Samas mõnevõrra teiste tunnuste (naiste osalus majanduselus, haridustase, tervis, osalus poliitikas) kokku pandud maailma majandusfoorumi soorinevuste indeksi järgi satub Eesti Euroopa Liidu keskmike hulka (vt The Global Gender... 2006: 9). Siiski, arvestades ka hinnanguid, mille kohaselt Eesti naiste tunnipalk jääb meeste omale oluliselt rohkem alla kui Euroopa Liidus keskmiselt (erinevused vastavalt 24% ja 15%, vt EU Integration ... 2006: 54), tuleb ka see valdkond kanda Eesti jaoks probleemsete hulka. Soolise võrdsuse suurendamine on üks Euroopa Liidu, tegelikult aga kogu maailma arengu võtmeteemasid (vt Millennium Development Goals.... 2000), sihiks olukord, kus naiste panus nii majandusse kui ühiskonnaellu oleks oluliselt suurem, kui see ajalooliselt tavaks olnud. Paraku on Eestis kogu võrdsustemaatika olnud suhteliselt väikese grupi vedada, saateks ülejäänud ühiskonna ebalev mõõdavaatamine. Eesti demokraatia audit 2005 väidab, et “soolise võrdoiguslikkuse valdkonnas on Eesti teistest arenenud riikidest maha jäänud ca 30–40 aastat. Eestis kehtivad ... arusaamad naiste ja meeste rollidest ühiskonnas, mida muu maailm väärtustas 1950–60ndatel” (Pet-tai 2006: 102). Probleem on olemas – eriti Eesti naiste kõrge haridustaseme kontekstis tähendab märgatav sooline ebavõrdsus olulist rahvusliku ressursi raiskamist. Olukorra taga võib muuhulgas aimata ka aruande osas 2.4. esile toodud Eesti võimusuhte iseärasusi – ühiskonnas tugevaval positsioonil olev rühm konverteerib, harvemini otse, sagedamini varjatult, oma võimu ka igapäevaelu eelisteks.

Euroopa Liidu taustal paistab Eesti silma ka vastuseisuga liikumisele *multikultuurilise ühiskonna* suunas. Eurobaromeetri 2005. aasta uuringu andmetel on multikultuurilist ühiskonda vastustavate inimeste osakaal Eestis üle 50%, samas kui Euroopa Liidu keskmine näitaja on pea kaks korda väiksem (vt tabel 4.4.). Samasuunalistest hoiakutest annab tunnistust ka vastuseis legalsetele immigrantidele kodanikuõiguste andmisele. Eestis vastustavad kodanikuõiguste andmist 56% elanikest, Euroopa Liidus on see näitaja suurem vaid Maltal ja Lätis, ühenduse keskmine jääb 37–39% vahele (vt Majorities’ attitudes... 2005: 31). Silmatorkav võõra-

pelgus osutab asjaolule, et 15 aasta jooksul pole Eesti ühiskond suutnud leida konstruktiivset kohanemisviisi tegeliku olukorraga, kus *ca* kolmandiku elanikkonnast moodustavad eestlastest erineva kultuurilise tagapõhjaga inimesed. Jätkuvatest probleemidest selles valdkonnas annavad tunnistust ka aruande osas 2.4. viidatud avaliku arvamuse uuringute tulemused, mille kohaselt nii eestlaste kui muulaste hulgas on vähenenud nende inimeste hulk, kes hindavad positiivselt Eesti rahvussuhteid ja integratsiooniprotsesse.

Nagu ilmnes aruande osas 2.2. esitatud andmetest, on *kuritegevus* Eesti elanike jaoks jätkuvalt kõige teravam valupunkt. Selle peegelduseks, osaliselt ehk ka põhjenduseks, on Eesti ülisuur vangide arv, mis ületab Euroopa Liidu keskmise *ca* kolmekordselt (vt tabel 4.5.). Ühelt poolt kajastuvad sellises olukorras Eesti ühiskonna sisepinged ja järsk varanduslik diferentseerumine, teisalt ehk ka meie mitte päris euroopalik suhtumine karistustesse. Oluliselt rohkem, kui kuritegevus ja vanglakaristused, on Eesti avalikkuse tähelepanu pälvinud üks, küll spetsiifiline, aga see-eest hästi väljapaistev normieiramise valdkond – liikluskuriteod ja liikluskultuur. Viimane on üldise veendumuse kohaselt Eestis järgu võrra brutaalsem kui mujal Euroopas. Kui võrrelda meie teedel ja tänavatel toimuvat näiteks Skandinaavia naabritega, siis nii see ongi. Samas liiklusõnnetustes hukkunute suhtarvu poolest kuulub Eesti Euroopa Liidu keskmiste hulka (vt Annual Statistical... 2005: 6). Euroopa Liidu peeglis on Eesti liiklus väiksem probleem kui siinsed rõhutatult üleasustatud vanglad.

Nagu ka aruande III peatükis esitatust ilmnes, pakuvad *majandusarengu näitajad* Eesti kohta oluliselt positiivsemaid sõnumeid. SKT kasvutempo osas on Eesti olnud viimastel aastatel üks Euroopa Liidu liidreid. Samas peatükis käsitlemist leidnud Eesti konkurentsivõime ja majandusvabadus on ka Euroopa Liidu taustal tähelepanuväärsed (EL-i sellekohaseid võrdlusandmed vt tabelites 4.6. ja 4.7.). Samas jõukuse jaotumise vaatepunktist on Eesti endiselt üks Euroopa Liidu suurema ebavõrdsusega riike. Kuigi viimastel aastatel on meie Gini indeks vähenenud, jääme me siiski Euroopa Liidu riikide pingerea lõpuossa (vt HDR, 2006, 335). Vilets on Eesti positsioon ka sotsiaalkaitse kulutuste osas, oma 13%-lise sotsiaalkulutuste osakaaluga SKT-st oleme ühenduse viimaste hulgas – Euroopa Liidu keskmisest jääb Eesti sotsiaalkulutuste tase pea kahekordselt maha (vt tabel 4.8.).

Eesti enesekuvandi oluliseks osaks on saanud e-edukus, sellele valdkonnale on pühendatud

TABEL 4.5. VANGIDE ARV 100 000 ELANIKU KOHTA EL LIIKMESRIIKIDES, 2005/06

Eesti	333
Läti	292
Leedu	240
Poola	232
Tšehhi	185
Luksemburg	167
Slovakkia	158
Ungari	156
Suurbritannia	148
Hispaania	145
Holland	128
Portugal	121
Austria	105
Itaalia	104
Saksamaa	94
Kreeka	90
Belgia	91
Malta	86
Prantsusmaa	85
Rootsi	82
Taani	77

Allikas: International Center for Prison Studies. Kings College, University of London, <http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/worldbrief/europe.html>

TABEL 4.6. EL RIIKIDE KONKURENTSIVÕIME INDEKS 2006

Soome	5,76
Rootsi	5,74
Taani	5,70
Saksamaa	5,58
Holland	5,56
Suurbritannia	5,54
Island	5,40
Austria	5,32
Prantsusmaa	5,31
Belgia	5,27
Iirimaa	5,21
Luksemburg	5,16
Eesti	5,12
Hispaania	4,77
Tšehhi	4,74
Sloveenia	4,64
Portugal	4,60
Läti	4,57
Slovakkia	4,55
Malta	4,54
Leedu	4,53
Ungari	4,52
Itaalia	4,46
Kreeka	4,33

Allikas: Global Competitiveness Report 2006–2007, World Economic Forum, Palgrave Macmillan, 2006

TABEL 4.7. EL RIIKIDE MAJANDUSVABADUSE INDEKS 2006

Iirimaa	1,58
Luksemburg	1,60
Suurbritannia	1,74
Eesti	1,75
Taani	1,78
Soome	1,85
Holland	1,90
Küpros	1,90
Austria	1,95
Saksamaa	1,96
Rootsi	1,96
Tšehhi	2,10
Belgia	2,11
Leedu	2,14
Malta	2,16
Portugal	2,29
Hispaania	2,33
Slovakkia	2,35
Sloveenia	2,41
Läti	2,43
Ungari	2,44
Poola	2,49
Itaalia	2,50
Prantsusmaa	2,51
Kreeka	2,80

Allikas: Heritage Foundation 2006: <http://www.heritage.org/index/countries.cfm>

TABEL 4.8. EL RIIKIDE SOTSIAALKAITSE KULUTUSED, % SKT-ST, 2001

Rootsi	32,3
Taani	30,0
Prantsusmaa	29,1
Saksamaa	29,1
Austria	28,6
Belgia	28,3
Holland	26,3
Soome	26,1
Suurbritannia	25,9
Kreeka	25,4
Itaalia	25,4
Sloveenia	24,0
Luksemburg	23,3
Portugal	22,6
Poola	21,3
Ungari	21,0
Tšehhi	19,8
Hispaania	19,2
Malta	18,3
Slovakkia	17,8
Küpros	16,2
Iirimaa	15,8
Eesti	13,2
Läti	13,1
Leedu	13,1

Allikas: EU Integration seen through statistics. Key facts of 18 policy areas. European Communities, 2006, ISSN 1725-2784, 58

ka aruande osa 3.3. Vaadates meie positsiooni Euroopa Liidu kontekstis, siis koduarvutite ja koduste internetiühenduste osas jääme me EL-i keskmisele siiski alla (vt tabel 4.9.). Eesti saavutused ja positiivne kuvand toetuvad mitte niivõrd kodude arvutiseeritusele, kuivõrd interneti avalikule kättesaadavusele ja seal pakutavate teenuste laialdasele kasutamisele. Internetikasutajaid on Eestis rohkem kui Euroopa Liidus keskmiselt, Eurostati poolt hinnati 2005. aastal Eesti kasutajate (16–74aastased, kes on kasutanud internetti viimase kolme kuu jooksul) määraks 59%, EL-i keskmine oli 51% (EU Integration.... 2005: 93). Eesti e-innovaatilisus tähendab ennekõike huvi ja valmisolekut muuta seniseid käitumismalle, toimetada asju interneti kaudu, olgu siis tegu kas e-õppe, mobiilse parkimise või e-maksuametiga, e-valimiste või e-hinnetelega. Kodude arvutiseerimise osas võtab Euroopa parimatele järele jõudmine veel aega.

TABEL 4.9. PERSONAALARVUTID LEIBKONDADES, EL RIIGID 2002/05 (% LEIBKONDADEST, KUS ON KODUARVUTI)

Luksemburg	87
Taani	84
Rootsi	80
Holland	78
Suurbritannia	70
Saksamaa	70
Soome	64
Austria	63
Sloveenia	61
Hispaania	55
Iirimaa	55
Slovakkia	47
Itaalia	46
Küpros	46
Eesti	43
Portugal	42
Ungari	42
Poola	40
Kreeka	33
Leedu	32
Tšehhi	30
Läti	30
Prantsusmaa	?
Belgia	?
Malta	?

Allikas: Eurostat, Community survey on ICT usage in households and by individuals 2005

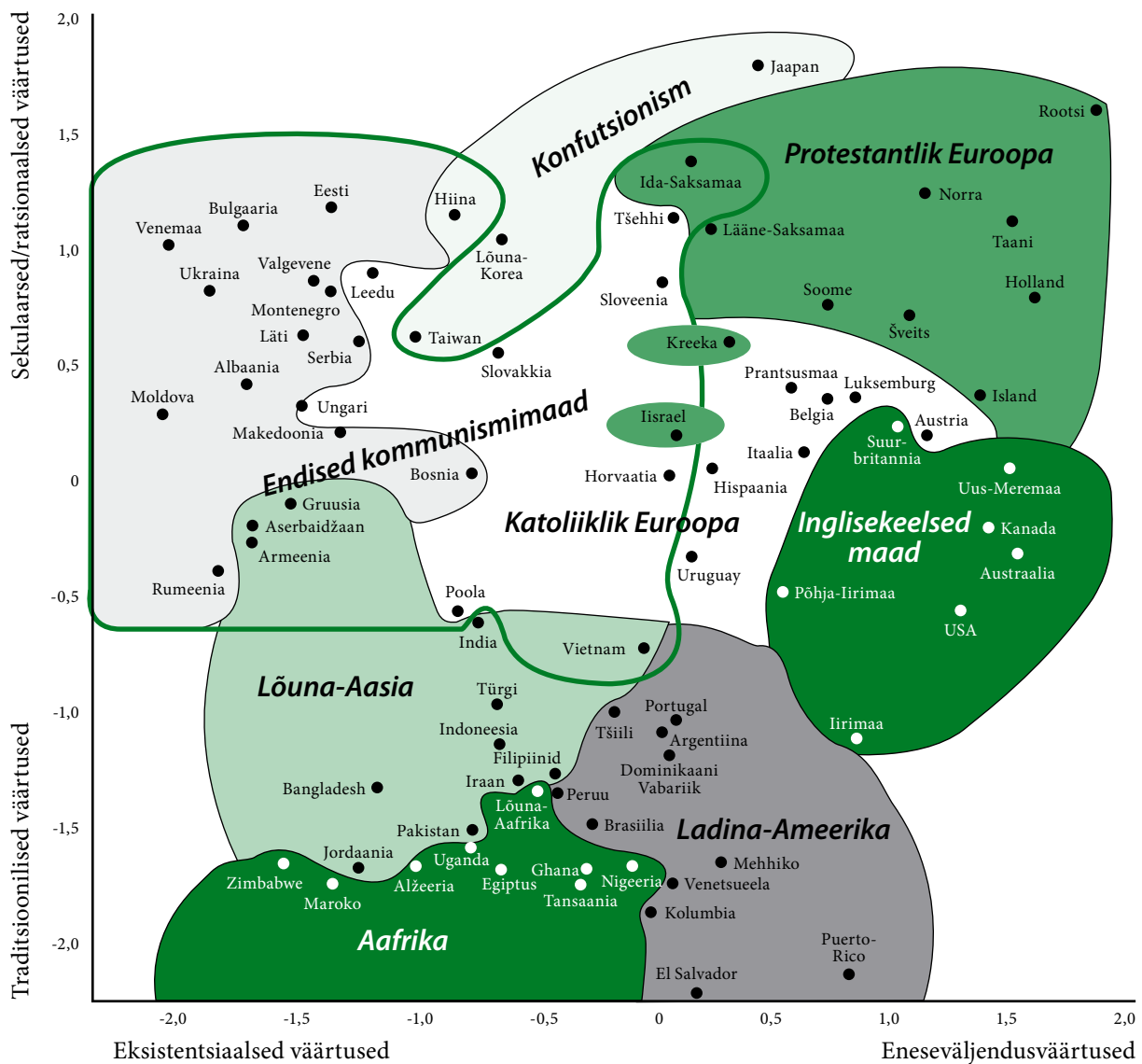
4.2. Väärtuspilt

Hoopis teistsugusest vaatepunktist asetab Eesti maailmakonteksti Ronald Ingleharti poolt juhitud väärtusuuringute projekt, mille aluseks on samuti inimarengu loogika, küll mõnevõrra erinev UNDP poolt kasutatavast (vt Inglehart, Welzel 2005). Selle käsitluse kohaselt on inimarengu kõige üldisemaks sisuks liikumine piirangutelt valikuvaaduse suunas, mida iseloomustavad väärtusmuutused kahel teljel. Esimeseks on nn autoriteeditelg, kus inimareng tähendab liikumist traditsiooniliste autoriteedi- ja võimuhete väärtustamiselt inimese iseseisvust ja valikute ratsionaalsust rõhu-

tavate väärtuste suunas. See inimarengu dimensioon tähistab üksikinimese „autonomiseerumist” – jumalast, isamaast, perekonnast ja võimust lähtuvate piirangute ja elusuuniste tähtsuse ja tähenduse vähenemist oma elutee kujundamisel.

Teine dimensioon kirjeldab liikumist nn ellujäämisväärtuste (*survival values*) juurest eneseväljendust rõhutavate väärtuste (*self-expression values*) poole ehk olukorda, kus eksistentsiaalsete murede asemel saavad oluliseks individuaalsuse rõhutamine ning üldlase mitmekesisuse väärtustamine. „Eneseväljendusväärtused rõhutavad

JOONIS 4.1. MAAILMA VÄÄRTUSKAART

Allikas: World Values Survey: <http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs>

sallivust erinevuste suhtes koos suureneva sooviga osaleda otsustusprotsessis ja poliitilises elus. Liikumine ... eneseväljendusväärtuste suunas on seotud inimeste kindlustunde kasvuga ning autonoomia suurenemisega, mis kujundab sallivusel ja usaldusel põhineva humanistliku kultuuri, kus väärtustatakse individuaalset vabadust ja eneseväljendust ning ollakse valmis poliitikas osalemiseks". (Inglehart, Welzel 2005: 56).

Autorite arvates on väärtusmuutuste taga üldine jõukuse ning kindlustunde kasv, mis laiendab inimese võimalusi iseseisvaks tegutsemiseks ning lõppkokkuvõttes muudab kogu ühiskonnakorraldust. „Soodsad elutingimused toetavad eneseväljendusväärtuste edenemist, mis eelistavad individuaalset vabadust kollektiivsele distsipliinile, eripalgelisust grupikonformismile, kodanikuautonoomiat riiklikule sunnile.” (Inglehart, Welzel 2005: 299). Inimareng tähendab selle loogika kohaselt mitte ainult üksikinimese valikuvabaduse suurenemist, vaid see on ka pinnaseks, millel saab tekkida ja areneda demokraatlik ühiskonnakorraldus. „Demokraatia pole lihtsalt sobiva õigusruumi väljund või targa eliidi omavaheliste debattide tulemus. Ennekõike sõltub see sügaval rahva hinges olevatest arusaamadest ja suhtumistest”. (Inglehart, Welzel 2005: 2).

Inimarengu hindamiseks autoriteediskaalal kasutatakse sellised näitajaid nagu inimese religioossuse määr, patriotismi rõhutamine, autoriteedi olulisus ja allumise õpetamine, samuti traditsioonilise peremudeli rõhutamine; eneserealisatsiooni/eneseväljenduse skaala puhul on näitajateks aga väljendusvabaduse toetamine, erinevuste sallimine, poliitiliste- ja kodanikuvabaduste rõhutamine, inimeste usaldamine ning püüd eneseväljendusele. Juba üle 30 aasta kestva mammutprojekti raames on uuritud inimeste väärtushinnanguid ja nende muutumist rohkem kui 80 riigis. Tulemuseks on joonisel 4.1. toodud nn maailma väärtuskaart, kus inimarengut tähistab ühtlane kaugenemine mõlema skaala nullpunktist. Joonisel esitatud väärtuskaart kirjeldab olukorda sajandivahetusel. Tegu on põneva ning rikkalikul empiirilisel materjalil põhineva võrdlusmaterjaliga, mis asetab Eesti küllaltki omapärasesse positsiooni. (Eesti koha kohta maailma väärtuskaardil vt ka Taagepera 2003).

Eesti asendit väärtuskaardil iseloomustab kaks asjaolu. Esiteks: Eesti inimareng on üks edenenumaid traditsioonilise-sekulaarse autoriteedi teljel. Ehk religiooniga, autoriteediga, patriotismiga jms seotud väärtused on Eesti inimese jaoks suhteliselt vähemolulised, grupikuuluvus ei ole võrreldes enamiku teiste rahvastega Eesti inimese valikuid oluliselt piirav/suunav tegur. Võrreldes teiste Euroopa Liidu riikidega on Eesti koos Rootsi ja

Saksamaaga selles osas üks kaugalejõudnumaid. Teisalt on Eesti inimareng suhteliselt mahajäänud individuaalsuse/eneseväljenduse teljel. Ehk erinevuste sallimine, poliitiliste- ja kodanikuvabaduste rõhutamine, avaliku väljendusvabaduse toetamine ja selles osalemine, inimeste usaldamine ning püüd eneseväljendusele kui väärtused on Eesti inimese jaoks suhteliselt tagasihoidlikud. Võrreldes teiste Euroopa Liidu riikidega jäävad Eestist selles osas tahapoole vaid Läti ja Ungari.

Eesti asend väärtuskaardil on omapärane – ühelt poolt räägib see Eesti inimese iseseisvusest, ehk isegi individuaalse vabaduse ja sõltumatuse ületähtsustamisest. Eestlase jaoks ei ole ei usk, isamaa ega pere tema eluvalikuid oluliselt määravateks/piiravateks jõududeks. Teisalt tundub, et saavutatud vabadusega on paljudel raske midagi mõistlikku ja konstruktiivset ette võtta. Eriti kui jutt on omanäoliselt/mittekonformistlikult mõtlemisest ja tegutsemisest, oma seisukoha avalikust väljaütlemisest, teiste eripära sallimisest ning ühissettevõtmistes osalemisest. Võib-olla on vabaduse aeg olnud veel liiga lühike piisava sisemise kultuurikihi tekkimiseks, mis suunaks vaba inimest lihtsamate eesmärkide, näiteks rahateenimise kõrval ka muid elusihte avastama ja väärtustama. Kiires kaugenemises kogukonnaväärtustest ilma tasakaalustava kultuurikihi taustal võib näha ohusignaali.

Samalaadseks vihjeks Eesti inimeste mõnevõrra harali väärtusmaailmale on ka aruande osas 2.5. kirjeldatud RISC väärtusuuringu andmed – Eestit inimest iseloomustab Euroopa Liidu keskmisega võrreldes suurem suundumus (individuaalsetele) naudingutele ning väiksem (kollektiivse) vastutuse tähtsustamine. Vabaduse ja vastutuse tasakaalustamatusele osutab ka aruande osas 3.1. kirjeldatud nädalakirja The Economist poolt koostatud 2006. aasta demokraatia indeks ja Eesti koht selles. Eesti kuulub siin nn vigaste demokraatiade hulka just kodanike madala poliitikas osalemise tõttu. Kui kodanikuvabaduste ning pluralismi osas oleme me maailma tippudele väga lähedal, siis poliitikas osalemise vaatepunktist paistame välja keskpärased. Vabadust jätkub, kesine on selle kasutamisoskus. Eriti kui küsimuseks laiemad ühiskondlikud huvid ja koostöö, ükskõik, kas siis Eesti või Euroopa mastaabis. Eesti jaoks mõtlemapanevad on ka 2005. aasta Eurobaromeetri küsitlustulemused, kus uuriti, millega inimeste jaoks Euroopa Liit ennekõike seostub. Eestlaste poolt leidis kõige rohkem äramärkimist Euroopa Liidu pragmaatiline külg – liit tähendab reisimist ja rohkem töövõimalusi, turismi ja puhkuseveetmist jms. Euroopa ühtsus ja koostöö jäid meie puhul nimekirja viimaseks, seda märkis ära vaid 2% eesti vastajatest. Euroopa Liidu 25 liikmesriigi keskmised andmed andsid aga täpselt vastupidise järjestuse (Future of

Europe... 2005). Eestis on vabadus vastutuse eest ära jooksnud.

Nii statistika kui uuringud annavad mitmeid pidepunkte vastamaks küsimusele „kus on Eesti”. Samas on selge, et tervikliku pildini on veel pikk tee. Käesolevasse aruandesse ei mahtunud rea oluliste dimensioonide (sh keel, kultuur, keskkond jt) käsitlused. Näiteks end selgelt SKT ideoloogiale vastandava *õnneliku planeedi indeksi* järgi, mis arvestab oodatavat eluiga, eluga rahul-

olu ning ökoloogilist jalajälge, sattus Eesti vaatluse all olnud 178 maailma riigi hulgas üllatavale 173. kohale (Happy Planet... 2006). Eraldi käsitlust vajaks ka viimasel ajal kasvav õnneuuringute trend jms. Loodetavasti saab suurem ja ka mitmekesisem enesepilt järgmiste inimarengu aruannete teemaks. Siiski on ka siinesitatu põhjal võimalik teha mõningaid järeldusi nii meie inimarengu kui ühiskonna edenemise tänase seisuga ja iseärasuste kohta.

4.3. Eesti Euroopa peeglis

Euroopa peeglist paistab Eesti vastuolulise ühiskonnana. Ühelt poolt kiire majanduskasv, tubli tööhõive, innukas digitaliseerumine; teisalt vilets tervis, võõrapelgus, HIV saamatus ja puupüsti täis vanglad. Lisaks väga tuntav ühiskonnasisene ebavõrdsus/eristumine nii raha, soo, tervise kui eluhoiakute mõttes. Ühelt poolt sisukas ja kiire areng, teisalt silmatorkavalt vilets seis mitmete ühiskonna tervisest ja tugevusest rääkivate näitajate puhul. Eesti on olnud tubli edasirühkija ja uutmoodi tegija, kes pole paraku suurt hoolinud ei edu hinnast ega lähedalolijatest, osanud mõelda ei laiemas ega pikemaajalises võtmes. Meie majandussektori areng on olnud oluliselt tublim ülejäänud ühiskonna edenemisest, ei Eesti inimareng ega ühiskonna tugevnemine pole suutnud majanduseduga sammu pidada. Inimareng on liikunud vabaduse, mitte aga vastutuse ja ühiseväärtuste suunas. Tulemuseks on killustunud ja üsna individualistlik Eesti, mis seetõttu raskelt sobitub Euroopa tavapärasesse elukorraldusse ja arusaamadesse.

Meie enesepilt, eriti ametlikult kultiveeritav, rõhutab arusaadavalt arengu positiivseid külgi. Eestis on kombeks viimase 15 aasta jooksul toimunud pidada edulooks, mille metafoorideks “väike tubli tiiger” ja “sellist Eestit tahtsimegi”. Kiire areng ja uuendusmeelsus on saanud Eesti kaubamärgiks, millega me oma enesetunnet paitame ja ennast laias maailmas tutvustame. Ühelt poolt on sedalaadi positiivne enesepilt põhjendatud, võrreldes meie varasemate saatusekaaslastega oleme kõigele vaatamata hästi hakkama saanud. Teisalt pole uuenemine mitte kõiki eluvaldkondi ühelaadselt edasi viinud. Kõrvuti teemadega, kus meie enesekuvand innovaatsilisest tiigrist on õigustatud ning kus Eesti on ka Euroopa Liidu kontekstis tegija, jääme me maha seal, kus erilisi asjaoludest või ajaloost tingitud põhjusi nagu polegi. Euroopa Liidu punane latern mitmete oluliste näitajate alusel pole

Eesti jaoks ei põhjendatud ega kohane positsioon. Kõrvuti tiigripildiga on tõepoisi all ka viimasel ajal läänepoolses meedias levivatel suhtumistel, mille kohaselt ida-eurooplased, sh eestlased, pole Euroopa Liidus tegelikult hakkama saanud. Taus-taks nii andmed innovatsioonipuudulikkusest kui ka karmid näited igapäevaelust, kus bordellid õitsevad, taksojuhid varastavad ning rassilised eelarvamused paistavad ka tänaval välja. Võiks küsida, kas Eesti tänane nukker seis mitmete oluliste teemade – tervis, kuritegevus, HIV/AIDS – osas on olnud paratamatu peegeldus üleminekuajast? Või on selle taga ka meie endi teod ja tegematajätmissed?

Kindlasti on suur osa Eesti arengu iseärasustest ja tänasest seisust pärit meie ajaloost. Euroopa ühe väiksema rahvana on Eesti olnud väljapaistvalt sitke oma teel 19. sajandi talupojaühiskonnast tänapäevaseks Euroopa riigiks. Viimase sajandi jooksul oleme üle elanud kaks sõda ja viis riigivõimu vahetust, rahvaarvuga võrreldes ühe suurima inimkaotuse Euroopas, ka ühe kõige massilisema siserände. Lisaks ühiskonna tervise ja terviklikkuse jaoks äärmiselt keerulised eliividavahetused nii neljakümnendatel-viiekümnendatel kui üheksakümnendatel. Selles kaoses ellujäämine ja täna-seks Euroopa valitute klubisse jõudmine, siin isegi mõnes positsioonis väljapaistmine, on unikaalne saavutus. Samas on see olnud erakordselt hüplik ja ajas kokkusurutud saavutus. Just Eesti moderniseerumise iseärasustes on peidus suur osa meile tänastest Euroopa peeglist vastuvaatavatest vastuoludest. Nõukogudeaegse sotsialiseerumise sügavamad kihistused on meie tänases elus alles, isegi siis, kui me seda tunnista ei taha. Olgu nendeks siis poliitilise osaluse ja kodanikuühiskonna jätkuvalt mitmekihiline mängimine või tollasele elukorraldusele iseloomulikud ja tänaseni tuntavad võimusuhted.

Samas oleks liiga lihtne tänast seisu seletada pelgalt ajaloo isärasustega. Mitte keegi ei keelanud 90ndatel HIVi/AIDSi rünnakuks ette valmis-tumast, selle asemel vaatasid otsustajad Nelli Kali-kova ja teiste hoiatajate sõnumitest ja üleskutsetest mööda. Ei rahaline kitsikus ega üleminekuaja ras-kused ole takistanud Eestit jõudmast soolise võrd-suse osas Euroopa esirinda. Või tegemast sedasama eestlaste-muulaste suhete vallas. Takistavad meie

endi mõttestambid ja suletud ühiskonna menta-liteedi jätkumine ka 15 aastat peale taasiseseisvu-mist.

Tänase seisu ajalooline ja ühiskonnaehitus-lik seletamine pakub valdavalt akadeemilist huvi. Inimarengu kontekstis on küsimuseks – kuidas edasi? Kas 15 aasta kogemustest õppides või neist mööda vaadates?

4.4. Suur pilt ja nõrgad kohad

Mida teha, et järgmise 15 aastaga jõuaks Eesti oma inimarengut ja ühiskonna tugevust kirjeldavate näitajatega kasvõi Euroopa Liidu keskmisele tase-mele? Et meist poleks enam põhjust rääkida kui naljakatest idaeurooplastest, kes peavadki pinge-ridade lõpuotsas istuma. Euroopa Liidu keskmike hulka jõudmine on võimalik, aga kindlasti ei juhtu see iseenesest ega ka majandusarengu automaatse kaasaandena. Ühiskonna edenemise oluliseks eel-duseks on meie tänase enesepildi korrigeerimine. Väike tubli tiiger on ilus metafoor, aga sisu poo-lest ebatäpne ning sageli ka desorienteeriv ning õiget sihiseadmist takistav arusaam. Kuna majan-dus edeneb, on Eestis tekkinud kiusatus panna majandussektori näitajad – SKT kasv, tööhõive jt – esindama kogu Eesti arengut. SKT on väga täht-s indikaator, kuid see ei ole kogu elu. Kitsalt vaid majanduskasvust mõeldes võime me vastu töö-tada märksa tõsisematele sihtidele. Eesti ärielu üks arvamusiidreid, Hansapanga eksjuht Indrek Nei-velt osutab majanduskesksusest johtuvatele ohtu-dele ning selgitab SKT kui universaalse mõõdiku piiratud: „...kui sama sisemajanduse koguprodukti juures väheneb elanike arv, siis on justkui kõik väga hea. SKT inimese kohta kasvab. Kuigi rahvusriigi ülimald eesmärgiks peaks olema rahvuse püsima-jäämine ... eelistab mõõdikute kõige tähtsam aga keskpikas perspektiivis vastassuunalist liikumist” (Neivelt 2006).

Selleks, et Eesti oleks jätkusuutlik, vajame mitte üksiknäitajatel põhinevat enesemääratlust, vaid *suurt pilti*, tänasest oluliselt adekvaatsemat enesekuvandit, mis haaraks nii Eesti elu eri tahke kui ka teadmist sellest, kuidas me maailma taustal välja paistame ja kuhu liigume. Eesti ei saa olla ühe-teema-ühiskond. Ilma suurt pilti silme ees hoidmata võime küll võita raha, aga kaotada Eesti. Paljude analüütikute hoiatusi Eesti ühiskonna oht-likust nõrgenemisest tuleb tõsiselt võtta. Raivo Vetik nimetab seda Eesti hajumiseks, mis väljen-

dub ka käesolevas aruandes esile toodud tendent-sides: “Eesti majandusvabaduse indeks on üks kõrgemaid, samal ajal on meie sissetulekud ühed ebavõrdsemad. ... Inimeste tervis on paljude näita-jate järgi EL-s kõige kehvem ning rahvastiku vähe-nemine kõige kiirem, kuid meie riskikäitumine on kõige levinum. ... Eestis sünnib lapsi kõige vähem, kuid väljaspool perekonda sünnib neid kõige enam.” (Vetik, 2006: 32).

Adekvaatsem enesepeegeldus aitab suunata jõupingutused nõrkadele kohtadele. Üks Eesti selgemalt väljajoonistuvaid murekohti on ühis-konna haprus ja vähene tegutsemisvõime. Vaata-mata laialtlevinud verbaalsele rahvuskeskssusele on Eesti puhul tegu ühe Euroopa kõige suurema ühiskonnasisese ebavõrdsuse ja sisemise eristu-misega. Seda nii erinevate elanikkonnarühmade tervisenäitajate puhul, aga ka meeste/naiste, eest-laste/muulaste, nooremate/vanemate käsutuses olevate ressursside ja võimaluste osas. Eesti ühis-kond on seestpoolt katki. Riigikogu võttis 2005. aasta septembris vastu strateegia „Säästev Eesti 21”, mille põhiideeks on Eesti senise arengutee korri-geerimine oluliselt tasakaalustatuma ja oluliselt teadmistepõhisema suunas. Paraku pole parla-mendi otsus praktilist poliitikat märkimisväärselt mõjutanud. Läbi on rääkimata Eesti tuleviku arengumudel, eriti selle keskne küsimus – kuivõrd on Eesti puhul kokkusobivad kiire majanduskasv, euroopalik heaoluühiskond ning innovaatus. Kas Eesti suur sisemine eristumine/ebavõrdsus on kiire majanduskasvu paratamatuks kaasnähteks või on tegu lihtsalt meie oskamatusesga keerulise-maid ülesandeid püstitada ja lahendada. Heaolu-ühiskonna, innovaatususe ja majandusedu suhteid analüüsinud Euroopa üks tuntumaid sotsiolooge Manuel Castells on veendunud, et nende ühita-mine on võimalik, tuues näite meie lähinaabrusest Soomest (Castells, Himanen 2002). Täna dominee-

rib Eestis nii retoorikas kui praktikas vastupidine arusaam.

Koos sisemise ebavõrdsuse/eristumise vähenemisega tähendab Eesti ühiskonna tugevdamine ka kodanikuühiskonna ning osalusdemokraatia edendamist. Potentsiaal on olemas, sellest annab tunnistust kasvõi Ühiskondliku Leppe tegevus viimase kolme aasta jooksul. Kohe, kui inimestel tekis võimalus osalemiseks Eesti jaoks oluliste küsimuste arutamisel ja lahenduste pakkumisel, oli kümneid organisatsioone ja sadu inimesi valmis panustama oma aega ja jõudu ühistest murekohtadest ülesaamiseks (vt <http://www.lepe.ee>). Takistuseks sai aga rohujuure ideede ja ettepanekute tõrges vastuvõtt võimalolijate poolt. Nii mõnegi erakonna jaoks tundus sedalaadi laiaulatuslik osalusdemokraatia poliitikute jalgealust õõnestava tegevusena. Ka siis, kui leppeosaliste poolt pakutu pole alati kõige elegantsemalt väljendatud ning parimal viisil juriidiliselt vormistatud, on ikkagi tegu Eesti kõige mastaapsema kodanikuühiskonda arendava ja edendava osalus- ja õpiprotsessiga, mis, arvestades meie üldist seisut, on eluliselt vajalik.

Eesti teine nõrk koht koondub sallivuse ja pluralismiga seotud teemade ümber. Teadagi on tegu euroopalike põhiväärtuste hulka kuuluvate ideedega, mis kirjas ka Euroopa Liidu Põhiseaduse lepingus. Samas pole avatud ja salliva maailmakäsitluse juurdumine Eesti igapäevaellu läinud kõige ladusamalt. Olemas on nii eelarvamuslik suhtumine teistesse rahvustesse/rassidesse kui ka sallimatus teistsuguse elulaadi ja hoiakute osas. See

on valdkond, kus Eestil tuleb olla suurem oma ajaloost ja saatusest, ükskõik, kas teemaks muulaste roll Eesti riigis, uusimmigrandid või seksuaalvähe- mused. Uusimmigratsiooni puudutavalt sõnastas president T.H. Ilves meie valiku nii: "...meie ränga ajaloo tõttu vaatab Eesti rahvas sisserändajate suunas kahtlevalt. Aga alternatiiviks on suletus ja mahajäämus" (Ilves 2006). Tegelik valik on veelgi laiem – kas korraldada tänast elu ja seada tulevikusihiid lähtudes ennekõike meie karmist ajaloost, või teha seda unistuste tulevikule mõeldes. Uskudes eespoolkirjeldatud R. Ingleharti jt väärtusuurijate seisukohti, mille kohaselt jõukamate elutingimustega käib kaasas ka avatum ja solidaarsem ellusuhtumine, annab Eesti majandusedu lootust edenemiseks ka sallivuse valdkonnas.

Eesti järgmise 15 aasta väljakutse on ühiskond, mis vaatab ennast suurest peeglist ning suudab oma arengut sealt paistva pildi alusel mõistuspäraselt juhtida. Ajalukku peab jääma Soome veteranipoliitiku Max Jakobsoni poolt 2005. aastal Eestile pandud diagnoos, mille kohaselt „Eesti elujõulise arengu tume külg on kuritegevus, narkootikumide kasutamine ja nende kaubandus, naistekaubandus ja prostitutsioon, nakkushaigused ja alkoholism.... Ühiskond pole jõudnud areneda sellele tasemele, mida eeldab EL-i liikmelisus” (Jakobson 2005). Selliste, ikka veel levinud diagnooside põhjused peavad Eesti elust kaduma. Mitte ainult majandus vaid kogu meie ühiskond peab saama euroopalikuks viisil, mis paistab välja ka Euroopa Liidu järjestustes ja edetabelites.

Viidatud kirjandus

Annual Statistical Report, CARE, Safetynet, 2005

Castells, M., Himanen, P. The Information Society and Welfare State: The Finnish Model. Oxford University Press, London, 2002

EU Integration Seen Through Statistics. Eurostat, 2006

Future of Europa. Eurobarometer, April, 2006

Happy Planet Index, <http://www.happyplanetindex.org/>

HDR/Human Development Report 2006. Beyond scarcity: power, poverty and the global water crisis. UNDP, Palgrave Macmillian, N.Y., ISBN 0-230-50058-7

Ilves, T.H. Kõne Innovatsiooni aastakonverentsil INNOESTONIA, 9.11.2006, <http://president.ee/dokument>

Inglehart, R., Welzel, C. Modernization, Cultural Change and Democracy. Cambridge University Press, N.Y. 2005

Jakobson, M. Tulevik? Tänapäev, Tallinn, 2006

Report of the Global AIDS Epidemic, UNAIDS – Joint United Nations Programme on HIV/AIDS, 2006

Kasmel, A. Rahvastiku tervis – reaalsus ja võimalused. E.Raska, T.Raitviir (koost), Eesti edu hind. Eesti Entsüklopeedia- kirjastus, Tallinn, 2005, 95 –110

Majorities' Attitudes Towards Minorities. Key Findings from the Eurobarometer and the European Social Survey. EUMC, Vienna, 2005, <http://eumc.eu.int>

Millenium Development Goals. Progress and Prospects in Europa and Central Asia. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2005

United Nations Millennium Declaration. Resolution adopted by the General Assembly, 18.09.2000. <http://www.unmillenniumproject.org>

Neivelt, I. Kas raha või õnn? EPL Ärileht Online. 22.11.2000

Pettai, I., Sooline võrdõiguslikkus Eestis. Demokraatia ja rahvuslikud huvid. Eesti Avatud Ühiskonna Instituut/Avatud Eesti Fond. Tallinn 2006, 102–118

The Global Gender Report 2006, World Economic Forum, www.webforum.org/en/initiatives/gcp/gender

Taagepera, R., Baltimaades valitsevad hoiakud ja korruptsioon maailma kontekstis. Akadeemia, 2003, 3(168), 601–620

Vetik, R. Suur ühiskond. Demokraatia ja rahvuslikud huvid. Eesti Avatud Ühiskonna Instituut/Avatud Eesti Fond. Tallinn 2006, lk 17–35

Lisad

LISA 1. GLOBAALNE INIMARENGU INDEKS

	Inimarengu indeks	Eeldatav eluiga	Kirjaoskus	Haridushõive	SKT per capita PPP
Kõrge arengutasemega riigid					
1. Norra	0.965	79.6	...	100	38,454
2. Island	0.960	80.9	...	96	33,051
3. Austraalia	0.957	80.5		113	30,331
4. Iirimaa	0.956	77.9		99	38,827
5. Rootsi	0.951	80.3		96	29,541
6. Kanada	0.950	80.2		93	31,263
7. Jaapan	0.949	82.2		85	29,251
8. USA	0.948	77.5		93	39,676
9. Šveits	0.947	80.7		86	33,04
10. Madalmaad	0.947	78.5		98	31,789
11. Soome	0.947	78.7		100	29,951
12. Luksemburg	0.945	78.6		85	69,961
13. Belgia	0.945	79.1		95	31,096
14. Austria	0.944	79.2		91	32,276
15. Taani	0.943	77.3		101	31,914
16. Prantsusmaa	0.942	79.6		93	29,3
17. Itaalia	0.940	80.2	98.4	89	28,18
18. Ühendkuningriigid	0.940	78.5		93	30,821
19. Hispaania	0.938	79.7	98.0	96	25,047
20. Uus Meremaa	0.936	79.3		100	23,413
21. Saksamaa	0.932	78.9		89	28,303
22. Hong Kong, Hiina (SAR)	0.927	81.8		77	30,822
23. Iisrael	0.927	80.0	97.1	90	24,382
24. Kreeka	0.921	78.3	96.0	93	22,205
25. Singapur	0.916	78.9	92.5	87	28,077
26. Korea Vabariik	0.912	77.3	98.0	95	20,499
27. Sloveenia	0.910	76.6		95	20,939
28. Portugal	0.904	77.5	92.0	89	19,629
29. Küpros	0.903	78.7	96.8	79	22,805
30. Tšehhi Vabariik	0.885	75.7		81	19,408
31. Barbados	0.879	75.3		89	15,72
32. Malta	0.875	78.6	87.9	81	18,879
33. Kuveit	0.871	77.1	93.3	73	19,384
34. Brunei Darussalam	0.871	76.6	92.7	77	19,21
35. Ungari	0.869	73.0		87	16,814
36. Argentiina	0.863	74.6	97.2	89	13,298
37. Poola	0.862	74.6		86	12,974
38. Tšiili	0.859	78.1	95.7	81	10,874
39. Bahrein	0.859	74.5	86.5	85	20,758
40. Eesti	0.858	71.6	99.8	92	14,555
41. Leedu	0.857	72.5	99.6	92	13,107
42. Slovakkia	0.856	74.3	100.0	77	14,623
43. Uruguai	0.851	75.6		89	9,421
44. Horvaatia	0.846	75.2	98.1	73	12,191
45. Läti	0.845	71.8	99.7	90	11,653
Keskmise arengutasemega riigid					
65. Venemaa	0.797	65.2	99.4	88	9,902
114. Moldova	0.694	68.1	98.4	70	1,729
Madala arengutasemega riigid					
177. Nigeeria	0.311	44.6	28,7	21	779

Allikas: Global Human Development Report 2006

**LISA 2. RAHULOLU ELUGA TERVIKUNA
SOTSIAALDEMOGRAAFILISTES LÕIGETES
(%, N=1000)**

	Eluga tervikuna rahul		Ei ole eluga tervikuna rahul	
Kõik kodanikud 15-74	70	81	30	18
Sugu				
Mees	71	82	28	18
Naine	68	81	32	19
Vanus				
15-24	81	87	18	13
25-39	76	82	23	17
40-54	60	79	40	21
55+	64	80	35	20
Haridus*				
Madalam haridustase	58	74	41	26
Keskmine haridustase	61	80	39	20
Kõrgem haridustase	79	87	20	12
Sotsiaalne positsioon				
Iseendale tööandjad	77	82	23	17
Juhtivatel positsioonidel töötajad	88	93	11	7
Muud valgekraed	69	84	31	15
Töölised	55	79	45	21
Kodused	72	80	28	19
Töötud	40	60	60	40
Pensionil	64	78	36	21
Õpilased/üliõpilased	89	91	10	8
Elukoht				
Tallinn	73	-	26	-
Suured linnad (Tartu, Pärnu, Kohtla-Järve, Narva)	64	-	35	-
Väike- ja keskmise suurusega linnad	69	-	30	-
Maapiirkond	69	-	30	-

Allikas: Eurobaromeeter 65, kevad 2006.

* kõrgem haridustase - haridustee lõpp 20aastaselt või vanemalt, keskmine haridustase - haridustee lõpp 16-19aastaselt, madalam haridustase - haridustee lõpp 15aastaselt.

** tabelis pole näidatud neid, kes ütlesid 'ei oska öelda', seetõttu ei võrdu reaprotsent alati sajaga.

**LISA 3. ETTEKUJUTUS EESTI PRAEGUSEST
ÜHISKONNAST, %**

Vastajate rühmad	ÜHISKONNA MUDELID						
	A	B	C	D	E	Raske öelda	Kokku
Kõik	38	30	17	9	3	3	100
Sugu							
Mehed	38	27	18	11	3	3	100
Naised	38	32	15	8	4	3	100
Vanus							
Noored (sünd. 1981-1989)	23	27	24	22	2	2	100
„Võitjad“ (sünd. 1962-1973)	39	24	17	10	5	5	100
„Stagna põlvkond“ (sünd. 1946-1961)	39	31	20	6	2	2	100
Eakad (sünd. 1929-1945)	46	33	9	5	3	3	100
Haridus							
Põhiharidus	40	32	11	10	2	5	100
Keskharidus	39	27	17	11	5	2	100
Kõrgharidus	34	34	25	3	1	3	100
Rahvus							
Eestlased	36	32	16	11	2	3	100
Mitte-eestlased	42	25	18	6	5	4	100
Amet							
Kõrgema astme „valgekraed“	32	37	21	7	1	2	100
Madalama astme „valgekraed“	43	24	20	7	2	4	100
Kvalifitseeritud töölised	40	27	16	11	3	2	100
Lihttöölised	47	27	9	7	6	4	100
Juhi positsioon							
Omab alluvaid	38	31	19	10	2	-	100
Ei oma alluvaid	40	29	16	8	4	3	100

Allikas: TLÜ RASI sotsiaalse õigluse alane uuring, detsember 2004

LISA 4. ETTEKUJUTUS EESTI
MINEVIKUÜHISKONNAST, %

Vastajate rühmad	ÜHISKONNA MUDELID						
	A	B	C	D	E	Raske õeld	Kokku
Kõik	10	8	19	34	10	19	100
Sugu							
Mehed	12	8	19	34	9	18	100
Naised	8	9	18	35	11	20	100
Vanus							
Noored (sünd. 1981-1989)	11	6	13	16	7	47	100
„Võitjad“ (sünd. 1962-1973)	9	12	18	41	7	13	100
„Stagna põlvkond“ (sünd. 1946-1961)	11	6	27	40	10	6	100
Eakad (sünd. 1929-1945)	10	8	18	41	13	10	100
Haridus							
Põhiharidus	9	7	11	26	9	28	100
Keskharidus	10	9	16	39	11	16	100
Kõrgharidus	14	9	20	35	9	13	100
Rahvus							
Eestlased	12	10	19	34	9	16	100
Mitte-eestlased	7	5	17	35	10	25	100
Amet							
Kõrgema astme „valgekraed“	15	8	23	35	6	13	100
Madalama astme „valgekraed“	9	6	15	38	14	18	100
Kvalifitseeritud töölised	6	10	20	42	8	13	100
Lihttöölised	11	8	19	37	13	13	100
Juhi positsioon							
Omab alluvaid	12	14	24	33	9	8	100
Ei oma alluvaid	10	8	19	37	10	16	100

Allikas: TLÜ RASI sotsiaalse õigluse alane uuring,
detsember 2004

LISA 5. ETTEKUJUTUS EESTI
NORMATIIVSEST („ÕIGLASEST“)
ÜHISKONNAST, %

Vastajate rühmad	ÜHISKONNA MUDELID						
	A	B	C	D	E	Raske õeld	Kokku
Kõik	1	7	13	47	27	5	100
Sugu							
Mehed	1	9	12	42	32	4	100
Naised	-	5	14	51	24	6	100
Vanus							
Noored (sünd. 1981-1989)	1	6	12	34	42	5	100
„Võitjad“ (sünd. 1962-1973)	-	8	15	47	26	4	100
„Stagna põlvkond“ (sünd. 1946-1961)	-	6	13	53	23	5	100
Eakad (sünd. 1929-1945)	1	9	12	46	24	8	100
Haridus							
Põhiharidus	1	10	11	37	34	7	100
Keskharidus	-	7	15	48	26	4	100
Kõrgharidus	1	5	9	57	24	4	100
Rahvus							
Eestlased	1	6	13	44	33	5	100
Mitte-eestlased	-	9	14	52	20	5	100
Amet							
Kõrgema astme „valgekraed“	1	4	8	58	26	3	100
Madalama astme „valgekraed“	-	6	14	53	20	7	100
Kvalifitseeritud töölised	-	10	13	42	30	5	100
Lihttöölised	1	7	17	43	26	6	100
Juhi positsioon							
Omab alluvaid	-	5	8	56	30	1	100
Ei oma alluvaid	-	7	14	46	27	6	100

Allikas: TLÜ RASI sotsiaalse õigluse alane uuring,
detsember 2004

LISA 6. EESTLASTE JA MITTE-EESTLASTE HINNANGUD EESTI ARENGUTELE 2002–2005
(POSITIIVSELT HINNANUTE %)

	Eestlased		Mitte-eestlased	
	2002	2005	2002	2005
Muutused on olnud üldiselt rõõmustavad	56	72	35	43
Eesti rahvusvaheline positsioon	86	80	68	60
Tehniline areng, uute masinate, tehnoloogiate kasutamine	86	86	73	77
Eesti majanduse areng	78	82	44	56
Isikuvabadused ja inimõigused	74	71	47	51
Hea hariduse saamise võimalused	70	76	39	50
Eesti keele ja rahvuskultuuri olukord	68	61	71	66
Demokraatia areng	62	57	45	44
Rahvussuhted, mitte-eestlaste integratsioon	53	48	34	33
Inimeste materiaalne heaolu ja tarbimisvõimalused	49	68	26	46
Sotsiaalne õiglus	27	37	16	24
Õiguskord ja seadustest kinnipidamine	27	34	33	41
Hea töökoha saamise võimalused	27	49	13	30

Allikas: MeeMa 2002, 2005

LISA 7. HOIAKUD KULTUURILISE SALLIVUSE JA VÄHEMUSTE SUHTES

	Kõik	Keel		Vanus						Haridus			Staatuse enesehinnang (kiht)				
		eesti	vene	15-19	20-29	30-44	45-54	55-64	65-74	alla kesk	kesk	kõrg	madal	madal-kesk	kesk	kõrg-kesk	kõrg-kiht
A Mitte-eestlaste suurem osalus Eesti poliitikas ja majanduses on Eestile kasulik	37	23	68	25	34	34	47	38	38	23	39	43	40	35	39	32	33
B Mitte-eestlaste suurem osalus Eesti poliitikas ja majanduses on Eestile kahjulik	29	40	4	38	25	28	27	30	28	35	29	24	31	27	26	29	37
A-B	8	-17	64	-13	11	6	20	8	10	-12	10	19	9	8	13	3	-4
A Erinevate kultuuride kokkupuude on ühiskonda rikastav, viib seda edasi	57	52	69	47	47	58	62	66	62	46	57	67	64	57	56	58	60
B Kultuuride erinevused tekitavad konflikte inimrühmade vahel ja lagundavad ühiskonda	15	18	7	16	19	14	14	14	10	16	14	16	11	13	14	14	18
A-B	42	34	62	31	28	44	48	52	52	30	43	51	53	44	42	44	42
A Parem on lasta vähemustel elada oma väärtuste järgi, et mitte suruda alla üksikindiviidi õigusi	35	31	44	38	39	37	32	33	31	36	34	38	33	36	33	37	39
B Vähemused peaksid arvestama enamuse tahet ning üldkehtivaid väärtusi ja käitumismorme	37	41	27	25	28	33	45	47	46	29	38	42	38	36	38	37	37
A-B	-2	-10	17	13	11	4	-13	-12	-15	7	-4	-4	-5	0	-5	0	2
A Ma pole selle vastu, kui need kelle elustiil erineb ühiskonna keskmisest, seda avalikult näitavad	29	30	26	48	44	30	19	17	16	30	28	29	25	25	27	32	33
B Mind häirib, kui inimesed oma kõrvalekalduvat elustiili avalikult välja näitavad	52	52	54	29	36	51	61	66	70	47	54	54	57	56	53	48	49
A-B	-23	-22	-28	19	8	-21	-42	-49	-54	-17	-26	-25	-32	-31	-26	-16	-16

Allikas: MeeMa 2005

LISA 8. ERAKONDADE TOETAJATE SOTSIAALDEMOGRAAFILINE TAUST

	Isamaaliit	Reformi-	Pro Publica	SDE	Keskerakond	Rahvaliit
Keelekasutus						
Eestikeelne	98	83	79	90	54	89
Venekeelne	2	17	21	10	46	11
Sooline jaotus						
Mees	52	48	44	38	44	47
Naine	48	52	56	62	56	53
Vanus						
Alla 30	27	35	34	25	22	19
30–54	50	43	43	42	39	40
55 ja vanem	23	22	23	34	38	41
Sissetulek pereliikme kohta						
Alla 2500	24	24	31	28	38	37
2500–6000	49	53	49	56	51	49
Üle 6000	25	21	18	16	8	12
Staatus						
Asetab end keskmisest madalamale	22	20	24	27	35	30
Peab end keskel olevaks	31	29	27	32	34	33
Asetab end keskmisest kõrgemale	42	46	34	38	27	35
Töö iseloom						
Teeb põhiliselt füüsilist tööd	15	14	23	11	25	24
Teeb põhiliselt vaimset tööd	46	44	43	51	32	34
Kõrgharidusega	33	30	28	34	19	19

Allikas: MeeMa 2005

TULUTASEME KUJUNEMINE

TÄHISTUSED

- Tulutase Y
- Tulude võrdsus g
- Majandusvabadus v
- Inimkapital I
- Haridus h
- Tervis t

RIIKIDE TULUTASEME JA SELLE MÕJURITE PÕHISTATISTIKUD

	Y	g	v	I	h	t
Keskmine	0.67	0.60	0.41	0.58	0.80	0.68
Mediaan	0.68	0.62	0.39	0.66	0.87	0.76
Standardhälve	0.19	0.10	0.14	0.26	0.20	0.21
Miinumum	0.28	0.29	0.13	0.05	0.16	0.12
Maksimum	0.99	0.75	0.73	0.91	0.99	0.95

MUDELITE SPETSIFIKATSIOONID

1. $Y' = a + bg + cv + dI$
2. $Y' = a + bg + (e+fv)I$
3. $Y' = A + Bg + Cv = 0.09 + 0.31g + 0.96v$
4. $I' = i + eg + fv = -0.37 + 0.91g + 0.98v$

TULUTASEME SÕLTUVUS UURITAVATEST TEGURITEST (SULGUDES T-STATISTIK)

Mudel	a	B	c	d	e	f	D(%) ³³
1	0.28 (5.4)	-0.16 (-1.8)	0.46 (6.2)	0.52 (11.9)	*	*	79.5
2	0.45 (9.6)	-0.19 (-2.2)	*	*	0.29 (4.3)	0.64 (6.5)	80.0

MAJANDUSKASVU KUJUNEMINE

TÄHISTUSED

- Majanduskasv k
- Baasiline tulutase Y(-1)
- Investeeringud põhivarasse i (% SKT-st)
- Majandusvabaduse baasindeks v(-1)
- Majandusvabaduse muutus $dv = v - v(-1)$

RIIKIDE MAJANDUSKASVU JA SELLE MÕJURITE PÕHISTATISTIKUD

Näitaja	K	lnY(-1)	i	v(-1)	dv
Keskmine	3.9	7.64	21.8	50.3	0.66
Maksimum	29.8	10.74	62.5	91.5	12.9
Miinumum	-12.7	4.50	7.1	9.4	-11.7
Standardhälve	3.73	1.61	6.31	16.57	3.50

MUDELI SPETSIFIKATSIOON

$$k' = a + b \cdot \ln Y(-1) + c \cdot i + d \cdot v(-1) + e \cdot dv$$

MAJANDUSKASVU MUDELI PARAMEETRID

Tegur	Vahelkõne	lnY(-1)	i	v(-1)	dv
Sümbol	A	b	c	d	e
Arvväärtus	4.2	-0.81	0.19	0.034	0.13
t-statistik	4.8	-5.7	8.4	2.5	3.2

33 Korrigeeritud determinatsioonikordaja

Eesti Inimarengu Aruanne 2006

ISSN 1406-5398

9 771406 539005 >